

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

TEZİN KONUSU

CAHİLİYEDEN HZ. PEYGAMBER DEVRİNİN SONUNA KADAR
TİCARİ HAYAT

HAZIRLAYAN

Ahmet AKGÜL

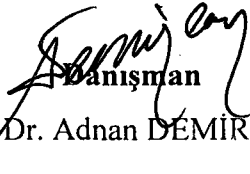

YÜKSEK LİSANS

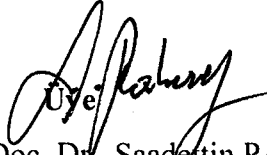
Bilim Dalı

107267

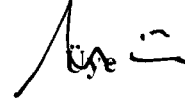
Bu tez 02/02/2001 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği ile kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN

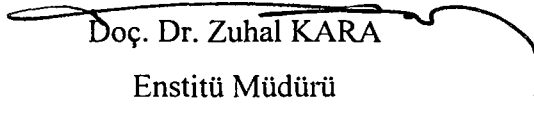

Üye

Yrd. Doç. Dr. Saadettin PAKSOY

Üye

Yrd. Doç. Dr. Muammer GÜL

02.02/2001

Doç. Dr. Zuhâl KARA

Enstitü Müdürü

T.C
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

CÂHİLİYYE'DEN HZ. PEYGAMBER DEVRİNİN SONUNA KADAR

TİCÂRÎ HAYAT

(HİCAZ BÖLGESİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN

Hazırlayan:
107267
Ahmet AKGÜL

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ŞANLIURFA-2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	3
KISALTMALAR	6
GİRİŞ:HİCAZ'IN TİCÂRETTEKİ YERİ VE ÖNEMİ	7

I.BÖLÜM CÂHİLİYYE DÖNEMİNDE TİCÂRÎ HAYAT

A. Câhiliyye Döneminde Ticârî Müesseseler Ve Seferler	17
1. Ticârî Müesseseler	19
a. Dâru'n-Nedve.....	19
b. Hilfu'l-Fudûl.....	20
c. Hums Müessesesi.....	21
d. Hilfu's-Sılâh	22
2. İlâf ve Rihleteyn.....	22
B. Câhiliyye Döneminde Pazar ve Panayırlar	25
1. Mekke ve Çevresinde Kurulan Panayırlar.....	26
2. Medine ve Çevresinde Kurulan Çarşı ve Pazarlar	31
3. Hicaz'ın Diğer Bölgelerinde Kurulan Pazar ve Panayırlar	33
C. Câhiliyye döneminde Alışveriş	39
1. Uygulanan Alışveriş Şekilleri	39
a. Hayvanlar üzerinde yapılan alışveriş	40
b. Zirâî Ürünler Üzerinde Yapılan Alışveriş	40
c. Pazar Malları Üzerinde Yapılan Alışveriş.....	42
2. Alışveriş Şekillerinin Uygulandığı Yerler	43
3. Ticârî Ortaklık Ve Anlaşmalar	44
4. Borçlanma, Fâiz Ve Rehin İşlemleri.....	46

II.BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TİCÂRÎ HAYAT

A. Tâcir Olarak Hz. Muhammed.....	48
1. Hz. Peygamber'in Çıktığı Ticârî Seferler.....	49
2. Hz. Peygamber'in Uğradığı Panayırlar.....	50
3. Hz. Peygamber'in Vahiy Sonrası Ticârî Faaliyetleri.....	51
B. Hz. Peygamber Döneminde Çarşı, Pazar ve Panayırlar.....	54
1. Câhiliyye Döneminden Devam Eden Pazar ve Panayırlar.....	54
2. Hz. Peygamber'in Kurduğu Pazarlar.....	55
3. Hz. Peygamber Döneminde Ticâret ve Zenaat.....	58
4) Pazarlarda Kullanılan Sayı ve Hesap işlemleri ile Ölçü ve Para Birimi.....	75
5. Hz. Peygamber Dönemine Âit Piyasa Fiyatlarından Örnekler.....	77

III. BÖLÜM
CÂHİLİYYE DÖNEMİ İLE HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ TİCÂRÎ
FAALİYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

A. Her İki Dönemin Karşılaştırılması.....	81
1. Alışveriş Hukuku.....	81
2. Ticârî Faaliyetler.....	88
B. Hz. Pegamberin Getirdiği Yenilikler.....	90
1. Narh.....	91
2. İhtisab Müessesesi (Ticârî Denetim Mekanizması).....	92
SONUÇ	96
BİBLİYOGRAFYA	98
TABLO VE HARİTALAR	104

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun yaratılışından bu yana hayat maddi ve manevi olmak üzere sürekli iki yönde bir hareketlilikle süregelmiştir. Bu iki kavram arasında denge kurabilen topluluklar yüksek ve ileri bir medeniyet tesis etme yolunda zorlanmamışlardır. Zamanla bu medeniyetler kendilerinden sonra yaşayan nesillerce devam ettirilmiş; yeri geldikçe komşu uygarlıklarla doğrudan etkileşim içerisine girmişlerdir.

M. 6. yy'da Hicaz Yarımadası'nın orta kesimlerinde filizlenen İslâm medeniyeti ise oluşturduğu kurum ve kurallar itibariyle her ne kadar kendisinden önceki câhiliyye Arap toplumunun yapısıyla bir ilişki içerisinde görünse de bir dünya medeniyeti amaç ve niteliğini taşıdığı için esasında *ilahi vahiy olan Kur'an-ı Kerim*'e ve onun pratikte hayata geçirilmesinden oluşan Hz. Peygamber(sav)'in sünnetine dayanmaktadır. Bu iki kaynağı dini inanç sahasında olduğu gibi iktisadi, ekonomik, sosyal ve kültürel konular dahil İslâm medeniyetinin her sahasında görmekteyiz. Özellikle iktisadi ve sosyal sahadaki birçok kurumun Hz. Peygamber(sav)'den sonra diğer uygarlıklar taklit edilerek kurumlaşmaya başladığı iddia edilmekte ise de bu kurumların şöyle veya böyle İslâm Peygamberi tarafından oluşturulmaya başlandığını ve aynı dönemde yaşayan altın nesil tarafından uygulamaya geçip belli bir yapıya kavuştuğunu söyleyebiliriz. Ancak sadece din üzerine kurulmuş medeniyet anlayışından yola çıkan bazı batılı müsteşrikler Hz. Peygamber dönemini yalnızca manevi hayata önem veren bir dönem olarak lanse etmeye çalışmışlar; onun getirdiği dinin iktisadi, sosyal vb. yönlerden pek de bir işlev görmediğini iddia etme çabasına girişmişlerdir. Halbuki sosyal bir teşkilatçı ruhuna sahip ve tek başına giriştiği davasını on senelik kısa bir zaman içerisinde Arap Yarımadası'nın tamamı ile Filistin ve Irak'ın güney bölgelerine yayarak üç milyon metrekâreden fazla bir devlet kurma başarısını gösteren Hz. Muhammed(sav), yeni bir dinin önderi olmasının yanı sıra âdil bir hâkim, mâhir bir tüccar, usta bir eğitimci, iyi bir aile reisi ve komşu olarak hayatın içinde yer almış; her yönüyle insanlara örnek olmuştur. Aynı şekilde dünya hayatından elini tamamen çekmiş gibi gösterilen sahâbilerin de bunun aksine birer

kâtip, elçi, bekçi, tâcir, cerrah, sanatkâr olduklarını ve Hz. Peygamber(sav) döneminin kısalığına rağmen tüm bu hizmetleri onun ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde uygulama sahasına koyduklarını ve buna kadın sahâbilerin de İslami kurallar ölçüsünde iştirakten geri kalmadıklarını görürüz. Özellikle İslâm Peygamberi'nin hicret sonrası Medine'de kurmaya çalıştığı birçok müessese, büyük ilerlemeler kaydederek içinde bulunduğumuz asra bile ışık tutmuştur. Örneğin, Medine'de bizzat Hz. Peygamber döneminde oluşturulan *Hisbe Teşkilatı* bugün bile fazla bir değişikliğe uğramadan isim farklılığıyla (*zâbita, denetçi*) devam etmektedir.

“*Câhiliyyeden Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticârî Hayat*” konulu bu çalışmamızı giriş ve üç dört bölüm altında topladık. Hicaz'ın ticâretteki önemini anlatıldığı giriş bölümünün ardından câhiliyye dönemindeki ticârî hayat üzerinde durduk. Bu bölümde Câhiliyye Arapları'nın ticârî faaliyetleri, kurdukları ticârî teşkilatları, pazar ve panayırları hakkında malumat sunduktan sonra, câhiliyye dönemine âit alışveriş şekilleri ve diğer uygulamalardan bahsettik.

Hz. Peygamber(sav) dönemindeki ticârî hayata değindiğimiz ikinci bölümde; Hz. Peygamber(sav)'in tâcir kişiliği, onun döneminde kurulan veya eskiden beri devam eden çarşı ve pazarlar, ticâret yapan sahâbiler, üretim ve satışı yapılan mallar ile bu mallardan örnek fiyatlar ve kullanılan ölçü birimleri ile tedavüldeki para birimi hakkında genişçe malumat vermeye çalıştık. Hz. Peygamber(sav) dönemi alışveriş sistemiyle ilgili bilgileri bir sonraki bölümde câhiliyye dönemi alışveriş hukukuyla karşılaştırmalı verdiğimiz için bu bölümde ayrıca yer vermedik.

Üçüncü ve son bölümde câhiliyye dönemi ile Hz. Peygamber dönemi arasında alışveriş hukuku ve ticârî hareketlilik açısından karşılaştırma yaparak Hz. Peygamber(sav)'in getirmiş olduğu yenilikleri sunmaya çalıştık.

Câhiliyye dönemi ticârî hayatını incelerken bu konuda câhiliyye Arapları'nın yaşantı ve adetlerini genişçe ele alan *Alusi'nin Buluğu'l-Ereb'i, Nüveyri'nin Niheyetü'l-Ereb'i* ayrıca *Muhammed Hamidullah'ın* tercüme ederek kitabına aldığı *İbnul-Kelbi ve Merzuki'nin* panayırlarla ilgili metinlerinden ve *Said el-Efgani'nin Esvaku'l-Arab fi'l-câhiliyyeti ve'l-İslâm'ı* ile *İbnu Habib'in Muhabber*'inden istifade ettik.

Hadis kitaplarının özellikle “*Buyû*’ ve *Ticârât*” bahislerinin belkemiğini teşkil ettiği Hz. Peygamber dönemiyle ilgili derli toplu bilgileri daha çok *Semhudi’nin Vefâu’l-Vefâ*’sı ve *Kettâni’nin et-Terâtibu’l-İdâriye*’sinde bulduk. Bu arada câhiliyye dönemine geniş bir şekilde değinmekle birlikte İslâm dönemi ticâretini de ihtiva eden eserlerden istifade yoluna gittik.

Alışveriş hukuku, narh, ihtisab vb. konuların yer aldığı mukayeseli bölümde ise yine hadis kaynakları ile *Maverdi* ve *Ferra’nın el-Ahkamu’s-Sultâniyye* adındaki kitaplarıyla diğer hukuk kitapları ve bazı makalelerden istifade ettik.

Bu çalışmamın hazırlanması esnasında gerek kaynak temini, gerekse çalışmada takip edilecek yöntem hususunda bana rehberlik eden sayın danışman hocam *Doç. Dr. Adnan DEMİRCAN* Bey’e ve çalışmamın ön hazırlık safhasında ilmi yardımını dokunan herkese şükranlarımı sunar; Cenab-ı Hak’tan ilmi çalışmalarda hepimize muvaffakiyetler vermesini dilerim.

Ahmet AKGÜL

ŞANLIURFA Aralık-2000

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
A.Ü.	:	Ankara Üniversitesi
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
b.evi	:	Baskı evi
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
Haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
İ.Ü.	:	İstanbul Üniversitesi
krş.	:	Karşılaştırmız
mak.	:	Makalesi
mat.	:	Matbaası
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
müt.	:	Mütercim
müş.	:	Müşavir
no.	:	Numarası
Nşr.	:	Neşreden, Naşir, Neşriyatı
Os.Çev.	:	Osmanlıca'ya çeviren
s.	:	Sahife
(sav)	:	Sallallahu Aleyhi Vesellem
thk.	:	Tahkik eden
tsh.	:	Tashih eden
ty.	:	Baskı tarihi yok
vd.	:	Ve devamı, ve diğerleri
yay.	:	Yayınları
yy.	:	Baskı yeri yok

GİRİŞ

HİCAZ'IN TİCÂRETTEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Miladi 7. asrın ilk yarısında Arabistan; bir taraftan Suriye'ye hâkim olan Doğu Roma İmparatorluğu ile diğer taraftan Bâbil taraflarına doğru İran İmparatorluğu ile sınır komşusu idi. Kızıldeniz ile Habeşistan'dan, Basra Körfezi; Hint Okyanusu gibi o dönemde geçilmesi mümkün olmadığı varsayılan bölgelerle de Hint Kıtasından ayrılmıştı.¹ Çöllerdeki sınırı ise ufukları belirsiz kum tepelikleri oranında değişkendi. Bu sınır Firavun çölleriyle Mısır'a, Mezopotamya'nın sessiz ve sakin çölleriyle Şam'a, Palmira'ya, Ba'lebek'e kadar uzanıyordu. Arabistan; başlıca Hicaz, Yemen ve Necd bölgelerine ayrılmıştır. Hicaz bölgesi Kızıldeniz'e paralel olarak uzanan kurak ve dağlık kısım olup lav vadileriyle kuşatılmış, güneyde Yemen'e kadar uzanan bir bölgedir. Yemen ve güney bölgesi sahilleri, bir taraftan Kızıldeniz, diğer taraftan Atlas Okyanusu'nun uzanan dalgalarıyla okşanmakta olup Arabistan'ın en verimli yeri sayılır. Yemen kutsal kitaplarda dahi şöhret kazanmıştır. Süleyman(a.s)'ın sevgilisi olan Belkıs, Yemen'de Sebe şehrinin hâkimi idi. Necd ise bir taraftan Suriye'ye, diğer taraftan denize kadar uzanan geniş bölgeden ibaret olup Arabistan'ın yüksek bölgelerini oluşturur. Sonuçta asıl çöl denilen kısım gelir. Bir çok yerinde güzel vahalarla süslenen bu kum denizi bir taraftan İran ve diğer taraftan Filistin topraklarına kadar uzanır.²

Büyük bir bölümü çölden meydana gelen ve Asya ile Afrika'yı birbirine bağlayan geniş bir araziye sahip olan Arap Yarımadası, tarih boyunca birçok devlete, dolayısıyla birçok kültüre de beşiklik etmiştir. Özellikle İslâm'ın zuhûrundan önceki yakın zamanda mühim sayıda Arap kabilesi oldukça yüksek bir kültür seviyesine ulaşmış olup, bunlar şehirlerde yaşıyorlardı.³ Bunların arasında uzun müddet kuzeyde yaşadıkdan sonra Yemen denilen Güney Arabistan bölgesine yerleşmiş ve soy itibariyle *Kahtaniler* diye anılan Araplar'ın kurdukları medeniyet

¹. Günaltay, Şemseddin, *İslam öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu yay., Ankara 1997, s.11.

². Günaltay, s.11.

³. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul 1990, II,940.

gerek mâhiyeti, gerekse mükemmelliği itibariyle bizleri hayrette bırakacak bir öneme sahip bulunmaktadır.⁴

Yemen ve Hadramevt'in bazı kısımları istisna edilmek şartıyla Arap Yarımadası; zirai bir muhit olmadığı gibi, hayvancılığa da o kadar müsait değildir. Hicaz, Necd ve Badiye'de yalnız ziraat veya yalnız hayvancılıkla geçinmek mümkün değildir. Bu durum Yarımada sakinlerini ürünsüz ülkelerin yaşadığı bir hayata mecbur etmiş, onları geçimlerini sağlamak için başka bir yol seçmeye zorlamış, yani ticâreti ve oldukça ilkel olmakla birlikte imalatı geliştirmiştir.⁵

Mainliler'le başlayıp Sebalılar'la devam eden ve Himyeriler'in Habeş saldırılarında yıkılmasıyla ortadan kalkan Yemen medeniyetinde kurulmuş bu devletlerin dini ve ictimai özellikleri bir yana, ticârî alandaki büyük gayretleri ile ticâret sahalarının genişliği ve bu vasıtayla birçok devletle temas kurmuş olmaları⁶ kayda değerdir. Yemende kurulmuş adı geçen devletlerin gerek uzak bölgelerle, gerekse aynı bölgedeki mahalli yönetimlerle aralarında kurulmuş olan iş ve ticâret bağları, diğer münasebetlerle kurulan bağlardan çok daha kuvvetli idi.⁷

Eski dünya milletlerinin ortasında bulunan Yemenliler'de ticâret, daha çok deniz yoluyla yapılırdı. Hint denizinden başlayıp Kızıldeniz yoluyla Doğu Akdeniz'den batıya uzanan bu güzergahta her bölgenin kendisine âit malı diğer bir bölgeye taşınırdı.⁸ Yemen kıyılarındaki Aden, Kane, Maskat ve Zofar limanları Hind-Kızıldeniz ticâret yolunun başlıca merkezleri idiler. Mezopotamya ve Akdeniz memleketlerindeki halkın ihtiyacı olan mallar Umman Denizi, Basra Körfezi, Fırat, Dicle nehirleri ve Kızıldeniz yoluyla kendilerine ulaştırılırdı. Bazen Yemen limanlarına deniz yoluyla getirilen mallar San'a veya Me'rib'e götürülür; ardından büyük deve kervanlarıyla kuzeye; Suriye, Irak, Mısır ve Akdeniz ülkelerine ulaştırılırdı.⁹ Bu haliyle Yemenliler, Hind ticâretinin de hâkimi durumundaydılar.

⁴ Çağatay, Neçet, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliyye Çağı*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1963, s.22; Çağatay, Neçet, *Sorularla İslam Dini ve İslam Târîhi*, Gündoğan yay., Ankara 1997, s.49-50.

⁵ Günaltay, s.28.

⁶ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.23; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.48.

⁷ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.23.

⁸ es-Salim, *Tarihu'd-Duveli'l-Arabi*, (yy-ty), s.5; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.48.

⁹ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.27; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.48-49.

Eski Yemen'deki ticârî hayatı inceleyen kaynaklar, kuzeye taşınan altın, ipek, kalay, fildişi, baharat, devekuşu tüyü, pamuk ve kıymetli taşlarla Yemen'in kendi ürünleri olan günlük ve tütsü bitkileri, koku ve tutkal çeşitlerinden bahsetmelerine rağmen¹⁰ Mezopotamya ve Akdeniz ülkelerinden Çin ve Hindistan taraflarına ne gibi malların taşındığı hususunda fazlaca bilgi vermezler.

Her ne kadar kuzeyden buğday, yağ, şarap, kumaş, kına, boya, kap-kacak ve gümüş levhalar getirildiği zikredilmekteyse de¹¹ bunların Yemen ve Hicaz halkının ihtiyaçları olarak mı alıkonulduğu, yoksa adı geçen bölgelere mi ulaştırıldığı hakkında net bir sonuca ulaşmak güçtür.

Arap Yarımadası'ndaki bu ticârî hareketlilik, şüphesiz güney bölgesiyle sınırlı değildi. Yemenliler'in deniz ticâretindeki maharetleri, kuzey bölgelerinde deniz veya nehir yoluyla ticâret yapmanın zorluğu ve zorunlu olarak kara ticâretine ihtiyaç duyulması yüzünden geri planda kalıyordu. Arap Yarımadası *Sebe*'nin yanı sıra *Main* ve *Himyer* gibi bağımsız devletler ile Roma, Sâsâni ve Bizans İmparatorluklarının himayesi altında yaşayıp, ismi geçen imparatorluklara uydu devleti görevini yapan *Petra*, *Gassan*, *Tedmir* ve *Hire* gibi devletlere de beşiklik etmiştir.¹²

Bunlardan eski ve önemli ticâret yolu üzerinde ticârethaneleri ve diğer şehir tesisleriyle göz kamaştırıcı, parlak bir şehir olan *Palmir* şehri, bu mükemmel idaresini muazzam kervan sevkiyâtı ve ticâretiyle devam ettirebilmiştir. Aynı şekilde *Nebatlılar* yüzyıllarca çöl ticâretini düzenli bir şekilde ellerinde tutmuşlardı.¹³ Bu da kıtalararası ticâret yönünden önemli bir bölgede yer alan ve dolayısıyla milletlerarası transit ticâret ağı üzerinde kilit bir konuma sahip olan bu devletlerin varlığının en önemli unsurunun iktisadi güç olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Arap Yarımadasının kuzeyinde yer alan bu devletler tarihleri boyunca *Hint*, *Çin*, *İran*, *Mezopotamya*, *Roma*, *Bizans*, *Suriye*, *Mısır* ve *Habeşistan* ile geniş ve

¹⁰ es-Şerîf, Ahmed İbrahim, *el-Mekke ve'l-Medine fi Ahdi'r-Rasul*, 1965, s.225; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.48.

¹¹ es-Sâlim, s.7; Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.27; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.48.

¹² Kallek, Cengiz, "*Asr-ı Saadette Devlet ve Piyasa İlişkisi*", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Beyan yay., İstanbul 1994, III,403.

¹³ Nebatlıların kontrolünde olan ticâret yolları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.49; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.53-54.

gelişmiş ticârî ilişkiler içerisinde bulunmuşlardı. Ticâret tarihçilerinin, *Hireli* kayıkların Hint mallarını getirmek üzere tâ Seylan adasına ve Hint limanlarına kadar gittiklerini kabul etmeleri,¹⁴ bu ticârî ilişkilerin ne derece ileri bir düzeye ulaştığını göstermektedir.

Yaşamlarını büyük ölçüde ticârete bağlayan Araplar yüzyıllar boyunca ticâret geleneklerini sürdürmüşlerdir. Özellikle daha önce kendilerinden bahsettiğimiz devletlerin siyasi varlıklarını kaybetmelerinin ardından ticârî hareketlilik Hicaz bölgesinde devam etmiş; daha önce geniş bir halk kitlesinin iştirak ettiği bu ticârî faaliyetler, artık daha sınırlı ve nüfuzlu tüccar aileler tarafından yürütülmeye başlanmıştı. Hicaz'ın önemli şehirlerinde ikamet eden halk, M. 6. yy. sonlarına doğru sönmeyle yüz yüze kalan ticâreti yeni bölgelerde devam ettirmeye çalışarak geçimini bu ticâret ağı sayesinde sağlıyordu. Hicaz halkı ticârette o denli önemli seviyeye gelmişti ki, Tevrat'ın muhtelif bölümlerinde İslâm öncesi câhiliyye çağına kadar bu geleneklerini sürdüren Hicazlı *Adnâniler* veya *İsmailîler* için "*Mahir Tüccarlar*" tabirinin kullanıldığından bahsedilir.¹⁵

Câhiliyye çağı Arap Yarımadası'nda İslâm öncesinde geniş bir ticâret ağı kurulduğundan söz etmiştik. Hem ithalat hem ihrâcât şeklinde büyük bir ticârî faaliyete sahne olan Yarımada'nın en önemli şehirleri şunlardı;

- Batıda* : *Mekke, Tâif, Medine ve Yanbu'*,
Güneyde : *Curaş, San'a, ve Aden,*
Doğuda : *Hicr, Suhar ve Deba,*
Kuzeyde : *Dümetül-cendel, Hayber, Fedek, Vâdiyül-kurâ ve Teyma,*
Orta bölgede : *Yemâme ve Feyd,*
Kuzeybatıda : *Eyle ve Makna' şehirleri vardı.*¹⁶

¹⁴ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.62 (W. Heyd, *Histoire du Commerce*'den nakil).

¹⁵ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.139.

¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,941.

Ticârî hareketlilik muhtemelen adı geçen bu şehirlerle sınırlı değildi. Zira aşağıda vereceğimiz ticâret güzergahı üzerinde bu şehirlerin haricinde küçük veya orta büyüklükte *Tebük*, *Ebvâ* vb. şehirlerin olduğu da görülecektir.

Bu devrin periyodik ticâret yollarını genellikle “*Mahat*” denilen ve su ihtiyacının karşılanabileceği konaklar¹⁷ ile su kuyularının belirlediği bu devirde,¹⁸ buna sebep olarak su kuyularının bulunduğu yol güzergahlarının gelen gidenin çok olduğu için güvenilir sayılması gösterilebilir. Ticâret yollarının belirlenmesinde etken olan unsurlardan birisi de kurak çölde olmamasıydı. Verdiğimiz “*Arabistan Ticâret Yolları*” haritasında görüleceği gibi ticâret yolu açısından en yoksun yerler *Nufd** Çölü vb. şiddetli sıcak ve kuraklığın yaşandığı yerler olmuştur.

Arap Yarımadası’nda ticârî hareketliliği sağlayan bu yollarının en önemlileri; güneyde *Yemen*’den *San*’a şehirden başlayıp kuzeye yol alarak *Tâif*’e uğrar, oradan *Mekke*’ye gelirdi. *Mekke*’den kuzeye devamla *Yesrib*’e (*Medine*’ye) uğrar oradan *Hicr* (*Medain-i sahil*), *Tebük*, *Main*, *Mu*’te, *Amman* ve *Busra*’dan geçerek *Şam*’a ulaşırdı. *Mekke*’den çıkıp Kızıldeniz kıyısını takip eden diğer bir yol *Bedir*’den geçer, Akabe körfezinin sonunda *Eyle*’ye uğrar; buradan da *Main*’e dönerek *Mu*’te yoluyla *Şam*’a ulaşır veya doğrudan doğruya *Eyle*’den *Sina Yarımadası*’ndan *Mısır ülkesine* girerdi. Bunun haricinde yine *Mekke*’den kuzeydoğuya doğru ayrılan diğer bir yol *Hire*’ye varırdı. Bu sonuncu yolun daha doğusundan kuzeye çıkan ikinci bir yol *Rumma vadisinden* geçerek *Basra* körfezini takiben *Sâsâniler ülkesine* girerdi. Bu yol biraz kuzeyde bugünkü *Riyad* şehrinin bulunduğu yerden geçerek *Ahsa bölgesine*, yani *Bahreyn* dolaylarına sapardı. Başka bir yol da *Tâif* şehrinin güneyindeki *Tebale*’den doğuya yönelip *Devasir* vadisini takip ederek *Bahreyn bölgesine* varırdı.¹⁹ Bunun yanı sıra Çin İpeğinin batıya aktarıldığı yolun bir kısmı da *Araplar*’ın kontrolü altındaydı.

¹⁷. Günaltay, s.29.

¹⁸. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Târîhi*, İlmî mütş. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ yay., İstanbul 1986, I,242.

* . Sahrada ve Necd’in kuzeydoğusunda kırmızı ve beyazımsı kumlar ile kaplı geniş bölgeler vardır ki; yerliler buna en-Nufud ismini verirler. Nufudların eski çağlarda su yatağı oldukları sanılmaktadır. Kırmızı kumlu nufudlar güneşin etkisiyle kanımsı veya ateşimsi bir renk alırlar. Mütemadiyen kavru lan nufudlar yarımada’ya çoğu yerde geniş bir çöl manzarası vermektedir ki; Arabistan’ın bu gibi bölgelerine eskiler tarafından Badiye ismi verilmiştir. Günaltay, s.26.

¹⁹. Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslam*, Kahire 1964, s.12-13; Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.139. Arabistan Ticâret Yolları Haritası için çalışmamızın sonundaki Ek I Arabistan Ticâret Yolları Haritası’na bakınız.

Bunun için olacak ki; Çinliler, Araplar'la anlaşma yolunu aramış ve onlara birtakım imtiyazlar vermişlerdir.²⁰

Saydığımız bu ticâret yolları üzerinde bulunan şehirlerden bir kısmı getirilen malların takas edildiği yer konumundayken, diğer bir kısmı ise üretim ve ihrâcâtı yapılan ürünlere sahipti. Bunlardan *Medine* çeşit çeşit hurmalarıyla, *Tâif* üzümüyle, *Yemâme* ise buğday üretimiyle tanınmıştı. Adı geçen bu şehirlerden *Yemâme*'nin buğday üretilip ihraç ettiği söylene de Suriye, Mısır, Habeşistan, Mezopotamya ve hatta *Sind(Pakistan bölgesi)*'den gelen hububat kervanları²¹ bize Arap Yarımadası'nın kendi şehirlerine yetecek kadar hububat üretimi yapamadığına dair fikir verir. Arap tüccarlar uzak doğudan; Hint ve Çin'den ipek, ıtır, güzel koku getirir; Hicaz'a varınca da *Medine* veya *Tâif* hurmalarını ihraç etmek üzere Suriye'ye giderlerdi. Suriye'den de gerek tahıl, gerekse Yunan ve Roma'dan gelen mallardan alıp tekrar Hicaz'a dönerlerdi.²² *Yemâme*'nin buğday üretim ve ihraç etme işinin Hicaz bölgesiyle sınırlı olup Arap Yarımadasının tümüne yetecek miktara ulaşmadığı söylenebilir. Zira yeterli üretim yapılması durumunda yukarıda adı geçen bölgelerden hububat ithalatı yapma ihtiyacı hissedilmezdi. Fakat tabiatın kısırlığı karşısında çöl halkının yaşaması için komşu ülkeler arasında ticârete aracılık yapmaları yeterli değildi. Sınırlı olan bu ticâretin bütün çöl halkının geçimini sağlama imkanı yoktu. Bedevinin de ihtiyacı olan malları komşu medeni merkezlerden almak için mübadele edecek bir malının olması gerekiyordu. Bu zorunluluk Bedevileri ellerinde bulunan iptidai mallardan şehirliğin işine yarayacak bornoz, halı, hasır, tulum, çuval, ip vb. malları üretmeye mecbur etmiş, böylelikle çölde iptidâi üretim başlamıştı.²³

Câhiliyye Arap Yarımadası'nın önemli ticâret yollarını incelediğimiz zaman hurma üretiminde söz sahibi olan ve kuyumculuk faaliyetleriyle tanınan Yahudiler'in bulunduğu *Medine* bir yana, ticârî faaliyet bakımından en önemli şehirlerden ikisinin Mekke ve *Tâif* olduğunu görürüz. Bunlardan *Tâif* şehri yalnız bir sanayi ve mal ihraç eden şehir olarak değil, bir tüccar şehri olarak da tanınmıştır. *Tâif*'te oturan *Beni Sakif kabilesi*, deri sanayi, kuru üzüm, şarap üretim

²⁰. Yüksel Ahmet Turan, *İslamın İlk Döneminde Ticari Hayat*, Beyan yay., 1999, s.16; kış. Qleary, *Arabia Before Muhammed*, s.114.

²¹. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,941.

²². İbin Difye, Süleyman İbrahim, *Muhammed Rasulullah*; Arapçaya terc. A.Halim Mahmud, Kahire 1958, s.86.

²³. Günaltay, s.29.

ve satışı bakımından büyük bir şöhrete sahipti. Tâif'in bu ürünleri Kureyş tüccarlarının eliyle Suriye, Mezopotamya hatta Horosan'a kadar götürülüyordu. Kureyşli Ebu Süfyan, Tâif zeytinyağlarının başlıca satıcısı iken, Abbas b. Abdülmuttalib üzüm ticâretini üstlenmişti. Yetiştirip ihraç ettikleri cins üzümleriyle bilinen Tâif'te Hz. Peygamber(sav)'in amcası Hz. Abbas'ın da bağları bulunduğu ve burada yetiştirdiği özel bir cins üzümü zezem suyuyla karıştırıp şerbet yaparak câhiliyye çağında Mekke'ye gelen hacılara dağıttığı²⁴ da gelen rivayetler arasındadır.

Tâif'te yetiştirilen bir cins üzüm vardı ki, bu üzümün çekirdeği gayet küçük, yenildiği zaman yumuşak ve ağızda hissedilmeyen özelliklere sahipti. Kureyş tüccarları vasıtasıyla Suriye, Mezopotamya, hatta Horosan'a kadar kervanlarla ihraç edilen üzümler,²⁵ muhtemelen bu üzüm cinsinden olup, katı artığı az olduğundan ihraç edilen bölgelerde şarap haline dönüştürülmekteydi.

Kuru üzümün yanı sıra, Tâifliler'in zeytin yağı ticâretinde de mühim bir pay sahibi olduğuna bakarak²⁶ onların zeytin yetiştiriciliğinde de ileri bir seviyede oldukları hakkında bir fikir sahibi olabilir miyiz? Şunu belirtmekte yarar var ki Tâifliler daha önce zikrettiğimiz gibi, sadece zirai üretim yapmıyor, aynı zamanda ürünlerin işlendiği bir sanayi şehri olarak da faaliyetini sürdürüyordu. Her ne kadar Tâif'in zeytin yağlarının önemli bir ticâret malı olduğu, hatta Mekke'den *Ebu Süfyan b. Harb*'in bu zeytin yağlarının başlıca tüccarı olduğunu tespit edebiliyorsak da zeytin yağlarının elde edildiği zeytin ağaçlarının nerelerde yetiştirildiği veya Tâif'te yetişip yetişmediği hususunda bir bilgiye rastladığımızı söyleyemeyiz. Belki de bu zeytinler civar bölgelerden, sanayi şehri olan Tâif'e taşınıp, orada işlenip yağ halini aldıktan sonra ihraç edilirdi.

Mekke'nin yaklaşık 120 kilometre güneyine düşen Tâif'te Mağfur adı verilen tatlımsı bir tutkal veya reçine yetiştirilir, hatırı sayılır derecede arıcılık ve bal ticâreti dahi yapılırdı. Tâifliler ticâret mallarının çeşitliliği ve çokluğuyla tanınır, Mekkeliler'in ticârî faaliyetlerine katılır, kervan ticâretlerinde sermaye ortağı

²⁴ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.140; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.73.

²⁵ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.140.

²⁶ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.140; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.73.

olurlardı.²⁷ Hatta Mekkeliler'e fahiş oranlarda fâizle mal veya para vererek,²⁸ tabiri caiz ise günümüzde uygulanan tefeciliği o zaman bölgede çoğunlukla Tâifliler yapıyorlardı.

Bu derece zenginlik ve refah içinde yüzen Tâifliler'in bize ileride İslâm'a girmemek için niye bu kadar direndikleri hususunda bir fikir vermektedir. Zira bu derece geniş imkanlara sahip olan Tâif halkının zekatın kabulü ve özellikle fâizin İslâm tarafından kaldırılmasıyla menfaatlerinin önemli derecede sarsılacağı korkusu, onların İslâm'ı kabul etmek istememeleri için önemli bir etken sayılabilir. Hatta bu konuda Tâif ve Mekke halkının ticâretle uğraşısını İslâm'ın doğuşuyla ilişkilendirmeye çalışan Montgomery Watt'a göre Mekke'deki bu ticâret, İslâm'ın doğuşunun da en önemli sebebi olmuştur. Ona göre Kureyş'in göçebe hayatını esas alan bir ekonomik yapıdan ticârete dayalı bir ekonomik sisteme geçişi, Mekke'deki geleneksel düzeni zayıflatarak öyle sosyal ve ahlaki bir hoşnutsuzluk ortamı meydana getirmişti ki; İslâm bu durumu giderecek bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.²⁹

Mekke şehri ise, Tâif ve Medine gibi ziraata elverişli olmayıp ticârî faaliyetleri ise sadece mal alım-satımı ile sınırlı kalıyordu. Ticârî hareketlilik Kabe'nin bulunduğu Mekke'nin çevresinde teşekkül eden *Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz* panayırıları sayesinde canlılığını sürdürmekteydi. Mekkeliler ayrıca İran, Suriye, Yemen gibi uzak yerlere, hatta Anadolu'ya kadar kervan ticâretinde bulunurlardı.³⁰ Birçok kabile gibi Mekkeliler de bir tür "Aristokratlar Cumhuriyeti" tarzında idare ediliyor ve her bir aile reisi gelenek ve serveti oranında yönetimde az çok söz sahibi olabiliyordu.³¹ Bu haliyle, "*câhiliyye devri Mekke'si: Yunan sitelerine ya da "Renaissance" devri İtalyan şehirlerine benzer şekilde bir Ticâret Cumhuriyeti görüntüsü taşıyordu. Hint Okyanusuyla Akdeniz ticâretinin başlıca uğrak yerlerinden birisiydi.*"³²

²⁷. Taifliler civar kabilelere, özellikle Mekkeliler'e kervan ticâretinde kullanılmak üzere setmeye veriyor ve onlardan fahiş bir fâiz alıyorlardı. Bunun için bkz. Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.140-141; eş-Şerif, s.233-234.

²⁸. Muhammed Hamidullah, fâiz işini Yahudilere bağlayarak, "Taif, Medine ve Yemen gibi nerede Yahudi varsa orada bankacı ve tefeci de bulunduğunu" zikretmektedir. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,942.

²⁹. Yüksel, s.48; krş. Montgomery Watt, "Economic and Social Aspects of the Origin of the İslam", IQ, c.1, n.2 (1945), s.91.

³⁰. Ahmed Emin, s.15; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Târîhi*, Çev. Komisyon, Kayıhan yay., İstanbul 1987, I,85.

³¹. Günaltay, s.18.

³². Baykan, Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din*, İ.Ü. Edebiyat Fak., İstanbul 1981, s.58.

I.BÖLÜM

CÂHİLİYYE DÖNEMİNDE TİCÂRÎ HAYAT

Himyeriler 'in iç siyasi krizler silsilesi sonucu Miladi 5. asrın sonlarına doğru sarsılmaya başlamasıyla birlikte kuzeydeki üretim ve ticâretin çökmesinden cesaret alan Mekkeliler, Yemenliler'in de devre dışı kalmasıyla oluşan ticârî boşluğu doldurmak üzere³³ harekete geçtiler. Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi özellikle Yemen bölgesinde bulunan bu devletler; gerek uzak bölgelerle, gerekse aynı bölgedeki küçük beylik ve şehirlerle çok kuvvetli iş ve ticâret bağları kurmak suretiyle varlıklarını tamamen ticârete bağlamışlar, ticâret geleneğini yüzyıllar boyunca ellerinde tutmuş ve bunu sürdürmüşlerdi.

Adı geçen bu devletlerin siyasi varlıklarını kaybetmelerinin ardından ticârî hareketlilik Hicaz bölgesinde devam etmiş; daha önce geniş bir halk kesiminin iştirak ettiği bu ticârî faaliyetler, ticâretle yakından ilgili olmalarına rağmen bu devletler yüzünden kendini hissettiremeyen Hicaz bölgesine, özellikle de Mekke'ye kaymış ve artık daha sınırlı ve nüfuzlu tüccar aileler tarafından yürütülmeye başlanmıştı.³⁴ Mekke ticâretinde önemli bir paya sahip olan Hz. Peygamber(sav)'in dedesinin babası *Hâşim* ve kardeşlerinin civar ülkelerle ticârî anlaşmalar yapmaya başlaması, yoksulluk içinde yüzen ve ticârî aktivitesi Mekke'nin dışına taşmayan Kureyş'in³⁵ ekonomik yönden değişim geçirmesine sebep oldu. *Hâşim'in kardeşi Nevfel İran hükümdarıyla, diğer kardeşi Abdüşems Habeş Necaşisi'yle ticârî anlaşmalar yaparken, Hâşim ise Bizans valileri ve Gassani emirleriyle anlaşmalar yaparak kendi kervanları için özel hükümler koydurttu.*³⁶ Yine geçiş yolu üzerinde bulunan şehir halkı ve kabilelerle kervan

³³ Kallek, III,404.

³⁴ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.139.

³⁵ Kallek, III,406.

³⁶ İbn Habib, Ebu Cafer, Muhammed, *Kitabu'l-Muhabber*, Tsh. İlse Lichtenstddter, Beyrut H.1361, s.162-163. Muhammed Hamidullah'ın aktardığı rivayete göre Hâşim hakkında "Asil bir soydan gelmekteydi. Kureyşliler lehine onların emniyet içerisinde seyahat etmeleri için Bizans İmparatoru'ndan bir anlaşma elde eden bu kimsedir." Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,943. diye bahsedilmekteyse de adı geçen eserde Hâşim'in ne zaman ve hangi şartlarda Bizans İmparatoruyla görüşmüş olduğuna dair bir bilgiye rastlanmaz. Bu türden bir bilgiyi gerek Mekke ve Kureyş'in, gerekse Arap Yarımadası'nın ticari *Tarihini* inceleyen mevcut eserlerde bulabilmek umuduyla incelememize rağmen ulaşamadığımızı söyleyebiliriz. Kanaatimizce Suriye, Irak, belki de Mısır ve Anadolu'ya kadar Ticâret seferine çıkan Hâşim, o bölgelerde ikamet eden ve Bizans'ın temsilciliği

taşıyıcılığıyla ilgili olarak sözleşmeler akdetti.³⁷ Hâşim ve kardeşlerinin diğer ülkelerle ve ticâret yolu üzerinde bulunan kabilelerle ticârî antlaşmalar yapmaları sonucu Mekkeliler; Irak, Suriye, ve Habeş ülkesi dahil Arap Yarımadası'nın birçok yerinde güven ve itibar görmeye başladılar.³⁸ Kureyşliler bu antlaşmaların karşılığında kendilerine garanti veren kabilelerin ticârî mallarını, gitmek istedikleri pazarlara ulaştırıp satacaklar ve hiçbir komisyon ya da masraf almadan anapara ve kârı aynen teslim edeceklerdi.³⁹

Hicaz bölgesi Arapları'nın diğer devletlerle kurdukları ticârî ilişkiler sadece Mekkeliler'le sınırlı değildi. Mekkeliler dışında *Sakif* ve *Bekr* kabileleri de ticâret işinde o kadar mahir idiler ki komşu devletler veya Hire gibi bazı emirlikler bunlardan muhafız tutmak ve sair hususlarda faydalanıyorlardı.⁴⁰

Ticâret sahasını ve hacmini bu derece genişleten câhiliyye dönemi Arapları bu sayede servetlerine öyle bir servet katmışlardı ki, ticâretten uzak kalan insanların elindeki mal ciddiye bile alınmazdı.⁴¹ Kaynaklarımızın bildirdiğine göre İslâm öncesi Mekke'sinde yaşayan *Ebu Süfyan*, *Ebu Uveyhe*, *Velid b. Muğire*, *Abdullah b. Ömer b. Ebi Rebia*, *Ümeyye b. Halef*, *Safvan b. Ümeyye* ve *Bent Teym'den Abdullah b. Cud'an* gibi isimler büyük bir servet sahibi olup, bu serveti de ticâret yapmalarına borçluydular.⁴²

Daha önce Tâif ürünlerini pazarladıklarından bahsettiğimiz Hicaz bölgesi tâcirleri, bunların haricinde Yemen bölgesinden getirilen kokulu bitkiler, Hint ve Çin'den gelen çeşitli mallar, Habeşistan ve Bahreyn'den gelen fildişi işleri, akik, mercan, inci, dokuma, altın ve gümüş alım-satımı yaparlardı.⁴³ Hicazlı tüccarlar ayrıca *Safvan b. Ümeyye* gibi silah ticâreti, *Abdullah b. Cud'an* gibi köle ve câriye ticâreti de yapıyorlardı.⁴⁴

veya uydu devleti görevini yürüten valilerle anlaşma zemini bulmuş ve elde ettiği imtiyazlar imparator tarafından değil, muhtemelen bahsedilen bu vali ve emirler tarafından verilmişti.

³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,943.

³⁸ Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire (ty), II,252.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, Beyrut (ty), I,78-79.

⁴⁰ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.143; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.111.

⁴¹ Köksal, Mustafa Asum, *İslam Târîhi, Hz. Muhammed'in Ataları, Mekke Devri*, Şamil yay., İstanbul 1987, II,139.

⁴² Ahmed Emin, s.15; Hasan İbrahim Hasan, I,85; Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.142.

⁴³ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.143; Çağatay, *İslam Târîhi*, s.111.

⁴⁴ Ahmed Emin, s.15; Hasan İbrahim Hasan, I,85; Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.142.

Mekke'de geniş ve yüklü ticâreti ellerinde bulunduran büyük tüccarların çoğu Tâif tüccarlarına benzer bir şekilde İslâm dinine ve peygamberine karşı kin ve düşmanlık göstermişlerdi. Zira zenginlikleri ve elde ettikleri ticârî üstünlüklerine zarar geleceği ve menfaatlerinin önemli derecede sarsılacağı korkusu İslâm dinine girmeyi kabul etmemelerinin belli başlı sebebini oluşturuyordu. Olayı ticârî perspektifte ele almaya çalışan Câbirî'ye göre Kureyşliler Allah'ın varlığı ve birliğine iman daveti niteliğinde olan Muhammedî davete ticârî açıdan baktıkları için karşı çıkmışlardı. Onlara göre davet; ekonomik kaynaklarına karşı savaşa bir çağrı, panayırların kapatılmasına, mevsimlerin ve sergilerin kaldırılmasına, ticârî hareketi tamamen bitirmeye bir çağrı gibiydi.⁴⁵

Gerçekten de Habeş, Sâsâni ve Bizanslılar'ın Mekke'nin ekonomik potansiyelini kendi lehlerine çevirmek amacıyla tarih boyunca baskı kurduklarını düşününce Kureyşliler'in Muhammedî daveti de çıkarlarını zedelemeye çalışan bir davet olarak görmeleri pek tabii idi.

Bu konuda Kureyşliler'in Hz. Muhammed(sav)'i ticârî casus olarak gördüklerine dâir rivayetlere rastlamak dahi mümkündür. Öyle ki; Hz. Peygamber'in Allah anlamında kullandığı "Rahman" lafzını, kaynaklarda Müseylemetü'l-Kezzab diye geçen Habib el-Hanefi adındaki şahsı kasederek, "Yemâme'den Rahman adında birinin mutlaka bunları Hz. Peygamber'e öğrettiği suçlamasına dahi gitmişlerdi.⁴⁶

A. Câhiliyye Döneminde Ticârî Müessese Ve Seferler

Mekke'nin artan ticârî gücü, deniz ve ötesine mal sevkiyatı için gemiler kiralamaları,⁴⁷ yol üzerinde küçük ticâret müesseseleri kurmalarına⁴⁸ kadar varmıştı. Bu küçük müesseselerin haricinde merkezi Mekke'de olmak üzere, genel

⁴⁵. Câbirî, Muhammed Abid, *İslamda Siyasal Akıl*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi yay., İstanbul 1997, s.197,202.

⁴⁶. Câbirî, s.208

⁴⁷. Kallek, III,410.

⁴⁸. H. Lammens, "Kureyş", *Meb İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1955, VI,1015. H. Lammens bu makalesinde yol üzerinde kurulmuş küçük ticâret müesseselerinden bahsetmekteyse de bunların tam anlamıyla kimlerin denetiminde olduğu ve hangi adlarla anıldığı hususunda herhangi bir bilgi vermez. Belki de bu ticari müesseselerden Mekkeliler'in geçiş emniyeti sağladıkları diğer bölgelere

manada Mekke site devletinin iç ve dış tüm meselelerini halletmek, özel manada ise ekonomik işlemleri takip edip rayına oturtmak amacıyla bir dizi müesseseler kurulmuştu.

Bir sonraki konuda ele alacağımız *Dârun-Nedve*, *Hilfu'l-Fudûl* vb. müesseselerle elde ettikleri nüfuz ve prestiji muhafaza gayesi güden Mekkeliler, bu sayede hem Mekke'ye ticâret amacıyla gelen yabancılarla ilişkileri samimi ortamda devam ettirmek hem de Mekke dışına gönderdikleri kervanlarına bir güvence sağlamak amacı güdüyorlardı.

Câhiliyye dönemi Mekke'sinde yapılan ticârî seferlere göz attığımız zaman onların yolculuğun ağır şartlarına rağmen uzak sayılabilecek bölgelere gitmiş olduklarını görmekteyiz. *İslâm'dan önce Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in İran, Suriye ve Yemen pazarlarına gidip geldikleri, Ebu Süfyan'ın Suriye'de ticârethaneleri ve ticârî eşya ambarlarının olduğu,* Mısır fatihi Amr b. el-As'ın Mısır'a ticârî seferlere gittiği, hatta Beni Mahzum ve Beni Ümeyye kabile tüccarlarının M. 6. yy'ın sonlarında Anadolu'ya kadar gittikleri, Ebu Uveyhe, Velid b. Muğire, Ebu Süfyan, Ümeyye b. Halef, Safvan b. Ümeyye Abdullah b. Cud'an ve diğerlerinin bu ticârî seferler sayesinde büyük servetlere sahip oldukları⁴⁹ bilinmektedir. Kureyş'in ticârette ne denli ileri gittiğini göstermek için Beni Mahzum'un bir ticâret kervanına dört-beşbin altın miskal veya dinar sermaye ile katıldıklarını, böyle bir kervanda en az 2500 deve, 100-300 kişi arasında tüccar, klavuz ve muhafızın bulunduğunu, toplam sermayenin de elli bin dinar⁵⁰ gibi büyük bir meblağ tuttuğunu söylemek sanırım kâfi gelir*

Kureyş'in tertiplediği bu seyahatlere bazen kadın tâcirelerin de sermayeleriyle iştirak ettiği, Hz. Peygamber'in ilk hanımı Hz. Hatice'nin bunlardan biri olup, bu sayede çok zengin olduğu zikredilmektedir.

giderken sıcak ve uzun yolculuklarda konaklamaları için kendilerine anlaşmalı kabilelerin sakinlerince takdim edilen imkanlar kast edilmektedir.

* Bu ticârethane ve ticari eşya ambarlarının yolculuğunun son durağında kurulan ambarlar şeklinde mi yoksa kervanın daha da ileriye devam edebilmesi için yükleme-boşaltma yeri mi olduğu hususunda kesin bir şey söylenmemekle birlikte Beni Ümeyye kabile tüccarlarının Anadolu'ya kadar gittiklerine dair rivayete bakılacak olursa bu müesseseler geçiş bölgesi konaklama, yük indirme-bindirme mekanları olarak da kullanılmış olabilir.

⁴⁹. Ahmed Emin, s.15; Hasan İbrahim Hasan, I,85; Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.142.

⁵⁰. Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.142.

1. Ticârî Müesseseler

Kimlerin denetiminde olduğu ve hangi adlarla anıldığı hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız yol üzerinde kurulu küçük ticârî müesseselerin haricinde, Mekke şehrinde teşekkül ettirilmiş bazı müesseseler bulunmaktaydı. Bu müesseseler hakkında bilgi veren kaynakların çoğu, bunların yerine getirdiği ekonomik hizmetlerden daha çok, onların Mekke'ye âit idari görevleri yerine getiren müesseseler olduklarından bahsederler.

Biz, bu müesseselerin genel manada sosyal ve idari görevleri yerine getirmek amacıyla kurulduklarını kabul etmekle beraber bunları, ticârî sahadaki görevlerinin göz ardı edilemeyeceğinden hareketle kısaca tanıtmaya çalışacağız.

a. Dâru'n-Nedve

Miladi 440 yılında Kureyş'in genel işlerinin görüşülmesi amacıyla inşa edilen⁵¹ bu müessesenin idari, sosyal, kültürel ve askeri vazifelerinin yanında ekonomik yönden birçok önemli vazifesi vardı.

Yerine getirdiği ekonomik vazifelere bakılırsa bunun günümüz Devlet Planlama Teşkilatı veya Ticâret odası,⁵² İhrâcâtçılar Birliği, hatta Ekonomi Bakanlığı görevini üstlendiğine şahit oluruz.

Arabistan'da kervan; bir tür seyyar ordu mahiyetinde olduğundan⁵³ Dâru'n-Nedve denilen bu müessesede Kureyş'in ticârî dehaları toplanır ve gönderilecek kervanlar, elde edilecek kâr, mâruz kalılabilecek tehlikeler, gönderilecek kervanın yönü ve reisi belirlenirdi. Kısacası tüm şartlar gözden geçirilmeden hiçbir kervan kafilesine çıkış izni verilmeyen⁵⁴ bu müessesenin yönetimi genellikle servet ve nüfuz yönünden etkili kimselerin elinde bulunurdu⁵⁵ ki, ticâret kervanına başkanlık etme görevi sayılan "Kıyade" önemli addedilirdi.⁵⁶

⁵¹. T. H. Weir, "Daru'n-Nedve", MEB. İslam Ansiklopedisi, 1945, III,492-493.

⁵². Kallek, III,413.

⁵³. Günaltay, s.57.

⁵⁴. İbn Sa'd, I,70; Kallek, III,413.

⁵⁵. T. H. Weir, III,493.

⁵⁶. Günaltay, s.57.

b. Hilfu'l-Fudûl

Son Ficar Savaşı'ndan sonra yabancılara ait malların paralarının ödenmemesi ve borçlarının sarkıtılması üzerine, Mekke'nin dış dünya ile ticârî ilişkilerinin artmasının ardından meydana gelebilecek hakka tecavüz olaylarına karşı nüfuzlarının sarsılmasından endişe duyan Kureyşliler; daha önce köle ve cariye ticâreti yaptığından bahsettiğimiz zamanın büyük tüccarlarından Abdullah b. Cud'an'ın evinde toplanarak gerek uzak bölgelerden, gerekse civar kabilelerden Mekke'ye ticâret amacıyla gelip hakları gasp edilmek suretiyle mazlum duruma düşürülmüş herkesin hakkını korumak için and içtiler.⁵⁷ Daha çok ticârî ve ekonomik sebeplere bağlı olarak kurulan⁵⁸ ve tarihe Hilfu'l-fudûl olarak geçen bu antlaşmaya amcası Zübeyr ile iştirak ettiği rivayet edilen⁵⁹ Hz.Peygamber bu anlaşma için; *"İslâm geldikten sonra da bu antlaşmanın gereğini yerine getirmek üzere çağırılacak olsam kesinlikle yerine getiririm."*⁶⁰ diyerek önemini ifade etmeye çalışmıştır. Buna rağmen Abduddar, Mahzûm, Cumah, Sehm ve

⁵⁷. Ahmed b. ebi Ya'kub, *Tarihu'l-Ya'kubi*, Beyrut (ty), II,18; Ebu'l-Ferec el-İsbehani, *Kitabu'l-Eğani*, thk. İbrahim el-Ebyari, (yy) 1970, XVIII,6600-6610; İbn Habib, s.167; Muhammed b. Abdulvehhab, *Muhtasar Siretu'r-Rasûl*, Güven mat. Ankara 1977, s.17-18; C. Van Arendok, *"Hilf"*, MEB. İslam Ansiklopedisi, V,486.

⁵⁸. Hilfu'l-Fudul'un kuruluşu ve gördüğü işlevi itibariyle; (Ticâret ve ziyaret için Mekke'ye gelmiş bir Yemenli'nin kızının zorla alıkonulması, Ezd kabilesine mensub bir tüccarın mallarının satışının engellenip düşük fiyata satmaya mecbur edilmesi yönünde bize ulaşan rivayetlerin (Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,53-54) haricinde) bu müessesenin zaman zaman işlevini yitirdiği, en son Ficar savaşının ardından Hz.Peygamber'in amcalarından Zübeyr tarafından ihya edildiği nakledilmektedir. İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensari, *Lisanu'l-Arab*, Kahire (ty), Fe, Dad, Lam Mad; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,52.

İbn Hişam'ın Hilfu'l-Fudul'un kuruluşu ile ilgili naklettiği rivayete göre ise Mekke'de hakkı gasp edilmiş yabancı bir tüccar, Ka'be'nin gölgesine gelip yüksek sesle şiir söyleyerek kendisine yapılan haksızlığı ilan etmeye çalışmıştı. İşte bu olay üzerine Mekke ileri gelenleri toplanarak Hilfu'l-Fudul teşkilatını oluşturmuştur. İbn Hişam, *Sire*, Çev. Hasan Ege, Kahraman yay., İstanbul 1994, I,133; Sırma, İhsan Süreyya, *"Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam, Beyan Yay., İstanbul 1995, I, 121-122.

⁵⁹. İbn Hişam, I,142-143; Ya'kubi, II,17.

⁶⁰. İbn Hişam, I,185; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih tercemesi*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar yay., Ankara 1985, II,43; el-İsbehani, XVIII,6600-6610. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Rasulullah(sav), tertiplenen pek çok hilf akitleri arasında Abdullah b. Cüd'an'ın evinde yapılan hilfe iştirak etmiştir. C. Van Arendok, *"Hilf"*, V,486; Hamidullah, Rasulullah(sav)'ın bu anlaşma için *"Onu kızıl tüylü develere değiştirmem."* Buyurduğunu nakleder. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,53; Taberi İse Hz. Peygamber(sav)'ın Hilf el-Mutayyabun adlı bir akit esnasında hazır bulunduğunu zikreder. Taberi, *Camiu'l-Beyan an Ayi'l-Kur'an*, Kahire (ty), V,35; Mutayyabun ile Fudul akitleri birbirine karıştırılmamalıdır. Bu husus İbn Habib'in Mutayyabun, Ahlaf, Fudul, Butah, Zevahir (İbn Habib, s.166-168) ile Hums, Hille ve Tals veya Talas (İbn Habib, s.178-179) anlaşmaları hakkında verdiği bilgidan anlaşılmaktadır.

Adiyoğulları bu hilfe girmemekle kalmayarak, engel bile olmaya çalışmış ve buna girmeyiz diye aralarında yemin bile etmişlerdi.⁶¹

Kaynaklarımızda “*Fazilet Sahiplerinin Yemini*” veya “*Fadl veya Fâdil adlı kişilerin yemini*” anlamında yer alan bu anlaşmada yukarıda değinilen “Mazlumun hakkının iadesine dair” sözleşmenin haricinde daha başka kararlar alınıp alınmadığı hususunda herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Muhtemelen bu kararın alınmasını gerektiren sebep; Mekke’ye gelir getiren her türlü ticârî faaliyeti emniyete almak ve her sene Mekke civarında kurulan panayırlara olan rağbet ve ilgiyi arttırmaktı.

Uzun seneler boyunca önemli görevler üstlenen ve Mekkeliler’in gurur duyduğu bu müessesenin iyi olmayan bir tarafı ise, teşkilatın kendi içine yeni üyeler almamasıydı. Dolayısıyla bu durum yirmi-otuz yıl nihayetinde son üyesinin ölümüyle teşkilatın kökünün kurumasına ve ortadan kalkmasına sebep olmuştur.⁶²

c. *Hums Müessesesi*

Sadece Mekke sakinleriyle Kureyş’in en yakın müttefiklerinin üye olduğu⁶³ bu müessesenin hem dinî hem de iktisadî özelliği bulunuyordu. Saygınlıkları civar bölgelerde gittikçe artan Mekkeliler, kendilerine dini yönden bazı ayrıcalıklar temin edecek bu müesseseyi kurdular. Buna göre Mekkelilere has olmak kaydıyla Hac erkanından bazıları iptal edilmişti. Örneğin, bu müesseseye üye olan bir Mekkeli, Arafat’a çıkmama ayrıcalığına sahip olabiliyordu.⁶⁴ Bu müessesenin önemli iktisadi özellikleri de vardı. Buna göre Kureyşliler şehre dışarıdan giyecek ve yiyecek sokulmayacağını iddia ederek Hums kapsamına girmeyen hacı ve tâcirleri Mekke’nin giyecek ve yiyeceklerini almaya mecbur bırakıyorlardı.⁶⁵ Bu sayede ekonomik bir güçlenme sağlayan Mekkeliler’in Ukaz panayırında ortaya

⁶¹. İbn Sa’d, I,108.

⁶². Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,54.

⁶³. İbn Habîb, s.162-163.

⁶⁴. Hums’un dini yönü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Hişam, I,199 vd.; İbn Habîb s. 178-179,180. Hamidullah, Hums konusunu zikrederken bir yerde Huzaalılar’la Kureyşliler’in Hac işlerinin idaresiyle ilgili pek çok imtiyaza sahip olmalarından dolayı onlara el-Humus, yani şiddet ve sertlik kabilesi dendiğinden, (Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,453) başka bir yerde ise Kusay’ın Mekke idaresini eline geçirmesinden sonra kabilesi içerisinde Hums, yani gayretli ve hamasetli kimselerin zuhur ettiğinden (Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,523) bahsetmiştir. Belki de Hac kaidelerini tam anlamıyla uygulamak ayrıcalığını yaşamak isteyen kimselerin kurduğu bu müessese, daha sonraki üyeleri tarafından bu kaidelerin bazılarını uygulama zorunluluğunun olmadığı bir ayrıcalığa sahip kimselerin üye olduğu bir müessese şekline dönüştürmüşlerdi.

çıkan Ficar harbinde Hireliler'i yenmesiyle Orta Arabistan ticâret yolları üzerindeki hâkimiyetini de kesinleştirmiş oluyordu.

d. Hilfu's-Sılâh

Mekke'de ticârî ilişkileri yönlendiren diğer bir müessese daha vardı ki buna Hilfu's-Sılâh denirdi. Kuruluş tarihi hakkında herhangi bir malumata rastlanmayan bu teşkilatı, Mekke'nin Zuhre ile Ğayatl kabilesi, Kureyşliler ile Ehâbiş arasında kimsenin bir diğerini zarar-ziyana sokmasına izin verilmemesi veya tarafların uzlaştırılmadığı ve varsa zararın karşılanmadığı geçimsizlik olaylarının ortaya çıkmasına müsaade edilmemesi hususunda anlaşmalarıyla kurulmuştur.⁶⁶

Uzlaştırma teşkilatı veya ittifakı anlamına gelen bu müesseseye Kureyş'e mensup diğer zümreler karşı çıkmayıp hafife almamakla birlikte buna hiçbir şekilde de katılmamışlardı.⁶⁷ Belki de diğer kabilelerin iştirak etmeme sebebi, onların başka hilfler ve anlaşmalar yapmış olabilecekleri, dolayısıyla buna ihtiyaç duymamalarıydı ki İbnu'l-Habib eserinde⁶⁸ pek çok hilf ve teşkilatlanmadan bahsetmektedir.

2. İlâf ve Rihleteyn

Anlaşma ve tertiplenen iki sefer anlamlarına gelen ilâf ve Rihleteyn müesseselerini gerçekte ayrı anlam ve mâhiyete sahip olmasına rağmen birbirleriyle olan sıkı ilişkisinden dolayı aynı başlık altında incelemeye çalışacağız.

İslâmın zühur etmesinden kısa bir zaman önce Bizans'la Sâsâniler arasında devam eden çekişmeler yüzünden İç Asya ve uzak doğu ticâret yollarının Basra körfezi, Irak ve Suriye arasındaki kısımları kapanmış olduğundan Arap Yarımadası'ndan Mısır'a geçen yolların üzerindeki Yemen, Mekke ve Medine gibi bölgelerin önemi artmıştı.⁶⁹ Büyük kervan yollarının geçtiği bu şehirler çeşitli dini ve sosyal cereyanların kaynaştığı yerler olduğu gibi, bu şehir halkları çoğunlukla

⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 405.

⁶⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,55, (Zübeyr İbn Bekkar'ın Neseb Kureyş adlı eserinin 97/a varagından).

⁶⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,55, (Zübeyr İbn Bekkar'ın Neseb Kureyş adlı eserinin 97/a varagından).

⁶⁸ Bu teşkilatlanmalar için bkz. İbn Habîb, s.1666-168,178-180.

⁶⁹ Erkal, Mehmet, *"Asrı-Saadette Vergi"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995, III,192.

ticâret ve kervan sevkiyatı işine ağırlık verdikleri için çeşitli ülkelere seyahat ihtiyacı hissediyorlardı.

Bu noktada dış ticâretin canlandırılıp güvence altına alınması ihtiyacı doğuyordu ki daha önce ticârî faaliyetleri ancak Mekke'ye Hac mevsiminde gelen yabancılarla sınırlı olup şehrin sınırları dışına taşmayan⁷⁰ Mekkeliler, Hâşim ve kardeşleri sayesinde diğer kabile ve devletlerle bir dizi anlaşma imzalayarak ticâret sahalarını genişletmiş oldular.

Mekke ticâretinde önemli paya sahip olduğundan bahsettiğimiz Hz. Peygamber(sav)'in büyük dedesi Hâşim ve kardeşlerinin civar ülkelerle ticârî anlaşmalar yapmaya başlaması, ziraatten yoksun ve varlığı tamamen ticârete endeksli olmasına rağmen ticârî aktivitesi Mekke'nin dışına taşmayan Kureyş'in⁷¹ ekonomik yönden değişim geçirmesine sebep oldu. Hâşim'in kardeşi Nevfel İran hükümdarıyla, diğer kardeşi Abdüşems Habeş Necaşisi'yle ticârî anlaşmalar yaparken, Hâşim ise Bizans valileri ve Gassani emirleriyle anlaşmalar yaparak kendi kervanları için özel hükümler koydurttu.⁷² Yine geçiş yolu üzerinde bulunan şehir halkı ve kabilelerle kervan taşıyıcılığıyla ilgili olarak sözleşmeler akdetti.⁷³

Muhammed Hamidullah'a göre Hâşim ve kardeşlerinin îlâf adı verilen bu meşhur anlaşmaları yapmaları, daha sonra bu anlaşmaları yapan şahısların soyundan gelenlerin tekeline bağlanmasına yol açmıştı. Mesela Habeşliler'le olan yakın ve samimi ilişkiler Abdüşems'ten sonra gelen çocuklarının, Suriye ile ilişkiler Hâşimiler'in, Yemen için Muttalibiler'in, Irak için ise Nevfel ailesi mensuplarının tekeline devam etmişti.⁷⁴ Dolayısıyla bu devletlerden birine ticârî

⁷⁰. Kallek, III,406, (Munammak, s.42 den nakil).

⁷¹. Kallek, III,406.

⁷². İbn Habîb, s.162-163; Muhammed Hamidullah'ın kendi kitabına aldığı rivayete göre Hâşim hakkında "Asil bir soydan gelmekteydi. Kureyşliler lehine onların emniyet içerisinde seyahat edebilmeleri için Bizans İmparatoruyla anlaşma elde eden bu kimsedir." (Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,943) diye bahsedilmekteyse de adı geçen eserde Hâşim'in ne zaman ve hangi şartlarda Bizans İmparatoru'yla görüşmüş olduğuna dair bir bilgiye rastlanmaz. Bu türden bir bilgiyi gerek Mekke ve Kureyş'in, gerekse Arap Yarımadası'nın ticari *Tarihini* inceleyen mevcut eserlerde bulabilmek umuduyla incelememize rağmen incelememize ulaşamadığımızı söyleyebiliriz. Kanaatimizce Suriye, Irak, belki de Mısır ve Anadolu'ya kadar ticâret seferine çıkan Hâşim, o bölgelerde ikamet eden ve Bizans'ın temsilciliği veya uydu devleti görevini yürüten valilerle anlaşma zemini bulmuş ve elde ettiği imtiyazlar imparator tarafından değil, muhtemelen bu vali ve emirler tarafından verilmişti.

⁷³. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,943.

⁷⁴. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,445-446.

seyahate çıkabilmek; adı geçen şahısların aileleriyle iyi ilişkiler sürdürmeyi gerektiriyordu.

Kur'an-ı Kerim'in Kureyş suresinde de⁷⁵ ismine değinilen bu antlaşma (Îlâf) ile diğer kabileler oturdukları yerde kazanç sağlarken, Kureyş'in de dış ticâreti güvence altına alınmış oluyordu.

Îlâfın o güne kadar bilinen bir şey olup olmadığı hususunda net bir bilgiye sahip değiliz. Kanaatimizce daha önceden Arap Yarımadası'nda yaşayıp ticâretle iştigal eden insanların diğer devletlerdeki tüccarlarla ilişkilerini düzeltme ve işbirliği gayretleri olmuştur. Fakat bu ilişkilerin tüccarlar seviyesinden devletler ve kabileler arasında anlaşmalar yapma seviyesine gelmesi, Hâşim ve kardeşlerinin girişimleriyle gerçekleşmiştir.

İşte bu sayede Kureyşliler, yazın Suriye'ye, kışın da Yemen taraflarına olmak üzere senede iki sefer düzenlemeye başladılar. Daha önce de yapıldığı söylenen bu seferler bir ara sekteye uğramışsa da Hâşim'in yaptığı Îlâf vasıtasıyla tekrar canlılık kazandı.⁷⁶ İbnu'l-Kelbi'den nakledilen bir rivayete göre "Kureyşliler her sene iki defa; kışın Yemen'e, yazın da Suriye'ye seyahat etmeyi adet haline getirmişlerdi. Tedricen bu onlara yorucu gelmeye başladı. O zaman Tebale ve Curaş mensupları ve Yemen'in sahil mıntikasından bazıları ticâret eşyasının Mekke'ye kadar naklini temin etmeye başladılar. Kara tâcirleri, Muhassab'a*, deniz tâcirleri de Cidde'ye kadar geliyorlardı. Böylece Mekkeliler her sene iki seyahat yapma zahmetinden kurtuldular. Fakat zaman geldi; yıllarca süren kıtlığa maruz kaldılar ve sermayeleri tükendi; o zaman Hâşim Şam'a gitti.⁷⁷ Kureyşliler yapılan Îlâf sayesinde kervanlara geçiş emniyeti sağladıkları gibi onların sıcak ve uzun yolculuklarda konaklamaları için imkanlar hazırlayarak ekonomik yönden güçlenmenin yanısıra Mekke ve halkının dini ve siyasi itibar açısından nüfuz ve prestijlerini kuvvetlendirmesine yol açmıştı. Öyle ki Hâşim'in Medine pazarlarına alışveriş için gittiği zaman *Beni Neccar'dan Amr b. Lebid el-Hazreci'nin kızı (Abdülmuttalib'in annesi) Selma'yı istettiği*, onların da tereddütsüz verdiğine⁷⁸ dair

⁷⁵. Kureyş, 106/1-2.

⁷⁶. Çağatay, Neşet, "Hz. Muhammed'in Soy, Çocukluğu ve Gençliği", A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara 1960, s.141.

*. Mekke ile Mina arasında bir yer.

⁷⁷. Kallek, III,408-409.

⁷⁸. Köksal, I,98-99; Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.144; Günaltay, s.61.

rivayete bakacak olursak, Mekkeliler'in beynelmilel ticâretin yanı sıra komşu kabilelerin yanında siyasi ve dini itibarlarını eskisine oranla daha da arttırdıklarına kanaat getirebiliriz.

Hâşim ve kardeşlerinin civar devletler veya kabilelerle yaptıkları anlaşmalar (ilâf) ve düzenli hale soktukları seferler sayesinde ekonomik güçleri artmış; hatta deniz ve ötesine mal sevkiyatı için gemiler kiralamaları⁷⁹ ve yol üzerinde küçük ticâret müesseseleri kurmalarına⁸⁰ kadar varmıştı.

Yapılan bu anlaşmaların akabinde daha önce sadece dışarıdan gelen malları Mekke ve etrafında satmaya çalışan Kureyş tüccarı İran, Suriye, Yemen ve Mısır pazarlarına büyük deve kervanlarıyla gidip gelmeye başladılar. İslâm öncesi dönemde Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in İran, Suriye ve Yemen pazarlarına gidip geldikleri, Ebu Süfyan'ın Suriye'de ticârî eşya ambarlarının olduğu ve Amr b. el-As'ın Mısır'a ticârî seferlere gittiğine bakılırsa, Hz. Peygamber(sav)'den yaklaşık yüzyıl önce büyük bir hızla başlayan bu seferler Kureyşliler'i Batı Arabistan'da olduğu gibi Doğu Arabistan'da da söz sahibi yapmıştı. Kureyş'in bu kervan ticâretinde ne denli ileri gittiğini göstermek için Beni Mahzum'un bir ticâret kervanına dört-beş bin altın miskal veya dinar sermaye ile katıldıklarını, böyle bir kervanda en az iki bin beşyüz deve, yüz ila üç yüz kişi arasında tüccar, kılavuz ve muhafızın bulunduğunu, toplam sermayenin de elli bin dinar⁸¹ gibi büyük bir meblağ tuttuğunu söylemek sanırım kafi gelir.

B. Câhiliyye Döneminde Pazar ve Panayırlar

Kıtalar arası ticâret yönünden önemli bir bölgede yer alan ve dolayısıyla milletler arası transit ticâret ağı üzerinde kilit bir konuma sahip olduğundan bahsettiğimiz Arap Yarımadası'nda ticâret, şimdiye kadar işaret ettiğimiz şekilde uzak yerlere gidilerek yapıldığı gibi, câhiliyye çağında Arabistan'ın pek çok yerinde, hemen hemen yılın her ayında panayırlar tertip edilirdi. Bu panayırların bazıları "haram aylar" denilen aylarda, diğer bir kısmı ise haram olmayan aylarda tertip edilirdi. Bunların bir kısmı bulunduğu bölgedeki kabileleri kapsarken, diğer

⁷⁹. Kallek, III,410.

⁸⁰. H. Lammens VI,1015.

⁸¹. Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.144.

bir kısmı ise Hicaz bölgesinin tamamına hitap etmekte, hatta bazıları uluslararası bir panayır mahiyetine bürünmekteydi.

Mekke civarında ve Hac mevsimine doğru kurulan birkaç panayırın yanı sıra Arap Yarımadası'nın Mekke dışında kalan çeşitli bölgelerinde ve değişik zamanlarda da panayırlar kurulurdu. İleride tek tek üzerinde duracağımız bu panayırlardan her birinin kendine has özellikleri vardı.

1. Mekke ve Çevresinde Kurulan Panayırlar

Câhiliyye dönemi Arapları için Hac mevsimi aynı zamanda her türlü alışveriş ve ticâretin de yapıldığı bir mevsimdi. Hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye akın eden potansiyeli çok akıllıca kullanmak isteyen Mekkeliler, Hac mevsimine denk gelen zamanlarda panayırlar teşekkül ettirerek ticârî hareketliliği sağlayıp iyi gelirler elde etmeye başladılar.

Mekke civarında kurulan pazar ve panayırlar, zamanla Mevâsim adıyla anılmaya başlandı. Zira Mekke'de bulunan Hac mahalli, yıllarca Arabistan'ın belli başlı panayır yerlerinden birisi olarak kendini kabul ettirdiği için Mevâsim kelimesi çoğunlukla Hac kelimesiyle birlikte kullanılır olmuştur. Câhiliyye devrinde Mekke civarında hac mevsimine yakın üç yerde umumi pazarlar kurulurdu. Arap Yarımadası'nın her tarafından akın akın kervanlar gelir ve buralarda alışveriş yapılırdı. Bunlar Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz panayırlarıydı.⁸² Bunların dışında Mekke'ye yakın yerde Hubaşe adında diğer bir panayır daha kurulurdu.

Hac mevsimine doğru kurulan panayırların ilki Ukaz idi. Onun ardından Mecenne ve Zü'l-Mecaz panayırı gelirdi. Zü'l-Mecaz hacca kadar sürer, ardından hac vazifesini yerine getiren Araplar, memleketlerine veya Arap Yarımadası'nın başka bir yerinde kurulacak başka bir pazara uğramak üzere Mekke'yi terk ederlerdi. Mekke ve çevresinde kurulan panayırlar şunlardı:

⁸². H. Kinderman, "Suk", MEB İslam Ansiklopedisi, XI,7-5; M. Plessner, "Suk", MEB İslam Ansiklopedisi, XI,6-7; Abdullah b. Abbas: Câhiliyyede Arap(kureyşliler)'in ticâretgâhı olan bu yerlerin İslam dini ortaya çıkınca Müslümanlar tarafından ihmal edilip te alış-veriş yapmak günah sayılınca Bakara , 2/198. ayet-i kerimesi nazil olmuş ve onlarda alış-verişlerine bu panayırlarda devam etmişlerdi. Zebidi, Ahmed b. Abdullatif, *Sahih-i Buhari Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Müt.Kamil Miras, DİB. Yay., Ankara 1993, VI,174; Kitabu Mecmuatun mine't-Tefasir, Beyrut(ty); Ayetteki Mevasimu'l-Hac kaydı İbn Abbas'a aittir.

a. Ukaz Panayırı

Milletlerarası niteliği bulunan bu panayır, Tâif yakınlarında kurulurdu. Haccın dışında alışveriş için gelenler ilk olarak, Zilkade'nin başında kurulan bu panayıra iştirak ederlerdi. Ayın yirmisine kadar devam eden Ukaz panayırında alışverişin yanı sıra edebi ve kültürel faaliyetlere de rastlanırdı. Bu panayırın güvenli oluşu yüzünden muhafız kıtaları bulundurulmazdı. Öşür vergisinin alınmaması da buraya ilgiyi arttırıyordu.⁸³ Uluslararası bir niteliğe sahip olması, Arap edebiyat tarihi ve ticaret tarihi açısından önemine binaen bu panayır hakkında daha geniş ve kapsamlı bilgi vermeye çalışalım.

Ka'be'nin Araplar arasında saygı gören bir müessese olmasından dolayı çevresindeki panayırlar da zamanla bu saygıyı görmeye başlamıştı.⁸⁴ Yukarıda kısaca kendisinden bahsettiğimiz pazarların en önemlisi, belki de en büyüğü olan Ukaz; yalnız Kureyş'in değil, bütün Arabistan pazarlarının da en önemlisi olup alışveriş ve mübadelenin yanısıra mufâhere ve muâşerenin de⁸⁵ pazarı halini almıştı.

Her sene Ka'be'ye akın eden tüccarların yanı sıra ediplerin birbirinden güzel edebî şiirlerini kıyasıya yarıştırmalarından olacak ki,⁸⁶ yarışmacılardan biri yekdiğerini alt ettiği, baskı altına alıp yendiğinden dolayı Ukaz ismini almıştır.⁸⁷ Kelime olarak yenmek, baskı altına almak, ezmek, delil ve huccetle karşısındakini esir almak⁸⁸ manasına gelir.

Tâif ile Mekke⁸⁹ veya Tâif ile Nahle arasında olup Tâif'e bir, Mekke'ye üç konak mesafede kurulurdu.

⁸³. İbn Habîb, s.67; Şemseddin Samî, *Kamus-u İ'lam*, Mîhran mat., İstanbul H.1311, IV,3166, Ukaz mad.; Algül Hüseyin, *İslam Târîhi*, Gonca yay., İstanbul 1986, I,92; el-Zebîdî, *el-Kamus el-Müsemma Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus li'z-Zemahşeri*, (yy-ty), a-ke-ze mad.

⁸⁴. Ahmed Ramazan, Ahmed Muhammed, *Hadaratu'd-Devleti'l-Arabiyyeti fi Ahdi'r-Rasul ve Hulefai'r-Raşideti ve Devleti'l-Emeviyyeti*, (yy) 1967, s.78.

⁸⁵. Âlûsî, es-Seyyid Mahmud Şükri, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut (ty) I,266.

⁸⁶. el-Ensârî, Abdulküddûs, *et-Târîh el-Mufassal li'l-Ka'beti'l-Müşerrefeti Kable'l-İslâm*, (yy) H.1406, s.70.

⁸⁷. el-Hamevi, Ya'kut b. Abdullah, *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut (ty), IV142; İbn Manzur, IX,367; *el-Mecani'l-Hadise*, Manşûrati'l-Edebi's-Şarkiyye, Beyrut 1946, s.219.

⁸⁸. Cubran, Mes'ud, *er-Raid*, Beyrut (ty), s.1043; ez-Zâvi Ahmed Tahir el-Tırablusi, *Tertibü'l-Kâmusü'l-Muhît alâ Tarihati Misbâhi'l-Müniri ve Esâsi'l-Belâğeti*, Kahire 1959, III,250.

⁸⁹. er-Raşid, s.98.

Ukaz panayırını Zilkade hilalinin ertesi gününden başlar ve yirmi gün boyunca devam ederdi.⁹⁰ Bu panayırın Zilkade'nin ortasında başlayıp Zilhicce'nin hilaline kadar devam ettiğine dair rivayetlerde mevcuttur.⁹¹ İbn Hacer⁹² ve Ya'kut'un⁹³ kitabına aldığı rivayetlerden Ukaz panayırının Zilkade değil, Şevval ayında kurulup ay boyunca devam ettiği, Mevâsimü'l-Hacdan biri olan Mecenne'nin ise Zilkade'nin ilk yirmi günü kurulduğu, ardından da kurulan Zül-mecaz panayırının Hacca kadar devam ettiği anlaşılır. İbn Abdi Rabbih⁹⁴ ise Ukaz panayırının hem ticâret hem de Hac ibadetini karşılamak amacıyla Zilkade'nin başında kurulduğunu ve Hac vaktine kadar devam ettiğini kaydeder. Aynı görüşü paylaşan Nüveyri⁹⁵ bu pazarın hakikatte Haccı karşılama pazarı olduğunu zikreder.

Bütün bu rivayetlerden, Ukaz panayırının kuruluşunun zaman zaman farklı aylara isabet ettiğini, fakat daha önce bahsettiğimiz nesi işleminde bu panayırın haram aylara denk getirilmeye çalışıldığını⁹⁶ anlamaktayız.

Ukaz panayırının ilk defa tertiplenmeye başlandığı sene hususunda da ihtilaflar mevcuttur. Bu panayırın Fil olayından onbeş yıl sonra kurulmaya başlandığı zikrediliyorsa da, gerek Hz. Peygamber(sav)'in hayatını, gerekse bazı tarihi olayları incelediğimiz zaman bu panayırın kuruluş tarihinin daha eskilere dayandığını görmekteyiz. Zira Hz. Peygamber(sav)'in hayatı hakkındaki malumata baktığımızda Onun Ficar harplerinden birinde ve yirmi yaşında bir genç (yani Fil yılından yirmi yıl geçmiş) iken katıldığı ve amcalarına ok toplamada yardımcı olduğunu görürüz.⁹⁷ Ficar harpleri Haram aylardaki ve Ukaz panayırındaki emniyeti ihlal edenler yüzünden meydana gelirdi. Rasûlullah'ın katıldığı bu harpten önce de buna benzer harplerin meydana geldiğini bildiren rivayetler göz önüne alınırsa, Ukaz panayırının kuruluşunun Fil yılının sonrasına değil, daha öncesine dayandığını görmekteyiz.

⁹⁰. Ya'kubi, I,270; Nüveyri, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûnehü'l-Edeb*, Beyrut 1946, s.219.

⁹¹. İbn Mansur, *Şerhü Edebi'l-Kıtab*, Kahire H.1350, s.388; er-Razi, Ebu Bekr b. Abdulkadir, *Muhtaru's-Sıhah*, Kahire 1962, s.449.

⁹². İbn Hacer el-Askalâm, *Fethu'l-Bâri*, thk. Mühibbiddin el-Hudeyb, Kahire (ty).

⁹³. el-Hamevi, IV,142

⁹⁴. *İbn Abdi Rabbih Ahmed b. Muhammed, İkdü'l-Ferîd*, thk.Said el-Uryan, (yy-ty), VI,80,89.

⁹⁵. Nüveyri, XV,425.

⁹⁶. Günaltay, s.58.

⁹⁷. İbn Hişam, I,86.

Aynı şekilde câhiliyenin eski zamanlarında yaşamış olan Malik b. Harim el-Hamdâni'nin Ukaz panayırını ele geçirmek için askeriyle Ukaz'ın üzerine yürüdüğünü dikkate alırsak,⁹⁸ bu hadisenin Fil yılının on beşinci senesinden önce meydana geldiği, dolayısıyla Ukaz panayırının da seneler öncesinden mevcut olduğu ortaya çıkar.

Milletlerarası bir öneme sahip olan Ukaz panayırında can ve mal güvenliğine önem verilirdi. Ukaz pazarına gelen her bir kabile silah ve techizâtlarını güvenilir birinin yanında bırakır ve çarşıdaki işlerini bitirip döndüklerinde emanetlerini geri alırlardı.⁹⁹ Burada ortaya çıkacak ticârî ihtilâflarla meşgul olmak üzere bir hâkim bulunurdu. Hâkim Ukaz panayırına çok uzak yerden, Doğu Arabistan'dan gelir ve kendisine ayrılan yerde durup ortaya çıkabilecek tartışma ve ihtilâfları çözmeye çalışırdı.¹⁰⁰ Hâkimlerin İslâm döneminde teşekkül ettirilen muhtesiplikten ayrılan tarafı, hâkimlerin muhtesipler gibi denetleyici vazifesini yapmamış olmalarıydı.

Bu panayırda dikkat çeken ticârî muamele tarzı, sirar (neceş, gizlice söz birliği etme) şeklindeydi.¹⁰¹ Şöyle ki; Pazarlık esnasında satıcı ile anlaşmalı olan üçüncü kişi veya kişiler sanki alıcıymış gibi devreye girerek gerçek müşterinin verdiğiinden daha yüksek bir fiyat teklif etmek suretiyle onu yanıltır. Alıcı ise o malı kaptırmak istemediğinden daha yüksek bir meblağ söyleyerek böylece ilk fiyata alacağı malı kat kat fazlaya mal etmiş olurdu. Satıcının bundan alacağı kâr da neceş sahipleriyle bölüşülürdü.¹⁰²

Arap Yarımadası'ndan olduğu gibi, İran ve diğer bölgelerden tâcirlerin de iştirak ettiği Ukaz panayırında her çeşit eşya bulunurdu. Bedeviler deve ve koyun, Yemenliler kılıç, İranlılar kendi bölgelerinin meşhur malları ve atları, Tâifliler ise deri, tuzum ve şaraplarıyla iştirak ederlerdi.¹⁰³ Ukaz öyle önemseniyordu ki, en güzel giyim eşyaları, en tatlı kokular ve içkiler, en meşhur silahlar oraya taşınırdı.¹⁰⁴

⁹⁸ . el-Hamevi, I,48.

⁹⁹ . er-Reşid Nasır b. Sa'd, *Sâh-u Ukâz fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâmi (Tarihühü ve Neş'etühü ve Merkiuhu)*, Kahire 1977, s.32.

¹⁰⁰ . Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,955; el-Kalkaşandi ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Sınâati'l-İnşâ*, (yy-ty), VI,582.

¹⁰¹ . er-Reşid, s.60.

¹⁰² . er-Reşid, s.60; Kallek, III, 464.

¹⁰³ . er-Reşid, s.48-53.

¹⁰⁴ . Tefik Birr, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadim*, (yy-ty), s.47.

Burası malların alım satımının yapıldığı yer olmanın yanı sıra kabilelerarası veya münferit şahıslar arasında bir yarışma yeri olup kabile veya şahıs şerefi uğruna mücadele sayılan mufahere için resmi fırsat sağlayan bir yerdi. Şairler, edipler buluşup yeni eserlerini okur; en meşhurları bütün Arabistan halkına oradan neşr ve ilan edilirdi.¹⁰⁵ Ağırıklı olarak savaş, sevgi, ay, hikmet konusu olan şiirlerin, Ka'be ve çevresindeki üç panayırdan herhangi birinde, özellikle de Ukaz panayırında dinlenip kabul görmesi yeterli olurdu.¹⁰⁶ Bütün bu özellikleriyle Ukaz panayırı İslâm öncesi Arabistan'ın bir nevi akademisi mahiyetini taşımaktaydı.¹⁰⁷ Zira Hicaz'da bir kişi şiir yazarsa onu muhakkak ilk defa Ukaz'da, Kureyşliler'in huzurunda okurdu. Eğer orada kabul görüp Ka'be'ye asılırsa bu olay şiir sahibi için çevresinde büyük bir övünç kaynağı olurdu.¹⁰⁸ Bunun bilincinde olan Mekkeliler bu panayıra ve Hacca ilgiyi arttırmak ve teşvik maksadıyla güzel ve dokunaklı sözler söylemeğe, vesair insan kabiliyetlerini ortaya çıkarmaya çalışırlardı.

b- Mecenne Panayırı

Ukaz Panayırının ardından, Hac mevsimine daha yakın bir zamanda kurulan bu panayır, Zilkâde ayının yirmisinde başlar ve Zilhicce'nin başına kadar yaklaşık on gün sürerdi. Civarında bahçe ve bostanlar bulunduğu için kendisine Mecenne adı verilen bu panayır, Mekke civarında Merrü'z-Zahferan ile el-Asgar denilen yerin arasında kurulurdu.¹⁰⁹

c. Zü'l-Mecaz Panayırı

Zilhicce ayının başında sona eren Mecenne panayırının hemen ardından başlar ve sekiz gün sürerdi. Ukaz panayırına benzer bir şekilde muhafız kıtalarının bulundurulmadığı ve öşrün alınmadığı bu panayır, Arafat'tan bir fersahlık

¹⁰⁵ İbn Hacer, Hac 150.

¹⁰⁶ el-Ensari, s.70.

¹⁰⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yay., İstanbul 1980, I,141.

¹⁰⁸ *Mecelletü'l-Ezher*, "Müctemahatü el-Edebiyye", c.8, sa.4, Kahire, s.266-267.

¹⁰⁹ Alusi, I,266; Canan İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi*, Akçağ yay. İstanbul 1986, III289.

mesafede, Huneyn'de kurulurdu.¹¹⁰ Bu panayırın ardından Hac vazifesi yerine getirilir ve herkes dağılırdı.

d. Mina

Zü'l-Mecaz panayırının ardından gidildiği söylenen bu yer hakkında bazı kaynaklar panayır diye bahsederken, bazıları ibadet maksadıyla toplanılan mekan diye tanıtmışlardır. Her ne kadar alışverişten ziyade, ibadet maksatlı toplanılıyor olsa da, kanaatimizce Zü'l-Mecaz'dan arta kalan mallar oraya taşınmakta, büyük kalabalığın bulunduğu bu yerde ticârî hareketlilik devam etmekteydi.

e. Hubaşe Panayırı

Hac mevsiminde olmamakla birlikte Mekke'ye yakın bir yerde kurulan bir panayır daha vardı ki; buna da Hubaşe adı verilir. Ne zaman kurulduğu kesin bir şekilde belli olmayan bu panayırın Recep ayının içinde kurulduğu ve üç veya sekiz¹¹¹ gün sürdüğü zikredilir. Bu Panayır, Mekke'ye on gün mesafede,¹¹² Mekke ile Medine arasında, Yemen yolu üzerinde kurulurdu.¹¹³ Halebi bu panayıra Curaş adı verildiğinden bahseder.¹¹⁴

2. Medine ve Çevresinde Kurulan Çarşı ve Pazarlar

Merkezi bir idareden yoksun, herkesin kendi aşiret veya kabile reisinden başka bir otorite tanımadığı bir insan topluluğundan meydana gelen ve yaşamı temel olarak toprağa, hurmalıklara bağlı olan¹¹⁵ Medine (eski adıyla Yesrib), Yemen'le Suriye'yi birleştiren Baharat yolu üzerinde bulunuyordu. Medine'nin Araplar arası büyük panayırlardan ziyade, kendisine has birtakım ticârî fuar ve çarşılara sahip olduğu rivayet edilir. Câhiliyye dönemi Medine'sinde sürekli devam eden kabileler arası çatışma ve savaşlar orada bulunan çarşıların çok olmasına karşın, birbirinden ayrı ve küçük çarşılar halinde ortaya çıkmasına sebep

¹¹⁰. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,946.

¹¹¹. Ayni, X,104.

¹¹². Yakut el-Hamevi'ye göre Arap pazar yeri olan Hubaşe, Yemen'de olup Mekke'ye altı gün mesafededir. el-Hamevi, II,210.

¹¹³. Tahir el-Mevlevi, *Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri*, Sad. Abdullah Sert, Bahar yay., Ankara 1980, s.56.

¹¹⁴. İbrâhim Halebi, *Tercüme-i Siyer-i Halebi*, Os. Çev. Ahmed Asum, (yy) H.1247, s.40.

¹¹⁵. Hamidullah, Muhammed, *"Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995, I,133-134.

oluyordu.¹¹⁶ Bu durum Medine'nin etnik yapısıyla sıkı sıkıya ilişkiliydi. Zira câhiliyye dönemi Medine'si çeşitli dini ve etnik gruplardan meydana geliyordu. Çoğunluğu putperest Araplar'dan meydana gelen Medine'de Yahudilerin nüfusu da küçümsenmeyecek derecedeydi. Her kabilenin oturduğu küçük yerleşim birimleri Medine'nin kendisini oluşturuyordu.

*İslâm'dan önce Arap ve Yahudi kabilelerinin kendilerine göre tasarrufları vardı. Araplar çiftçi, Yahudiler ithalat-ihracâtçı, kuyumcu ve fâizle çalışan bankerler idiler.*¹¹⁷ Kuyumculuk ve ticâretle uğraşan Yahudiler, daha çok tarıma elverişli toprağı olmayan *Beni Kaynâka Yahudileriydi*. Kalan diğer Yahudi kabilelerinin çoğu da çiftçilikle uğraşıyorlardı.¹¹⁸

Medine'de ihtisas haline gelmiş ticâret dükkanları ve çarşılar bulunmaktaydı. İslâm sonrası da faaliyetlerini devam ettirecek olan bu ticâret dükkanlarında ileride ele alacağımız kasap, demirci, marangoz, ekmekçi, hatta parfümericiler bulunmasının dışında, el emeği malzemeler de satılırdı.

Hurmasıyla meşhur olan Medine'nin bu çerçevede geliştirilmiş sanayisi dahi mevcuttu. Hurma mahsulünün bütün sene taze kalması ve çürümemesi için küçük bir *konserve endüstrisi*, hatta hurmadan alkollü içki elde edebilmek için bir *şarap yapma endüstrisi* bile mevcuttu.¹¹⁹

Medine'de cins cins üzüm yetişirdi. Özellikle Beni Selim'den bir adama âit olan ve kendisine *Seniyyetu's-Şerid* adı verilen yerde eşine rastlanmayan üzüm ve hurma yetişirdi.¹²⁰

Ziraate elverişli ve verimli bir araziye sahip olmasına rağmen bize ulaşan rivayetlerde hurma ihracâtı dışında Medine'nin birinci derecede ihtiyaç maddeleri olan buğday, arpa ve zeytinyağı ile lüks tüketim maddeleri olan parfüm, müzik aleti, silah vb. malları dışarıdan ithal ettiğini¹²¹ görmekteyiz.

¹¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,957-958.

¹¹⁷ Hamidullah, *Medine*, I,138.

¹¹⁸ Hamidullah, *Medine*, I,137.

¹¹⁹ Hamidullah, *Medine*, I,146.

¹²⁰ İbn Şebbe, Ebu Zeyd, Amr b. Şebbe en-Nümeysi el-Basri, *Kitab Tarihu'l-Medineti'l-Münevvereti*, Nşr. Habib Mahmud Ahmed, Thk. Fehim Muhammed Şeltut, (yy) H.1393, I,166, (3 nolu dipnottan).

¹²¹ Hamidullah, *Medine*, I,150.

Çeşitli rivayetlerden anlaşıldığına göre câhiliyye dönemi Medine'sinde değişik kabilelere âit olan önemli çarşılar şunlardı,

a. Rume kıyısı etrafında toplanan, Yesrib muntıkasında, Zebale'de bir çarşı,

b. Beni Kaynûkalı Yahudiler'in alışveriş yaptığı ve el-Cisr (köprü) muntıkasında bulunan ayrı bir çarşı,

c. Yine aynı kabilenin alışverişini yaptığı, el-Asbah bölgesinde es-Safari'fte bir diğer çarşı,

d. Müzâhim denen bölgede İbn Hayyeyn sokağı üzerinde bir çarşı kuruluyordu.¹²²

Semhudi'nin kitabına aldığı bir ifadeye bakılırsa Medine'de Hurmacılar çarşısı¹²³ adı altında bir çarşının daha olabileceğini söyleyebiliriz. Semhûdi'nin dört başlık altında topladığı çarşıların yanı sıra Medine'de ticâretle uğraşan kimselerin evlerinin avlu ve sahanlıklarında dükkan, depo veya mağaza şeklinde bir çok alış-veriş yapılan yerler bulunuyordu.¹²⁴

Dışarıdan gelen kervanlar için develerle birlikte kamp kurup mallarını pazarladıkları serbest bir meydan vardı ki; bu pazara gelen yerli tüccarlar, bu şekilde ithal edilmiş mallar içinden istediklerini doğrudan doğruya mal sahiplerinden alıyorlardı. Bazen de bu kervan tüccarları getirdikleri ithal mallarını Medine dükkan ve mağazalarında bulunan yerli veya bölgesel mallarla takas ediyorlardı.¹²⁵ Muhtemelen bu takas işlemi kervan tüccarlarının mallarına olan ilgi ve talebin az olması durumunda elinde kalan mallarını paraya dönüştürebilmek maksadıyla gerçekleşiyordu.

3. Hicaz'ın Diğer Bölgelerinde Kurulan Pazar ve Panayırlar

Arap Yarımadası'nın muhtelif yerlerinde kurulan bu panayırların işleyiş şekilleri birbirinden farklılık arz ediyordu. Zaman itibariyle birbirini takip eden bu panayırları; kurulduğu bölge, alışveriş şekli ve güvenliği bakımından ayrı ayrı ele

¹²² es-Semhudi Ali b. Ahmed, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut (ty), II, 747-748.

¹²³ es-Semhudi, II, 758.

¹²⁴ Hamidullah Muhammed, *Mecmilatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeti li Ahdi'n-Nebevi ve Hilâfeti'r- Raşide*, Kahire 1956, No:181/21, s.207.

almaya çalışacağız. Her şeyden önce panayırlarla ilgili bilgi veren kaynaklar, onların kurulduğu yer vb. hususlarda aykırı bilgiler vermemekle birlikte bu panayırların sayısı ve kuruluş zamanı, hatta ne kadar sürdüğü hususunda farklı bilgiler verirler. Örneğin Mina'ya gidildiğinden bahsedilmesine rağmen bazı kaynaklar Mina'dan panayır diye bahsederken, bazıları sadece “ibadet maksadıyla toplanılan yer” diye zikretmişlerdir. Araplar arası panayırların yöre Arapları arasında edebi, kültürel ve sosyal bir yakınlaşmayı sağladığı muhakkaktır. Hatta panayırlar arasında önemli bir yere sahip olan Ukaz panayırının Kureyşliler'e edebi ve dini üstünlük sağladığı bile söylenebilir.

Panayırları tanıtırken, yılın ilk ayından başlayan panayırdan başlamak kaydıyla, zaman bakımından onu takip eden panayırlar hakkında ulaşabildiğimiz bilgileri vereceğiz.

a. Nutah (Nazet, Netat')

Zü'l-Mecaz panayırı ve Mina'daki hareketliliğin Zilhicce'nin ortalarına doğrusona ermesinin ardından Hayber civarında kurulan bu panayır, Muharrem'in onunda başlar ve ay sonuna kadar devam ederdi.¹²⁶ Bu panayırdaki muhafız kıtasının ve alışverişe gelenlerin tabii olduğu bir verginin olup olmadığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklar bu panayırdaki nasıl bir alışveriş usûlünün takip edildiği hakkında bilgi vermediği gibi, ulusal veya bölgesel mi olduğu hususunda da bilgi vermezler. Muhtemelen bu panayır, mahalli olup fazla katılım olmazdı.

b. Hicr Panayırı

Nutah panayırında olduğu gibi işleyişi, alışveriş sistemi ve güvenliği ile ilgili tam bir bilgiye sahip olamadığımız Hicr* panayırı hakkında bize ulaşan yegane bilgi; onun Yemame'de kurulduğu ve Muharrem ayının onundan başlayarak son güne kadar devam ettiği yönündedir.

İlk iki panayırın özellikleri hakkında bildiğimiz şey, her ikisinin de birlikte kurulup sona erdiğiidir.

¹²⁵ . Hamidullah, *Medine*, I,130.

* . İbn Habîb, s.267.

¹²⁶ . İbn Habîb, s.267; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,946; Tahir el-Mevlevî, s.55.

c. Dumetü'l-Cendel Panayırı

Rebûlevvel ayının ilk günü başlayıp ayın ortasına kadar devam eden bu Dumetü'l-Cendel* panayırı, Hicaz ile Suriye arasında olup Suriye sınırına yakın bir yerde kurulurdu. İlk günleri son günlerine nazaran çok faal olurdu. Ayın sonuna kadar sürdüğü zikredilen bu panayırdaki muhafız kıtaları bulundurulurdu. Kureyşli tüccarlar bu panayıra hem katılır, hem de güvenliğini üstlenirlerdi. Zira Mudar kabilesinin Kureyşliler'e tanıdığı ayrıcalık yüzünden Kureyş'in muhafız kıtaları tercih ediliyordu.¹²⁷ Bu panayırın ay sonuna kadar sürdüğü de zikredilir. Bu panayırdaki hâkimiyet esası vardı. Burada iktidar olmak için taraflar birbirine bilmece sorar; üstün gelen taraf malını bitirmeden bir başkası orada mal satamazdı. Üstün gelen taraf bunun haricinde panayırdaki öşrü de tahsil ederlerdi. Bu pazarda Araplar'ın ticârî muamele tarzı, çakıl taşı atmak suretinde gerçekleşirdi. Bazen birkaç kişi aynı mala alıcı çıktıkları vakit, bu mallar alıcı ile satıcı arasında oluşan pazarlıkla tespit edilen bir fiyat üzerinden satılıyordu. İslâm'dan sonra yasaklanan çakıl atma usulüne göre satıcılardan biri diğerine; "Bu taşı at! Hangi parçaya isabet ederse sana o parçayı bir dirheme (veya üzerinde anlaşılan miktara) vereceğim." derdi. Taşlar bitene kadar elindeki mallardan o kişiye satardı. Bazen tüm alıcılar aralarında anlaşır ve çakıl taşını birlikte atarlar, böylece satıcının fiyatı indirmesine sebep olurlardı.¹²⁸

d. Muşakkar Panayırı

Dümetü'l-Cendel panayırının sona ermesinin ardından Cemâdiyelahir ayının ilk günü başlayıp, ayın sonuna kadar devam eden Muşakkar** panayırı; Hicr'de (bugünkü el-Hasa) kurulurdu. Bu panayıra İran taraflarından gelen tüccarlar da katılırdı. Otuz gün süreyle hareketliliğin yaşandığı bu panayır sona erince bir sonraki yıla kadar kapalı tutulur, herhangi bir faaliyet yapılmazdı.

Muşakkar panayırında da hâkim bir grup bulunur ve diğerlerini öşre tabi tutardı. Ticârî muamele tarzı ise mulamese (birbirine el değdirme) ve hamhama

* . Yemame tarafında bir bölge.

** . Dumau'l-Cendel diye de geçer. Medine ve Şam arasında Duman b. İsmail tarafından bir kale yaptırıldığı ve ona nisbet edildiği zikredilir. El-Hamevi, II,487.

¹²⁷ . İbn Habib, s.264; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,945-949.

¹²⁸ . Alusi, I,265; İbn Habib, s.263-264; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,945-949; Karaman, *İslam Hukuku*, III,31.

(göğüsten homurtulu sesler çıkartma) suretiyle olurdu. Elle temas tek bir hareketle ifade ediliyordu. Alım satım muamelelerinde birbirlerine parmak göstermek yetiyordu. Yapılma sebebini bilemediğimiz homurdanma ise şayet alıcı aldatıldığını iddia ederse yalan yere yemin edilmemesi içindi.¹²⁹ Dumetü'l-cendel'de olduğu gibi buraya gitmek içinde Mudarlılar'ın arazisinden geçmek zorunda kalındığı için yine Kuruyşliler'in muhafız kıtaları tercih ediliyordu.¹³⁰

e. Suhar Panayırı

Yakut el-Hamevi'nin güzel ve zengin çarşısı, bol tüccarı ve hareketli ticâreti olduğunu ifade ettiği¹³¹ Suhar panayırı, Cemâdiyelahir ayının otuzunda sona eren Muşakkar panayırının yirmi gün sonrası (Recep ayının yirmisinde) Uman'da kurulur ve beş gün devam ederdi.¹³² Burada da öşürler hâkim olan güç tarafından alınırdı. Daha evvelki panayırlara iştirak etmemiş olan kimseler çoğunlukta olduğu bu panayıra gelenler dokumalarını ve diğer satılık eşyalarını arz ederlerdi. Ticârî muamele tarzı çakıl taşı atmak suretiyle icra edilirdi.¹³³ Bu panayırın Receb ayının biri ile beşi arasında kurulduğu söylenirken¹³⁴ bazı kaynaklarda ise Suhar panayırının Receb ayının onunda başladığı belirtilir.¹³⁵

Bu panayır hakkında ayrıntılı bilgi veren kaynaklarda muhafız kıtalarından bahsedilmeyişi, muhafız kıtalarına ihtiyaç hissedilmediği düşüncesini akla getirmektedir.

f. Deba Panayırı

Arap yarımadası'nda daha önce kendisinden bahsettiğimiz Hubaşe panayırı ile bir önceki başlıkta ele aldığımız Suhar panayırı dışında Recep ayında üçüncü bir panayır daha kurulurdu ki, buna Deba^{**} panayırı adı verilirdi.

* . Necran ile Bahreyn arasında bir kale. Bunun Bahreyn'de bulunan büyük bir kale olduğu da söylenir. Hüzeyl kabilesine ait ve kendisine Muşakkar denilen bir yerden de bahsedilir. el-Hamevi, V,134-135.

¹²⁹ İbn Habîb, s.265; Alusi, I,265.

¹³⁰ İbn Habîb, s.265; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,945-949.

¹³¹ el- Hamevi, III,447

¹³² Bir kısım kaynaklarda Suhar panayırının Recep ayının onunda başladığı belirtilir. Bkz. Alusi, II,266.

¹³³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,945-949.

¹³⁴ İbn Habîb, s.265.

¹³⁵ Alusi, II,266.

** . Hz. Ebubekir zamanında fethedilen ve Umman'da bulunan eski yerleşim yerlerinden biri. Yine bir Arap çarşısı olan Dema ile karıştırılmamalıdır. Bir rivayete göre Deba halkının İslam'ı kabul etmesinin ardından Rasulullah(sav) zenginlerden zekat alınıp fakirlere verilmek üzere bir emir

Arabistan'ın iki büyük limanından biri olan Deba'ya deniz veya kara yoluyla batıdan olduğu gibi doğudan da Sind, Hind ve Çin'den gelen tüccarlar olurdu. Buradaki panayır Receb ayının son günü açılır; ardından Şıhr panayırına gidilirdi. Kaynaklarda Receb ayının otuzundan itibaren faaliyete geçen Deba panayırının kaç gün sürdüğünden bahsedilmez. Deba'da ticârî muamele icap ve kabul yoluyla yapılırdı. Burada da panayıra katılanları öşre tabi tutan hâkim bir güç bulunurdu.¹³⁶

Muhafız kıtalarının kullanılıp kullanılmadığı hususunda bilgi sahibi olamadığımız bu panayıra hem doğu, hem de batıdan tüccarların gelişi, panayırın uluslararası bir nitelikte olduğunu göstermektedir.

g. Şıhr Panayırı

Güney Arabistan'ın Mehre bölgesinde kurulup, Şaban ayının biri ile onbeşi arasında devam eden¹³⁷ Şıhr* panayırın önemli bir özelliği; diğer panayırılarda alışveriş imkanı bulamamış olanların buraya gelmesi ve ihtiyaçlarını buradan tedarik etmesiydi. Buraya gelen tüccarlar, mallarını satmanın yanı sıra, geldikleri yere götürmek üzere mal satın alırlardı.¹³⁸ Bu panayırda hâkimiyet unsuruna dikkat edilmediğinden olacak ki, öşür vb. vergiler de söz konusu değildi. Yine de bu panayır için muhafız kıtaları bulundurulurdu. Amberiyle meşhur olan bu panayırda belirgin ticârî muamele tarzı; çakıl taşı atılması şeklindeydi.¹³⁹

h. Aden Panayırı

Ramazan ayının ilk günü kurulan ve on gün boyunca devam eden bu panayırda muhafız birliğine ihtiyaç duyulmadığı gibi, buraya hâkim olan ve öşrü alan zümreler alım ve satım işleriyle uğraşmazlardı. Ramazan ayında kurulan iki panayırdan birincisi olan Aden** panayırına, ellerinde satılmamış bazı mallar kalanlar hariç, kimse gelmezdi. Buraya genelde doğu ve güneyden tüccarlar

göndermişti. Gönderilen sahabinin kısa bir süre sonra zekat alacak fakir kalmadığını bildirmesi Deba'da zenginlerin çokluğuna işarettir. el-Hamevi, II,435.

¹³⁶ İbn Habîb, s.265-266; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,945-949.

¹³⁷ Şaban ayının yarısından itibaren kurulduğu da rivayet edilir Alusi, I,266.

* . Hind denizi sahilinde Yemen'e bağlı bir nahiye. Aden ile Umman arasında bulunan ve kendisine Şıhr-ı Amberin nisbet edildiği bir diğer yer daha zikredilir. el-Hamevi, III,327.

¹³⁸ İbn Habîb, s.266.

¹³⁹ . Alusi, I,266; İbn Habîb, s.266; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,946.

** . Hind denizi sahilinde Yemen'in meşhur sahil nahiyesi. el-Hamevi, IV,89

gelirdi. Bu panayırın meşhur satım eşyası Araplar'ın çok iyi bir şekilde imal ettiği Haluk adındaki kokudur. Alışveriş tarzı hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu panayırın Ramazan ayının yirmisine kadar sürdüğü de¹⁴⁰ gelen rivayetler arasındadır.

i. San'a Panayırı

Câhiliyye dönemi Arap Yarımadası'nda Ramazan ayında kurulan ikinci panayır San'a* panayırı olup, Yemen'de kurulurdu. Ramazan'ın ortasında başlar, sonuna kadar sürerdi. Burada ticârî muameleler temas ile yani eli ticârî eşyaya değdirmekle yapılırdı. Buranın dikkat çeken bir özelliği de, burada yaşayan yerli halk, hemşehrilerinden memleketin mutad fiyatı üzerinden alışveriş yaptığı müddetçe başka bir tarafa alışverişe gitmezlerdi.¹⁴¹ Muhafız kıtalarının bulundurulup bulundurulmadığı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan bu panayırdaki pazar vergisi alınırdu. Pek çok panayırdaki olduğu gibi bu panayıra gelen tüccar, kendi malını satın yerine başka bir mal satın alarak dönerdi.¹⁴²

j. Râbiye Panayırı

Güvenliğin sağlanamadığı bu panayır Hadramut denilen mevkide kurulurdu. Râbiye** panayırının kurulduğu arazinin hiçbir krallığa âit olmaması yüzünden burada hiç emniyet yoktu. Hatta buraya hiçbir ticâret kfilesi muhafız kıtaları almadan gelmezdi. Zira her isteyen ve gücü yeten kimse bir diğerinin sırtındaki elbiseyi bile aşırırdı.¹⁴³

Râbiye panayırında emniyetin olmayışı, bazı kabilelerin iştirak etmemesine bile sebep olurdu. Zilkade'nin ortasında kurulup sonuna kadar devam eden Râbiye panayırına katılmayanların çoğu aynı ay içerisinde teşekkül ettirilen Mecenne vs. panayırlara katılırlardı.¹⁴⁴ Bu panayırdaki hâkim bir gücün bulunmayışı ve başıbozukluğun hâkim oluşu yüzünden muhtemelen vergi de alınmazdı. Buranın

¹⁴⁰ İbn Habîb, s.266; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,946-947.

* . San'a adında iki yerden bahsedilir. Birisi Yemen'de, diğeryse Şam taraflarında. Bizim kasdettiğimiz Yemen San'a'sı olup Aden'le arasında 68 mil uzaklık var. Meyve başta olmak üzere pek çok yönüyle Şam'a benzetilen San'a'nın ilk isminin Ezal olduğu zikredilir. el-Hamevi, III,426.

¹⁴¹ İbn Habîb, s.266; Alusi, I,266; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,946-950.

¹⁴² İbn Habîb, s.266.

** . Denize yakın, Aden'in doğusunda geniş nahiye. Hem kabile hem de yer ismidir. San'a ile arasında 72 fersahlık bir mesafe bulunmaktadır. el-Hamevi, II,280.

¹⁴³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,946.

¹⁴⁴ İbn Habîb, s.267; Alusi, I,266.

güvenli olmamasına rağmen Kureyşli tüccarlardan bir kısmının bu panayıra iştirak etmesi¹⁴⁵ bizi Hâşim'den bu yana süregelen Kureyşliler'e itibar geleneğinin burada da kendini gösterdiği düşüncesine yöneltmektedir.

Birçoğunun fil yılından sonra kurulduğu rivayet edilen bu panayır, pazar ve çarşılardan en evvel terk edileni Ukaz, en son terk edileni de Hubaşe idi.

Bunlardan Ukaz; 129/746'da *Hariciler* tarafından, ikincisi ise 197/814'te *Davud b. İsa b. Musa el-Abbasi* tarafından sona erdirilmişti.¹⁴⁶

C. Câhiliyye döneminde Alışveriş

İslâm öncesi Câhiliyye Araplar'ının gerek çarşı ve pazar yerlerinde, gerekse zirâi üretimin yapıldığı bağ, bahçe ve tarlalar üzerinde çok çeşitli alışveriş şekillerine rastlanırdı. Bu alışveriş şekillerinin birçoğu İslâm'ın gelişinden sonra iptal edilmesine rağmen bazı uygulamalar ıslah edilerek benimsendi.

Karşılıklı rızanın çoğu zaman ihmal edilip aldatmacaların yaşandığı bu alışverişlerin dışında bazen ticârî ortaklıklara da rastlanırdı. İleride kısaca bahsedeceğimiz bu ortaklık çeşitleri günümüz ticâret hukukunda da ufak muhteva farklılıkları ve isim değişiklikleriyle sürdürülmektedir.

1. Uygulanan Alışveriş Şekilleri

Câhiliyye çağı pazarlarında birçok alışveriş şekline rastlanırdı. Alışverişler bazen pazar yerlerinde var olan mallar üzerinde yapıldığı gibi, bazen de hayali hayvan veya ziraat ürünleri üzerinde olurdu. Bunların çoğu karşılıklı rızaya dayanmayan veya tek taraflı çıkar sağlayan alışverişlerdi. Biz bu alışveriş şekillerini; Pazar malları üzerinde yapılan alışveriş ile hayvani ve zirâi ürünler üzerinde yapılan alışveriş şekilleri olmak üzere üç başlık altında tanıtmaya çalışacağız.

¹⁴⁵. İbn Habîb, s.266-267.

¹⁴⁶. Alusi, I,270; Hubaşe'yi Ebu Hamza el-Muhtar el-Ezdi'nin 746'da Mekke'yi işgali sırasında dağıttığı rivayet edilir. Bkz. İ. Parmaksızoğlu, "*Suk*", MEB Türk Ansiklopedisi, MEB basımevi, Ankara 1980, XXIX,474.

a. Hayvanlar üzerinde yapılan alışveriş

1. *Hablu'l-Habele* adı verilen bir anlaşma şekline göre daha annesi dünyaya gelmemiş deve yavrusunun alım-satım işlemleri yapılırdı. Buna göre dişi bir deve hamile kalıp, yine dişi bir yavru dünyaya getirecek; bu dişi yavru da büyüyüp aynı şekilde bir yavru dünyaya getirecekti ki işte bu; yavru parasını peşin veren kişiye verilecekti.

Annesi bile mevcut olmayan böyle bir satışın sonucunda; alıcı hayal kırıklığına uğrayabilirdi. Bu alışveriş bazen para, bazen de deve eti karşılığında yapılırdı. Mesela; kesilen bir devenin eti, sahibi tarafından bir başkasının doğabilecek devesi karşılığında verilebiliyordu.¹⁴⁷

2. Hayvanlar üzerinde yapılan diğer bir alışveriş şekli de *dölleme işlemiydi*. Erkek hayvan sahipleri, başkasına âit dişi hayvanın döllemesi karşılığında belli bir ücret alırdı.¹⁴⁸

3. Câhiliyye devri Araplarında, kişinin üzerinde tasarruf sahibi olamadığı hayvanlar üzerinde bile alım-satım işlemleri yapıldığına rastlanmaktaydı. Mesela suda yüzen balık, ovada, bayırda vahşileşmiş halde dolaşan at vb. hayvanlar alışveriş konusu olur ve pek çok aldatmacalar yaşanır.¹⁴⁹

4. Bazen taş atmak suretiyle tesbit edilen fiyat üzerinden hayvan satışı yapılırdı. Mesela bir koyun sürüsünün karşısında durup, "Atacağın taşın isabet edeceği koyun senin olacak." diyerek, taş atma (Beyu'l-Hasat) vasıtasıyla satış yapılırdı.¹⁵⁰

b. Zirâî Ürünler Üzerinde Yapılan Alışveriş

1. Muhâkele adı verilen bir alışveriş türüne rastlanırdı ki; buna göre, başağında duran ekinin ne kadar ürün vereceği belli olmamasına rağmen satışı yaparlardı.¹⁵¹

¹⁴⁷. el-Aynî, Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetu'l-Kâri, Şerh Sahîhu'l-Buhârî*, (yy-ty), X,263-264; Ateş, Ali Osman, "Asr-ı Saâdette Dinler ve Gelenekler", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995, II,270-271.

¹⁴⁸. Ateş, II,270-271.

¹⁴⁹. el-Aynî, XI,264; Ateş, II,271.

¹⁵⁰. Ateş, II,271.

¹⁵¹. İbn Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye fi't-Târih*, (yy-ty), I,416.

2. Muhâdara adı verilen bir diğer alışveriş çeşidinde ise ağaçlarda yetişen meyve olgunlaşmadan satılırdı.¹⁵² Muhâdara'da ağaçların hastalığa tutulup, meyvenin bozulması halinde alıcı mağdur duruma düşerdi.

3. Hayvanlarda uygulanan taş atma satışı (Hasat), tarlaların satışında da uygulanabiliyordu. Üzerinde anlaşılan fiyat üzerinden; alıcı taşıyı fırlatırdı. Taşı ne kadar uzağa fırlatabilirse, o kadar arazi onun olurdu.¹⁵³

4. Bazen, zirâi ürünler ve gıda maddeleri, satın alınan yerden bir başka yere nakledilmeden bir başkasına kabala hesabı satılırdı. Bu olay bir bakıma, teslim alınmayan malın satışı şeklinde gerçekleşirdi.¹⁵⁴

5. Alıcının parasını peşin, satıcının ise malı veresiye verdiği bir tür anlaşmaya, zirâi ürün satışında da rastlanırdı. Ticârî ortaklıklar bahsinde de değineceğimiz ve kendisine Selem veya Selef akdi adı verilen bu anlaşmayı daha çok Medineliler, bedelini peşin olarak aldıkları hurmayı birkaç yıllık vadede teslim etmek suretiyle yaparlardı.¹⁵⁵

6. *Müzâbene* denilen diğer bir satış çeşidinde ise yaş mamuller kuru mamule karşılık kile ile satılırdı.¹⁵⁶

7. Arazi sahibinin, arazisini getireceği malın bir kısmı karşılığı bir başkasına kiraya vermesi uygulamasına muhâbere¹⁵⁷ denirdi.

8. Zirâi ürünler üzerinde yapılan diğer bir anlaşma da, istisnâ idi. Buna göre satıcı malını başkasına satarken, malın bilinmeyen bir kısmını satıştan hariç tutardı.¹⁵⁸ Mesela tarlasını satan birisi, bu tarlanın içerisinde yer alıp da bir başka yere nakli mümkün olmayan kuyu vb. bir şeyi satışın dışında tutabilirdi.

¹⁵². el-Ayni, XI,266; Ateş, II,271.

¹⁵³. Ateş, II,271.

¹⁵⁴. Buhârî, Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Şerh ve thk. Kasım eş-Şumâi er-Ruffâi, Beyrut 1987, Buyû' 54; Müslim, *Sahih*, İstanbul (ty), Buyû' 30,35,36; Ebu Dâvut, Süleymân b. Eş'as, *Sünen*, İstanbul (ty), Buyû' 34,39,40,41.

¹⁵⁵. Buhârî, Selem 2 ; Tirmizi, Buyû' 70.

¹⁵⁶. İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Feva ve Abdülbaki, Beyrut (ty), Ticâret 54; Tirmizi, Buyû' 14.

¹⁵⁷. Ateş, II,270.

¹⁵⁸. Ateş, II,270-271.

c. Pazar Malları Üzerinde Yapılan Alışveriş

1. Pazar yerine malını getirmekte olan satıcının yoluna çıkıp, malının gerçek değerini öğrenmeden elinden alarak satıcının zarara uğratılması işiydi ki, buna Telakki'r-Rükbân adı verilirdi.¹⁵⁹

2. Mülânese adı verilen bir uygulamaya göre alıcı, satın alacağı mala eliyle temas etmek suretiyle alacağını ifade ederdi. Bazen iki kişi karşılıklı olarak birbirlerinin elbiselerine bakmadan ellerini dokundururlar; "*Elbisemi senin elbisen karşılığında satıyorum.*" derler ve bu satış şekli iki tarafça da kabul götürdü.¹⁶⁰

3. İhtikâr, yani karaborsacılık olayına da sık sık rastlanırdı. Fiyatların sun'î bir şekilde yükselip tüketicinin zarara uğramasına sebep olan bu uygulamada zengin tüccarlar, üreticinin elindeki malları ucuz bir şekilde elinden alıp, pahalıya satılması amacıyla piyasaya sürmüyor ve kendi ambarlarında stok ediyorlardı.¹⁶¹

4. Çarşı alışverişlerinde sıkça rastlanan diğer bir şey; yalan yere yemin etmektir. Çarşıya malını getiren satıcı, malını pahalıya satabilmek için yalan yere yemin etmemesi için göğüsten homurtulu bir ses çıkartırdı.¹⁶² Fakat bazen tersi bir duruma rastlanırdı. Hamhama adı verilen bir hareket ile, şayet alıcı aldatıldığını idda ederse yalan yere yemin edilmemesi için göğüsten homurtulu bir ses çıkartırdı.¹⁶³ Alışverişleri içerisinde her türlü hileli satış, hileli artırma ve yalanın vuku bulduğu Câhiliyye Arapları'nda böyle bir uygulamanın oluşu epey ilginç gelmektedir.

5. Malların satışında hileli arttırmaya gidildiği de görülürdü. Neceş adı verilen bu uygulamada satıcıyla anlaşmalı üçüncü kişiler, malın gerçek değerinden daha pahalıya satılmasını sağlamak için alıcı gibi davranarak, müşterileri malı almak için kışkırtıyorlardı.¹⁶⁴

6. Pazar malları üzerinde Bey'u'l-Hasat alışverişinin birkaç çeşidine rastlanırdı. Alıcı, eline bir avuç taş alarak, "*Avucumda kaç tane taş çıkarsa, satılık*

¹⁵⁹. Tirmizi, Buyû' 12; Müslim, Buyû' 17; İbn Mâce, Ticâret 16.

¹⁶⁰. Buhârî, Buyû' 63; Tirmizi, Buyû' 69.

¹⁶¹. Tirmizi, Buyû' 40; İbn Mâce, Ticâret 6; Zebîdî, VI,449; el-Münziri Abdülkavi, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Beyrut (ty), V,5480.

¹⁶². Ateş, II,270.

¹⁶³. Alusi, I,265.

malдан o kadarı benimdir."¹⁶⁵ diyerek mal aldığı gibi, bazen belli bir para miktarı üzerinde anlaştıktan sonra, "Şu taşı at. Hangi elbisenin üzerine düşerse o kadar paraya senindir."¹⁶⁶ şeklinde bir alışveriş söz konusu olurdu. Bazen de ellerine bir taş alarak, "Taşın yere düşmesiyle satışın kesinlik kazanacağı"¹⁶⁷ kabul edilirdi.

7. Sudaki balık misali, kaçak köle satışı¹⁶⁸ da pazarlarda rastlanan alışveriş çeşitlerinden idi.

8. Malı olduğundan farklı göstermek, satıcıların çoğunun kaçınılmaz bir huyuydu.

9. Bitmiş veya halen yapılmakta olan alışverişin arasına girerek satıcıyı kendi lehine çevirme işine de rastlanırdı.

10. Malların alım-satımında bazen, miktarı belli olmayan bir kısım mallar, miktarı belli olan bir başka mal ile değiştirilirdi.

11. Bazen yapılan satışın içerisine bir veya birden çok şart ileri sürülürdü.¹⁶⁹

2. Alışveriş Şekillerinin Uygulandığı Yerler

İslâm öncesi câhiliyye Arapları'nın alışveriş ve ticâreti hakkında bilgi veren kaynakların çoğu, yukarıda sıraladığımız alışveriş şekillerinden bahsetmekle birlikte, bu alışveriş şekillerinin hangi bölgelerde veya hangi çarşı, pazar ve panayırda uygulandığı hakkında tam olarak bilgi vermezler. Bu bilgilere daha çok câhiliyye devri pazar ve panayırlarını tanıtan eserlerin satır aralarında rastlamamıza rağmen, bazen bahsedilen panayırdaki nasıl bir alışveriş çeşidi uygulandığı hakkında bir bilgiye rastlama imkanı bulamadık. Bazen de aynı panayırdaki birden çok alışveriş çeşidinin uygulandığına dair rivayetlere rastlamak mümkün olmuştur.

¹⁶⁴. Müslim Buyû' 11-12; Ebu Dâvud Buyû' 44; Tirmizi, Buyû' 65; İbn Mâce, Ticâret 14; Nesâi, Buyû' 17,19.

¹⁶⁵. Ateş, II,271.

¹⁶⁶. Tirmizi, Buyû' 17; İbn Mâce, Ticâret 23.

¹⁶⁷. Ateş, II,271.

¹⁶⁸. el-Aynî, XI,264; Ateş, II,271.

¹⁶⁹. Ebu Dâvud, Buyû' 3461,63; İbn Habîb, s.265.

Hangi alışveriş çeşidinin nerede uygulandığına dair özetle şu bilgileri vermek mümkündür:

Alıcının, satın alacağı mala elle temas etmek suretiyle alacağını ifade etmesi anlamına gelen mülânese, daha çok *Muşakkar*¹⁷⁰ ve *San'a*¹⁷¹ panayırlarında görülürdü. Üzerinde anlaşılan para miktarına göre belli sayıda taşı ticârî eşyanın üzerine atıp, hangisine gelirse onu satın almak şeklinde gerçekleşen bey'u'l-hasat (çakıl taşıyla satış) işlemine *Dumetu'l-Cendel*¹⁷² ve *Şıhr*¹⁷³ panayırlarında rastlanırdı. Satıcıyla anlaşmalı kişi veya kişilerin, hileli arttırmayla alıcıyı mağdur duruma sokması demek olan neceş ise en çok *Ukaz*¹⁷⁴ panayırında uygulanırdı. Alıcının aldatıldığı durumlarda yalan yere yemin etmeyi engellemek amacıyla göğüsten çıkartılan homurtulu ses anlamına gelen hamhama, *Muşakkar*¹⁷⁵ panayırında görülürdü.

Alıcının parasını peşin, satıcının ise malı veresiye verdiği bir tür anlaşma olan selem veya selef akdi, hem Mekke'de hem de Medine'de uygulanagelen akitlerdi. Borçlunun güven sağlayamadığı durumlarda karşılığında kıymetli bir eşyayı rehin bırakma işine Medine'de rastlanırdı ki, bunu Medine Yahudileri Araplar için uygulardı.¹⁷⁶ Köylü veya ihrâcâtçıyı pazar dışında karşılayıp malını ucuz fiyata kapmak manasında telakki'r-rûkbân uygulamasına hem Mekke'de, hem de Medine'de sıkça rastlanırdı.¹⁷⁷

Bunların haricindeki alışverişlerin çoğunun Hz. Peygamber(sav)'e yabancı olmayan şehir ve pazarlarda uygulandığı muhakkaktı. Zira Hz. Peygamber(sav)'in bu alışveriş şekillerine Mekke, Medine veya uğramış olduğu pazar ve panayırlarda şahit olduğu; bu alışveriş şekillerinin bazılarını iptal edip, bazılarını ıslah ederek benimsemiş olduğu bilinmektedir.

¹⁷⁰. İbn Habîb, s.265; Alusi, I,265.

¹⁷¹. İbn Habîb, s.266; Alusi, I,266; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 946,950.

¹⁷². İbn Habîb, s.264; Alusi, I,265; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 946,959; Karaman, *İslam Hukuku*, III,31.

¹⁷³. İbn Habîb, s.266; Alusi, I,266; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 946.

¹⁷⁴. İbn Habîb, s.267; er-Reşîd, s.60.

¹⁷⁵. İbn Habîb, s.265; Alusi, I,265.

¹⁷⁶. *Büyük İslam Târîhi*, I,159.

¹⁷⁷. Müslim *Buyû*' 17; Tirmizi, *Buyû*' 12; İbn Mâce, *Ticâret* 16.

3. Ticârî Ortaklık Ve Anlaşmalar

İslâm öncesi câhiliyye çağında birtakım ticârî ortaklık ve anlaşmaların yapıldığını ve bizzat Hz. Peygamber(sav)'in kendisinin nübüvvet öncesi dönemde böyle ortaklıklarda bulunmuş olduğunu görmekteyiz. Câhiliyye Çağı Arapları'nda ticârete ortak olmanın çeşitleri şunlardı:

a. Mudarebe

Araplar arasında yaygın olan bu ortaklıkta sermaye bir taraftan, emek ve ticâret de diğer taraftan olup, elde edilen kâr taraflar arasında belli miktarda paylaşıldı. Hz. Peygamber(sav), nübüvvet öncesinde böyle bir ortaklığı, zengin ve sermaye sahibi Hz. Hatice ile kurmuş ve bu ortaklıktan hatırı sayılır kâr elde etmişti.¹⁷⁸

b. Selem veya Selef Akdi

Mekke'de olduğu gibi Medine'de de yapıldığı bilinen bir anlaşma çeşidi olup, bu anlaşmada; alıcı parasını peşin verir, satıcı ise malı veresiyeye bırakırdı.

c. Emek-Sermaye Ortaklığı

Hem emek hem sermaye ortaklığını bizzat Hz. Peygamber(sav)'in nübüvvet öncesinde Beni Mahzum'dan Said b. Ebi Saib ile kurduğunu görmekteyiz. Her ikisi de daha sonra bu ortaklıktan övgüyle bahsederek memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.¹⁷⁹

d. Diğer Anlaşmalar

Daha önce üzerinde durduğumuz gibi, kendilerinden "*Mahir Tüccarlar*"¹⁸⁰ diye bahsedilen Hicaz Arapları, gerek kendi aralarında, gerekse civar devletlerle çeşitli ticârî anlaşmalar yapıyorlardı. Özellikle transit ticâret ağı üzerinde yer alan Mekke'de yaşayan kabilelerin ticârî çıkarlarını korumak ve sürdürmek için Hilfu'l-Fudûl, Hilfu's-Silâh ve benzeri anlaşmalar¹⁸¹ yaptıklarına değinmiş ve bunların

¹⁷⁸ İbn Sa'd, I,111-113.

¹⁷⁹ Ebu Dâvud, Edeb 17; İbn Mâce, Ticâret 63; İbn Hambel, III,425, Mahmud Şâkir, I,197.

¹⁸⁰ Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.139.

¹⁸¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,53,54,55.

arasında Hâşim ve kardeşlerinin civar ülke ve kabilelerle ticârî anlaşmalar yaptığından¹⁸² söz etmiştik.

Mekke halkı, yaptıkları anlaşmalarla hem yabancı tüccarları güvence altına almışlar; hem de kendileri tarafından İran, Suriye, Yemen ve Mısır taraflarına gönderilen büyük deve kervanlarını koruma altına almışlardı.

Mekkeliler'in yaptığı ticârî ortaklık ve anlaşmaların en dikkat çeken; Arap Yarımadası'nın kuzey ve güney bölgelerindeki şehirler arasında nakliyecilik yapmaları ve bu bölgelerden gelen kervanlara muhafızlık görevini üstlenmeleri idi.

4. Borçlanma, Fâiz Ve Rehin İşlemleri

a. Borçlanma

Câhiliyye çağı alışverişlerde en çok görülen muamelelerden birisi de borçlanma işlemiydi. Paraya ihtiyacı olan, parasız kalan birisinin paralı kimselerden borç alması veya pazarlarda alacağı malı yanında para olmadığından borca satın alması yaygınca görülen bir olaydı. Borçlanma işlemleri pek tabii ki bazı uygulamaları beraberinde getiriyordu. Zira alınan borçlar için belirlenen ödeme şekli ve zamanı olurdu. Borçlanmanın olduğu yerde fâiz ve rehin işlemleri de görülürdü.

b. Fâiz

Borçlanmayı yapan kimseler arasında bir takım anlaşmalar olurdu ki bunların başında ödeme zamanı ve şeklinin belirlenmesi gelirdi. Verilen borcun belirli ödeme mevsimleri olurdu. Örneğin Ukaz panayırında borçla yapılan bir alışverişte borç, ertesi yıl yapılacak panayıra belli oranda fâizle sarkıtılırdı. Yılımı devredip vadesi gelen para için borçluya, "*borcunu ödemesi veya arttırması hususunda*" teklif yapılır; borcunu ödeyememesi durumunda diğer bir seneye fâizi artırılarak devredilirdi. Böylece ödenemeyen borç katlanarak çoğalırdı.

¹⁸². Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.141; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,445,446,II,943.

Câhiliyye döneminde bu türden fâizli alışveriş, Sakif kabilesinden Beni Amr ile Mahzum oğullarından Beni Muğîre arasında¹⁸³ yapılmaktaydı. Halid b. Velid, Osman b. Affan ve Abbas b. Abdulmuttalib fâizli alışveriş yapan kimselerdi.¹⁸⁴

c. Rehin ve Borçlunun Satılması

Borçlanmanın getirdiği bir başka uygulama da rehin işlemi idi. Câhiliyye Dönemi Araplarında borçluya güvenin az olması durumunda borcu garanti altına almak amacıyla borçlu, aldığı borç veya başka bir şey karşılığında alacaklıya herhangi kıymetli bir şeyini rehin vermek zorunda bırakılırdı. Borç ödenmediği takdirde rehin bırakılan şey, alacaklının olurdu. Bu usûlü en çok Medine Yahudiler'i Araplar için uygulardı. Borçlanma sonucunda karşı karşıya kalınan diğer bir sorun da, borçlunun ödemediği borcu karşılığında köle gibi satılmasıydı. Roma hukukunda rastlanan borçlunun satılması olayı, Câhiliyye Araplar'nın da uyguladığı bir metottu.¹⁸⁵

¹⁸³. el-Aynî, XI,201; Ateş, II,272.

¹⁸⁴. Ateş, II,272.

¹⁸⁵. Büyük İslam Târîhi, I,159.

II.BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TİCÂRÎ HAYAT

A. Tâcir Olarak Hz. Muhammed

“Rızkan onda dokuzunun ticârette olduğunu” haber veren İslâm Peygamberi’in hayatını incelediğimiz zaman, onun küçük yaştan itibaren ticâretle haşır-neşir olduğunu, hatta evin bütçesine katkıda bulunmak için çobanlık dahi yaptığını görürüz. Hz. Peygamber(sav), nübüvvet öncesinde ticâret maksadıyla Filistin, Yemen, Uman ve Bahreyn bölgelerini dolaşmış; çevresindekiler onu saygıdeğer, güvenilir ve tecrübeli bir tâcir¹⁸⁶ olarak kabul etmişlerdi.

Bize ulaşan rivayetlere göre Hz. Peygamber(sav), genç yaşlarında Mekkeliler’e ücretle çobanlık vazifesi bile yapmıştır. Buhari’de yer alan bir rivayette, “*Rasûlullah(sav); Allah, davar gütmeyen hiçbir peygamber göndermemiştir. dedi. Ashab’ın ona; Sen de mi Ey Allah’ın Rasulü? diye sorması üzerine Rasûlullah(sav); “Evet. Ben de birkaç karat karşılığında Mekkelilerin davarını güdüyordum.” cevabını vermiştir.*”¹⁸⁷

Başka bir rivayette koyun güttüğünü söylemiş,¹⁸⁸ bir başka yerde ise süt kardeşiyle kuzu gütmesi olayını anlatmış;¹⁸⁹ ayrıca bir veya birkaç gençle kendine âit koyunları otlattığını¹⁹⁰ söylemiştir.

Yine başka bir rivayette Rasûlullah(sav); “*Ben Acyad denilen yerde (Mekke’de), ailemin hayvanlarını olatırdım.*”¹⁹¹ buyurmuştur.

Hz. Peygamber(sav)’in çobanlıktan elde ettiği gelire amcasının bütçesine katkıda bulunduğu¹⁹² gözönüne alınırsa, muhtemelen “*ailemin hayvanları*” diye bahsettiği hayvanlar amcasına âit olup, bunları Mekke davarlarıyla birlikte güdüyordu. Zira Hz. Peygamber(sav)’in Hz. Hatice ile evlenmesinin ardından,

¹⁸⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,1014.

¹⁸⁷ Buhârî, *İcâre* 2.

¹⁸⁸ İbn Hişam, I,176; İbn Sa’d, I,106.

¹⁸⁹ İbn Hişam, I,175.

¹⁹⁰ Taberî, *Tarih*, II,196; İbn Kesir, II,287.

¹⁹¹ İbn Sa’d, I,107 vd.

¹⁹² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,49-50.

ticârî faaliyetlerde bulunduğuna dair rivayetler varsa da, onun evlendikten sonraki tarihlerde davar otlattığıyla ilgili herhangi bir rivayet yoktur.

1. Hz. Peygamber'in Çıktığı Ticârî Seferler

Çocukluk dönemini bir tarafa bırakırsak, Hz. Peygamber(sav)'in nübüvvet öncesi hayatında pek çok ticârî sefere çıktığını görmekteyiz. Dedesinin ölümünün ardından, daha sekiz yaşındayken, amcaları Ebu Talib ve Zübeyr'in bir kısım ticârî faaliyetlerine iştirak etmiş ve onların ticâret kervanlarıyla Suriye ve Bahreyn-Uman bölgelerine gitmiştir. Hz. Peygamber(sav), ilk olarak dokuz yaşlarında kervan ticâretine katılmış; on iki yaşlarında iken amcası Ebu Tâlib'le Şam seferine katılmış;¹⁹³ onaltı yaşında amcası Zübeyr'le Kureyş kafillesiyle Yemen'e gitmiş;¹⁹⁴ daha sonra bu işi birkaç kere amcalarıyla sürdürmüştür.¹⁹⁵

Hz. Peygamber(sav)'in nübüvvet öncesi dönemde ticâret maksadıyla Filistin, Yemen, Bahreyn ve Uman bölgelerine gitmesi, ona daha sonraları için tecrübeli bir tâcir özelliği kazandırmış¹⁹⁶ ve bu sayede zengin bir dul kadın olan Hz. Hatice'nin dikkatini çekmiş olmalı ki, ondan müdârebe ortaklığı teklifi almıştır. Hz. Hatice, anlaşma gereği Hz. Peygamber'e her sefer başına bir genç erkek deve verecekti.¹⁹⁷

Hz. Hatice, kurulan bu ortaklık çerçevesinde Hz. Peygamber'i Şam'a göndermişti.¹⁹⁸ Şam seferinde diğer görevliler iki deve alırken Hatice, Hz. Peygamber ile dört deve karşılığında anlaşmıştı.¹⁹⁹ Diğer bir seferde yanına bir yardımcı verip Tihâme'deki Hubaşe panayırına gönderdi.²⁰⁰ Hz. Peygamber(sav) bunun haricinde bazı panayırlara iştirak etmiş, iki kere Curaş* denen bir şehre,²⁰¹ bir seferinde de Kudüs'ün ilerisinde bulunan Busra kentine²⁰² gitmişti. İşte bu

¹⁹³. İbn Sa'd, I,153.

¹⁹⁴. İbn Kesir, II,277.

¹⁹⁵. İbn Sa'd, I,102; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,49-51.

¹⁹⁶. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,957.

¹⁹⁷. İbn Kesir, II,295; Köksal, II,143.

¹⁹⁸. İbn Hibbân, Ebu Hâtım Muhammed, *es-Sıretü'n-Nebeviyye ve Ahbâri'l-Hülefâi*, Beyrut (ty), s.58-60; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,61-63; Yeniçeri, Celal, "*Asr-ı Saâdette Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi*", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995, I,320.

¹⁹⁹. İbn Sa'd, I,109.

²⁰⁰. Taberî, II,197; el-Hamevi, II,210-211.

* . Adı Carş şeklinde de telaffuz edilen bu şehrin, Tâif'in güneyinde, Yemen taraflarında veyahut Ürdün'de olma ihtimali vardır. Yeniçeri, I,320.

²⁰¹. Yeniçeri, I,320.

²⁰². İbn Sa'd, I,111-113; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,61-63.

sefer ona epey kâr kazandırmış ve aynı yıl Hz. Hatice'ye yüklü miktarda mehir vererek onunla evlenmişti.²⁰³ Hz. Peygamber, Hatice hesabına Yemen'e dört, Şam'a bir sefer yapmıştı.

Hz. Peygamber(sav), nübüvvet öncesinde Said b. Ebi Saib adında biriyle ortaklık kurmuşsa da²⁰⁴ bu ortaklığın ne şekilde olduğu; şehrin sınırları içerisinde mi yoksa kervan ticâreti ortaklığı şeklinde mi gerçekleştiği hususunda malumat sahibi değiliz. Bu konuda en iyi bildiğimiz şey; ikisinin de daha sonraları bu ortaklıktan övgüyle söz ettikleri şeklindedir.

2. Hz. Peygamber'in Uğradığı Panayırlar

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce gerek Mekke, gerekse Arabistan'ın çeşitli yerlerinde kurulan pazar ve panayırlara katıldığı zikredilmektedir.

Hz. Peygamber(sav), çocuk yaşta amcalarıyla çıktığı ticârî seferlerin dönüşünde, getirdikleri malları Mekke pazarlarında satarken onlara yardımcı olmuştu.²⁰⁵ O, ayrıca, Hz. Hatice'nin bir ortağı olarak, yanında bir yardımcısıyla birlikte, sadece üç gün faaliyet gösteren Hubaşe panayırına da gitmişti.²⁰⁶ Yine İslâm öncesinde Hz. Hatice, onu kervanlarının başında ticâret maksadıyla Şam'a göndermişti.²⁰⁷ Bunun haricinde Abdulkayslar'ın memleketinde tertiplenen Suhar ve Deba panayırlarına da iştirak etmişti.²⁰⁸

Rivayetlerden Hz. Peygamber(sav)'in nübüvvet öncesi Ukaz panayırına en az, iki belki de birçok kere gittiğini anlamaktayız. Birincisinde nübüvvetten yirmi yıl önce yirmi yaşındayken Ukaz günlerinden birinde ortaya çıkan Ficar harbinde amcalarına atılan okları toplamak suretiyle yardım için gitmiş²⁰⁹ olan Hz. Peygamber'in ikinci seferinde ise, Ukaz'a alışveriş ve edipleri dinlemek için gittiğini, dolayısıyla nübüvvetten önce Ukaz panayırına iki, belki de birçok kereler uğradığını görürüz. *Kuss b. Saide'nin* meşhur hutbesini ikinci gelişinde dinlemiş ve

²⁰³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,69.

²⁰⁴ İbn Mâce, Ticâret 63; Ebu Dâvud, Edeb 17; Mahmut Şakir, *Hz. Adem'den Günümüze İslâm Tarihi*, Çev. Ferit Aydın, Kahraman yay., İstanbul 1985, I,197.

²⁰⁵ İbn Sa'd, I,102; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,49-51.

²⁰⁶ İbn Hibban, s.58-60; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,61-63; Yeniçeri, I,320.

²⁰⁷ İbn Hibban, s.58-60.

²⁰⁸ İbn Hibban, s.58-60.

²⁰⁹ İbn Hişam, I,248; İbn Abdi Rabbih, VI,89.

hıfzetmiş olmalı ki, daha sonraları Ukaz'dan bahis açılınca Hz. Peygamber *Kuss b. Saide*'yi unutamadığını ifade etmiştir.²¹⁰

3. Hz. Peygamber'in Vahiy Sonrası Ticârî Faaliyetleri

İyi bir aile reisi olan Hz. Peygamber(sav), ailesinin geçimini tamamen kendisi sağlıyordu. Hadis kaynaklarında hicret sonrası Medine'de ihtiyaçlarını tedarik etmek için çarşı ve pazar yerlerine uğrayan Hz. Peygamber'in pazarlardaki tutumundan bahsedilirken, uzlaşmacı olduğu, sertlik ve kabalık yanlısı olmadığı²¹¹ zikredilmektedir. Ailesinin ihtiyaçlarını pazar yerlerinden bizzat kendisi temin eden²¹² Hz. Peygamber(sav)'in Medine'de toplumu uyarmak maksadıyla da çarşılara uğradığı görülmektedir. Bunlardan birinde, taşkınlık yapan Yahudiler'i uyarmak için Beni Kaynûka çarşısına gitmiştir.

Hz. Peygamber(sav)'in Medine'deki ticârî hayatına göz attığımızda onun hayvan besiciliğine önem verdiğini,²¹³ Medine civarındaki meralarda yedi ila yirmi arasında deve ile en az yedi tane küçükbaş hayvana sahip olduğunu,²¹⁴ bunların haricinde tavuk bulundurduğunu²¹⁵ görmekteyiz.

Nübüvvet öncesi gerek Mekke, gerekse Arabistan'ın çeşitli yerlerinde kurulan bazı panayır ve pazarlara katılan Hz. Peygamber, bu tutumunu nübüvvet sonrası da devam ettirerek Mekke yakınındaki Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz panayırlarına katılmış; ayrıca Hicr panayırına uğramış ve Medine'deki çarşılara da gezmiştir.

Şunu kabul etmek gerekir ki nübüvvet öncesinde ticâret adamı sıfatıyla yolculuklara çıkan ve çeşitli panayırlara uğrayan Hz. Peygamber(sav), nübüvvet sonrasında bazen ailesinin geçimi ve ihtiyaçlarını tedarik etmek maksadıyla çoğu zaman da siyasi, dini, ictimâî ve kültürel maksatlarla çarşı ve pazarlara uğradı.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber nübüvvet sonrası on sene boyunca Ukaz ve Mecenne'yi takip etmişti.²¹⁶ Ukaz panayırına nübüvvet öncesi en az iki kere

²¹⁰. İbn Kesir, II,230; er-Reşid, s.45.

²¹¹. Buhari, Buyû' 50.

²¹². Buhari, Buyû' 50; Yeniçeri, I,336.

²¹³. Bir rivayette Hz. Peygamber, "Koyun olan evde bereket vardır." buyurmuştur. İbn Sa'd, II,179.

²¹⁴. İbn Sa'd, II,177-178.

²¹⁵. Yeniçeri, I,327.

²¹⁶. Ezraki, II,206.

gittiğini kaydettiğimiz Rasûlullah (sav), nübüvvet sonrası da Ukaz'a gitmeye devam etti. Nübüvvet sonrası alışveriş yapmak, edipleri dinlemek veya ticâret yapmak amacıyla değil, bir davetçi ve mübelliğ sıfatıyla giden Hz. Peygamber, nübüvvetten sonra on yıl üst üste başta Ukaz olmak üzere Mecenne ve Zü'l-Mecâz panayırlarına devam etmiş;²¹⁷ gerek yüksekçe bir yerde, gerekse yüklerin arasında dolaşarak insanları Allah'a inanmaya davet etmişti.²¹⁸ Özellikle aleni davetin başladığı andan itibaren Arap Yarımadası'nın her tarafından Ka'be ziyareti, ticâret, siyaset ve ibadet için gelmiş insanların konakladıkları ve faaliyetlerini sürdürdükleri yerlere kadar gidip, birer birer dolaşarak onlarla irtibat kurmaya çalışmıştır.²¹⁹

Montgomery Watt'ın İslâm'ın ortaya çıkışında ticâretin en büyü²²⁰k rolü oynadığına dâir fikri bir yana, İslâm'ın kısa sürede kabul görmesinde de insanların ticâret maksadıyla Mekke ve civarındaki panayırlara gelmesi ve Hz. Peygamber'in onlarla diyalog kurmasından kaynaklandığı gerçeği kanaatimizce gözardı edilmemelidir.

Bu diyalogun özünü irdelemeye çalışan Muhammed Abid b. Câbir, İslâm devletinin temelindeki iktisâdî hareketliliğe ilginç bir yaklaşım sergileyerek, tarihi kaynakların Muhammedî davetin daha başlangıcında açık bir siyasi program içerdiği anlamında sözler ettiklerini ve bu programın, "Sâsâni ve Bizans devletlerini ortadan kaldırarak hazinelerini ele geçirmek" şeklinde vurgulandığını zikreder ve buna ticâretle uğraşan Afif el-Kindî'nin hac günlerinde Mekke'ye gelişinde kim olduğunu sorduğu Hz. Muhammed için Abbas b. Abdulmuttalib'in "Kisra ve Kayser'in hazinesini ele geçirecek birisi" olarak takdim ettiğine dâir rivayeti delil olarak gösterir.²²¹

Hz. Peygamber(sav)'in nübüvvet sonrası gittiği yerlerden birisi de Hicr panayırı idi. Ama İslâm Peygamberi oradan geçerken durmamış ve hızla uzaklaşmıştı.²²² Hz. Peygamber(sav), İslâm'dan sonra da devam eden bu

²¹⁷. er-Reşid, s.44.

²¹⁸. er-Reşid, s.46.

²¹⁹. Algül Hüseyn, -"Asr-ı Saâdette İdari Hayat", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995, II,126.

²²⁰. Yüksel, s.48.

²²¹. Câbirî, s.105-106.

²²². Kettâni, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtübü'l-İdariyyeti (Hz. Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar)*, Çev. Ahmet Özel, İz yay., İstanbul 1991, II,378.

panayırların hepsini aynı kefeye koymazdı. Bir seyahat esnasında Hicr panayırına girdiğinde oradan suratle uzaklaşmış ve Ashab'ına oradaki hiçbir şeyden faydalanmamalarını, hatta oradaki su ile yapılan ekmeği bile yememelerini emretmiş olduğu halde daha sonra geldiği câhiliyye döneminden kalma pazarlarda uzun süre kalmış ve oradaki eşyalardan faydalanmıştı. Kendisine *Semud'un Hicr'i* ile câhiliyyenin pazarları arasındaki fark sorulduğu vakit Rasûlullah(sav) bunun için; “câhiliyye pazarlarındaki halk orada mutad alışverişten başka birşey yapmadılar. *Semud'un Hicr pazarında ise deveyi kesip Allah ve Peygamberini inkâr ettikleri için kendilerine burada ceza indi.*”²²³ cevabını vermişti.

Medine'deki çarşıları hicret sonrasında dolaşan Rasûlullah(sav), getirdiği dini hükümlerin tatbik edilip edilmediğini denetlemek üzere, deyim yerindeyse bir muhtesip(Zabıta Görevlisi) Medine'deki çarşıları gezmiştir. Hz. Peygamber'in pazarları dolaşırken ticâret yapan tüccara nasihatlerde bulunması²²⁴ Bakiu'l-Musalla²²⁵ çarşısında buğday satıcısını ıslak buğdayı alta alıp kurusunu üstte bırakmasından dolayı uyarması²²⁶ ve satışı yasaklanmış mallar hakkında uyarılarda bulunması²²⁷ ile ilgili hadisler onun Medine'deki pazarlara satıcı-alıcı sıfatından çok, muhtesip (her meslek ehline kendi işiyle ilgili emirler veren biri) olarak geldiğini gösterir. Tabi ki bu, Rasûlullah(sav)'ın pazarlardaki alışverişlerden uzaklaştığı manasına gelmez. Zira bize, Rasûlullah(sav)'ın alım-satım, kiralama, mudârebe ve ortaklık, satışta vekalet gibi birçok faaliyetlerde bulunduğu²²⁸ dâir rivayetler ulaşmıştır.

Hz. Peygamber'in hicretten hemen sonra Medine'de ticâret gerçeğini göz önünde bulundurarak yaptığı işlerden birisi de Mekke ehlinin ticâri faaliyetlerine darbe vurmaktır. İşte bu yüzden Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini korkudan veya kaçmak için değil, bilakis “Kureyş ticârî kervanlarını engellemek için seriyyeler yaptırmak ve gazalara çıkmak şeklinde başka araçlarla sürdürmek”,²²⁹ dolayısıyla siyâsî teslimiyeti ve buna bağlı olarak İslâm'a girmeyi sağlamak için Mekke'ye karşı ekonomik kuşatma oluşturmaya çalışmak şeklinde

²²³ Kettâni, II,378.

²²⁴ İbn Mâce, Ticâret 3.

²²⁵ Semhûdi, II,755.

²²⁶ Ebu Dâvud, Buyû' 34,52; Tirmizi, Buyû' 74; İbn Mâce, Ticâret 36.

²²⁷ Kallek, III,453; İbn Hambel, IV,335-336.

²²⁸ Kettâni, II,237; en-Neseî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle (Hadislerin İşığında Günlük Hayat)*, Thk. Faruk Hammâdi, Çev. Mehmet Maden , Madve yay., İstanbul 1996, I,401.

anlamak gereklidir. Nitekim Medine'nin Mekke ehli ile olan ticârî ilişkilerine son verdirmesinin haricinde Mekkeliler'in ticârî kervanlarının yolunun kesilmesi ve bunlardan bir kısmının ele geçirilmesi neticesinde Mekke'nin eski ticârî hareketliliği kısa süreliğine de olsa kaybolmuş ve Mekke zenginleri arasında ciddi bir rahatsızlığın baş göstermesine yol açmıştı.

Burada Mekke'deki bu ticârî hareketliliğin geçici ve kısa süreliğine zayıflama sürecine girdiğini hatırlatmayı faydalı görüyoruz. Zîra haccın farz oluşu ve Mekke'nin fethiyle birlikte Mekke'ye akın eden Müslümanlar; Ukaz vb. panayırların devam etmesinin de etkisiyle Mekke'de belki de daha önce görülmeyen ticârî hareketlilik ve kalabalığın oluşmasını sağlamıştır.

B. Hz. Peygamber Döneminde Çarşı, Pazar ve Panayırlar

Hz. Peygamber dönemini incelediğimiz zaman iki çeşit pazarın bulunduğunu görürüz. Bunlardan birincisi câhiliyye döneminden devam eden Pazar ve panayırlar, ikincisi de Hz. Peygamber'in bizzat kurduğu pazarlardır

1. Câhiliyye Döneminden Devam Eden Pazar ve Panayırlar

Daha önce ayrıntılı bir şekilde tanıtmaya çalıştığımız câhiliyye dönemi panayırlarının hemen hemen hepsi Hz. Peygamber'in nübüvvetine kadar ticârî canlılıklarını devam ettirmişlerdir. Mekke ve civarında kurulan Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz panayırlarının Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra da hareketliliğini devam ettirdiği, Rasûlullah(sav)'ın gelen insanların yüklerinin arasında dolaşarak onları İslâm'a davet ettiği ile ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır. Her ne kadar Müslümanlar, İslâm geldikten sonra câhiliyyeye âit her şeyi üzerlerinden atıp terk etme yoluna girmişlerse de İbn Abbas'ın şu rivayeti bize aynı pazarların devam ettiği hususunda malumat vermektedir: *"Ukaz, Mecenne ve Zü'l-Mecaz, câhiliyye devrinde pazar idiler. İslâm geldiğinde Müslümanlar orada ticâret yapmaktan geri durdular. Bunun üzerine Allah-u Teala: "Rabbinizin lütuf ve kereminden (hac mevsiminde) nasip aramanızda*

²²⁹. Câbiri, s.195.

*sizin için bir günah yoktur”^a ayetini inzal buyurdu. Bunun üzerine Müslümanlar alışverişlerine devam ettiler.*²³⁰

Mekke'deki bu panayırların haricinde Arap Yarımadası'nın çeşitli yerlerinde kurulan Hicr vb. panayırlar da Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra faaliyetlerini devam ettirmektedirler.

Hz. Peygamber(sav)'in, İslâm'dan sonra da devam eden bu panayırların hepsini aynı kefeye koymadığından, bazılarında süratle geçip uzaklaştığından ve Ashabı'na oradaki hiçbir şeyden faydalanmamalarını, hatta oradaki su ile yapılan ekmeği bile yememelerini emretmiş olmasına rağmen câhiliyye döneminden kalma bazı pazarlarda uzun süre kalıp oradaki eşyalardan faydalandığından daha önce bahsetmiştik.

İslâm devletinin temellerinin atıldığı Medine'de ise irili ufaklı pek çok çarşı bulunuyordu. Bunlar, “Medine'deki çarşılar” başlığı altında daha önce işlenmiş olduğu için Medine de Nebit(Beni Kaynûka) pazarı başta olmak üzere dört büyük, birçok irili ufaklı çarşı, dükkan ve mağazaların olduğunu bilmemiz kafi gelir.

2. Hz. Peygamber'in Kurduğu Pazarlar

Hz. Peygamber(sav), bir dini lider olmadan ve kendisine nübüvvet gelmeden önce ticâret maksadıyla Yemen, Filistin, Bahreyn ve Uman'a gitmiş, câhiliyye dönemi panayırlarına iştirak etmiş tecrübeli birisi olarak iktisadi hayatın devlet ve toplum düzenine ne kadar etki ettiğini çok iyi anlamıştı. Özellikle İslâm dinini tebliğ etmeye başladıktan sonra Mekke'de maruz bırakıldığı ekonomik ambargonun acı tecrübesini yaşayan Hz. Peygamber'in hicret sonrası Medine'de ticâret gerçeğini göz önünde bulundurarak yaptığı işlerden birisi de Mekke ehlinin ticârî faaliyetlerine darbe vurmaktır. Nitekim Medine'nin Mekke ile olan ticârî ilişkilerine son verdirmesinin haricinde Mekkeliler'in ticârî kervanlarının yolunun kesilmesi ve bunlardan bir kısmının ele geçirilmesi neticesinde Mekke'nin eski ticârî hareketliliği kısa süreliğine de olsa kaybolmuş ve Mekke zenginleri arasında ciddi bir rahatsızlığın baş göstermesine sebep olmuştur.

^a . Bakara 2/198.

²³⁰ . Buhârî, Buyû' 1.

Medine'ye hicretinden hemen sonra edinmiş olduğu bilgi ve tecrübeye dayanarak yaptığı işlerden diğer birisi de Müslümanlara âit ve onların hâkimiyetinde ve yine İslâmî kuralların hüküm sürdüğü bir piyasa oluşturmaktı.

Hicretten sonra Medine'deki ticâretin Yahudilerin elinde olduğunu gören Rasûlullah(sav), Müslümanları Yahudilerin insafına bırakmak istemediğinden yeni bir pazar yeri kurmak istedi. Bunun için önce Medine'de kaim bulunan Nebit pazarına (Beni Kaynûka Yahudilerinin pazarı) gidip göz attı ve bu pazarı beğenmedi. Ardından ismi zikredilmeyen bir diğer pazara gitti, onu da beğenmedi. Sonra Medine pazarının kurulacağı yere döndü. Etrafını dolaştıktan sonra, *"İşte sizin pazarınız budur. Burası daraltılmayacak ve buradan vergi alınmayacaktır."* buyurdu.²³¹ Başka bir rivayete göre ise bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, *"Ey Allah'ın Rasûlü! Ben pazar yapılabilecek bir yer buldum. Ona bakmaz mıydınız?"* dedi. Rasûlullah (sav) orayı gördükten sonra beğendi ve Müslümanların pazarı yaptı.²³² Hz. Peygamber'in Pazar yeri olarak belirlediği bu yer Beni Saîde bölgesinde bir kabristan olup rivayete göre Beni Saîdeliler Hz. Peygamber'in bu kararına önceleri karşı çıkmışlarsa da daha sonra rıza göstermişlerdi.²³³

Hz. Peygamber Beni Saîde bölgesindeki yeri Pazar yapmadan önce Bakîû'z-Zübeyr denen yeri temizletip çadır kurdurmuş ve orayı Müslümanların pazarı yapmıştı. Bunu hazmedemeyen, belki de menfaatlerinin bozulacağı endişesine kapılan Yahudi şair ve lideri *Ka'b b. Eşref*, Hz. Peygamber'in kurduğu çadırın iplerini kesip oranın pazar yapılmasına şiddetle karşı çıktı. Bunun üzerine Rasûlullah(sav) oluşturacağı yeni pazarın *Ka'b b. Eşref*'i daha da delirtecek bir yere nakledeceğini söyleyerek Beni Saide bölgesindeki yere nakletmişti.²³⁴ Hz. Peygamber(sav)'in pazarı taşıdığı bu kabristanın *Mescid-i Nebevi*'nin hemen yanında ve Medine'nin merkezinde sayılacak bir yerde olması, aynı zamanda *Buthan* vadisine de hizmet verebilecek konumda olması Yahudilerin işini daha da bozmuştu.²³⁵ *Semhûdi*'ye göre Medine'de kurulan bu (veya bir başkası da olabilir)

²³¹. İbn Mâce, Ticâret 40.

²³². en-Nedvi, Aladdin Aliyye'l-Müttaki b. Hüsameddin, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl*, Beyrut 1985, XIII,244, (Hadis No:34877); el-Heysemi Nureddin Ali b. Ebi Bekr, *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut (ty), IV,76.

²³³. Semhûdi, II,748.

²³⁴. Semhûdi, II,751.

²³⁵. Kallek, III,417.

çarşıya *Bakîul-Hayl* denilirdi.²³⁶ İbn Ömer'in: "*Ben Bakî'de develeri dinarla satarım.*"²³⁷ şeklinde bahsettiği Bakî'den maksadın *Bakîul-Hayl* olması ihtimali yüksektir. *İmam-ı Nevevi* buraya *Bakî'ül-Ğarkad* dendiğini belirtirken değişik tarihlerde ise buradan *Bakîul-Musalla* diye bahsedildiği görülür.²³⁸ Hicret öncesi kurulmuş olmasına rağmen faaliyetlerini devam ettiren bir diğer çarşı vardı ki bu; Medine'nin kuzeybatısına düşüyordu. Hicretten sonra Yahudilerle ilişkileri bozulan Müslümanlar, Zebale'de bulunan bu çarşayı kendilerine mesken tutmuşlardı.²³⁹

Rasûlullah (sav)'ın Cuma günleri hutbe okumak için kullandığı belirtilen *Batha* veya *Buthan** denilen pazar yerinde at, koyun, deve, keçi vesaire satılırdı.²⁴⁰ *Bakî'ül-Hayl*'e koyun ve devenin yanı sıra atlar da getirilir ve satışı yapılırdı.²⁴¹ Yukarıdaki rivayetleri incelediğimiz zaman namaz kılmaya da elverişli bulunan *Batha* ve *Bakîul-Musalla*'nın veya hayvanların satıldığı yer olan *Batha* ile isminin ifade ettiği mana bakımından aralarında benzerlik bulunan *Bakîul-Hayl*'in aynı yerler olabileceğini ihtimaller arasındadır. Zira rivayetler farklı olsa dahi adı geçen pazar yerlerinin isimleri arasındaki manaca irtibat bizi bu yönde düşünmeye sevk etmektedir.

Yukarıda bahsedilen pazarların haricinde Medine'de kendisine *Hars* denilen ve *Zuræ* mevkiinde bulunan, insanların merdivenle inip çıktığı ayrı bir çarşı daha kurulmuştu.²⁴²

Ne zaman sahip olduğunu tesbit etme imkanı bulamamamıza rağmen Rasûlullah(sav)'ın Medine topraklarında bir arazisi mevcuttu ve kendisine âit bu arazi üzerinde *Mehruz* denilen bir pazar yeri kurduğunu.²⁴³

²³⁶ . Semhûdî, II,754.

²³⁷ . İbn Hacer el-Askalânî, *Bulûğu'l-Merûm min Edilleti'l-Ahkâm*, Terc. ve şerh. Ahmet Dâvudoğlu, İstanbul 1967, Buyû' 668, III,35.

²³⁸ . Semhûdî, II,755.

²³⁹ . eş-Şerîf, s.388.

* . *Medine*'nin Akik, Buthan ve Kanât diye bilinen üç vadisinden biridir. İbn Şebbe, I,167.

²⁴⁰ . Semhûdî, II,754.

²⁴¹ . Algül, İdârî Hayat, II,144.

²⁴² . Semhûdî, II,754.

²⁴³ . Kallek, III,417; bize göre bu bilginin imkân dâhilinde olup olmadığı şüphelidir.

3. Hz. Peygamber Döneminde Ticâret ve Zenaat

Hicret öncesi Medine’de Araplar çoğunlukla ziraatla uğraşır, Yahudiler de ticâret yaparlardı. Fakat ekilen bir hurma fidanının bile ertesi sene mahsul verebileceği kadar münbit arazilere sahip olduğu rivayet edilen²⁴⁴ Medine’de Araplar’ın çoğu, ithalat ve ihrâcâtı ellerinde tutmalarından dolayı Yahudilerden borç para almakta,²⁴⁵ ve onların ekonomik baskısı altında yaşamaktaydılar. Hicret sonrası ticârette maharetli olan muhacirlerle tanışan Medine Araplar’ı, arazilerini onlarla yarı yarıya paylaşmalarına rağmen onların sayesinde gelirlerini çoğaltmışlardı.

Gerek Hz. Peygamber(sav) döneminde kurulan, gerekse daha önceden kurulmuş olan çarşılara göz attığımızda Medine’de yetişen her türlü ürünün (hurma, arpa, sebze, içki, hatta odun) yanısıra dışardan ithal edilen malların da satışının yapıldığını görürüz. Bunun yanısıra devrin hayat şartlarına ve ihtiyaçlarına göre gelişen meslekler ve ticâreti yapılan mallar mevcuttu. Medine’de Yahudiler ziraat, iç ve dış ticâret, demircilik, silah yapımı, kumaş dokumacılığı, kuyumculuk, tefecilik, falcılık ve kahinlikle uğraşıp para kazanırlardı. Ticâretten dolayı zengin olan Yahudiler’in zenaata da önem vererek evlerini özel bir şekilde donattıkları, hatta ayakları demirden olan tahta sandalyeler yaptıkları nakledilir.²⁴⁶ Medine çarşılarında tüccarları karşılayan simsarlar, tüccarlara borç para veren kimseler bulunurdu. Çoğunluğu örgü işiyle uğraşan kadın satıcıların da sık sık rastlandığı bu çarşılarda gıda maddelerinden manifaturaya, et satan kasaplardan sarraf ve attarlara, hatta konserve endüstrisine kadar çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren kimseler vardı. Zenaat ehli olarak terzi, marangoz, demirci ve kuyumcular bulunurdu. Bunun yanısıra odun satıcılığı yapanlar, evlerde tezgah kurarak hacamatçılık, berberlik, cerrahlık ve ilaç satıcılığı yapanlara bile rastlanırdı.

Yahudiler bu dönemde Araplar’ın uğraşısı olan hurma ve zirâî ürünleri toplayıp ihraç ederken bazen yabancı tüccarların getirdiği mallar serbest bir meydanda veya Medine’nin dükkanlarında takas usulü satılıyordu. İpekli kumaş, buğday, arpa, zeytin, mücevher, parfüm, hoş koku, müzik aleti, metal tencere vs.

²⁴⁴. eş-Şerif, s.380.

²⁴⁵. eş-Şerif, s.383.

²⁴⁶. eş-Şerif, s.399.

şeyler Medine'ye dışarıdan ithal ediliyordu.²⁴⁷ Hz. Peygamber(sav) zamanında kadınlar da ticâret yaparlardı. Deri tabaklayan, el emeğini satıp sanatkârlıkla geçimini sağlayan kadınlara rastlandığı gibi, terzilik yapıp, kumaş ve dokuma üreten kadınlar da bulunurdu. Hatta kadınların çalışması için Medine'de küçük çapta hurma tezgahlarının olduğundan da bahsedilir. Bunun haricinde berberlik yapan ve güzel koku satıcılığı yapan kadınlar da vardı. Kaynaklardan bu konuda ulaşabildiğimiz kadarıyla alışverişi yapılan mallar ile icra edilen meslekler ve bunları icrâ eden sahâbîler hakkında kısaca şu bilgileri vermek mümkündür.

1. Ahşap oymacılığı

Rasûlullah(sav) zamanında özel çocuk beşiği²⁴⁸ ve ahşaptan kadeh yontma²⁴⁹ işleri yapıldığına dâir rivayetler mevcutsa da kimlerin bu zenaatla uğraştığına dâir bir bilgiye rastlayamadık.

2. Aşçılık

Rasûlullah(sav) zamanında yemek ve bulamaç aşını meslek haline getiren sahabîler vardı. Bunlardan biri Ebu Ubeyd'dir.²⁵⁰

3. Avcılık

Çeşitli rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber döneminde avcılık yaparak iâşesini temin edenler vardı ve bu işi en iyi yapan sahabî de Adiy b. Hatim idi²⁵¹ ki, av ve avcılıkla ilgili pek çok rivayet bu sahâbî tarafından bize ulaşmıştır.

4. Ayakkabıcılık

Kaynaklara göre *Zeynep bint Cahş* elişlerinde mâhir bir hanım olup hem deri dabaklar, hem de dabakladığı derilerden ayakkabılar îmâl edip Allah yolunda tasadduk ederdi.²⁵²

²⁴⁷. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I,150.

²⁴⁸. Kettâni, II,289.

²⁴⁹. İbn Sa'd, IV,73; Kettâni, II,290.

²⁵⁰. Kettâni, II,328.

²⁵¹. Buhari, *Zebâih* 10; Tirmizi, *Sayd* 3; Müslim, *Sayd* 7.

²⁵². İbn Sa'd, VIII,108; Kehhale, Ömer Rıza, *A'lâmü'n-Nisâ fi Âlemi'l-Arabi ve'l-İslâmi*, Beyrut 1977, II,61.

5. Bahçecilik

Hız. Peygamber döneminde bahçecilik işi yapanlar vardı ki, bunlardan birisi; Rasûlullah(sav)'ın yaptığı işinden dolayı övdüğü Sa'd b. Muâz el-Ensârî'dir. Bu sahâbi bahçe ve çapa işleriyle meşgul olup ailesinin rızkını temin etmeye çalışırdı.²⁵³

6. Bina/Sıva Ustası

İslâm dönemi Medine'sinde ilk bina ustası olarak Ammar b. Yâsir bilinir.²⁵⁴ Bina çamurlama işinde de Talha b. Ali es-Süheymî tanınırdı. Mescid-i Nebevî'nin inşâsı sırasında Hız. Peygamber, bu sahâbîyi çamur işini en iyi yapan kişi olarak tavsif etmiştir.²⁵⁵ Adı geçen bu sahâbîlerin bu işi para karşılığı yapıp yapmadığı hususu meçhuldür.

7. Dabaklayıcılık

Mekke'de bu işle uğraşanların çok olduğu, Mekke fethinde Müslüman olan *Haris b. Subayra'nın* dabaklayıcı olduğu²⁵⁶ zikredilir.

Daha önce ayakkabıcılık yaptığını belirttiğimiz *Zeyneb bint Cahş*, aynı zamanda, derileri de dabaklardı.²⁵⁷

8. Demircilik

Hız. Peygamber döneminde oğlu İbrahim'in süt babası *Ebu Seyf* demircilik yapardı.²⁵⁸ *Habbab* da câhiliyye devrinde demirci idi. Rasûlullah(sav)'ın Tâîfî kuşatması sırasında İslâm'a giren *Ezrak b. Ukbe es-Sakafî* de kuyumcu ve demirci idi.²⁵⁹ Hız. Peygamber'in Hayber'i fethi sırasında otuz kadar (haddad, simsar ve sanatkâr) esir alınmıştı. Hız. Peygamber, Müslümanların sanatlarından istifade edebilmeleri şartıyla onları serbest bıraktı.

²⁵³. Kettâni, II,315.

²⁵⁴. Kettâni, II,304.

²⁵⁵. En-Nedvî, Hadis no : 5716,8511.

²⁵⁶. Kettâni, II,315.

²⁵⁷. İbn Sa'd, VIII,108; Kehhâle, II,61.

²⁵⁸. Buhari, Cenâiz 44.

²⁵⁹. Kettâni, II,300.

9. Deri İşlemeciliği

Rivayetlerde Hz. Sevde'nin Tâif derisini işlediğinden bahsedilmekte²⁶⁰ ise de bunu satıp satmadığı yolunda bir bilgiye rastlayamadık.

10. Dokumacılık

Her ne kadar Medine'ye Yemen, Şam ve diğer bölgelerden kumaş ve elbise ithalatı yapılıyor idiyse de bu durum Medine'de dokumacının bulunmadığı, onların her türlü elbiseyi tüccarlardan satın aldıkları anlamına gelmez. Zira; *Zübeyr b. Avvam, Amr b. As ve Amir b. Kureyz'in* yün ve ibrişimden kumaş imal edip sattıklarını zikreden kaynaklar²⁶¹ bize o dönemde dokumacılık yapılarak üretilen malların pazarlarda satıldığına dâir fikir vermektedir.

11. Fırıncılık

Hz. Peygamber zamanında müstakil fırıncının olup olmadığı meçhûl ise de, Rasûlullah'ın *Mirdas el-Muallim'e* uğrayarak, "onu ince ekmek yapmaması hususunda uyarması"²⁶² bize o dönemde ekmek yapanların olabileceği hakkında bir fikir verir.

12. Gıda Satışı (Zahirecilik)

Her dönemde olduğu gibi Hz. Peygamber dönemi çarşılarında da alım-satımı yapılan malların başında gıda satışı gelirdi. Başlı başına bir ticâret aracı olan tahıl, un vb. maddeler Medine'ye çoğunlukla Şam'dan getirilirdi.²⁶³ Hz. Peygamber döneminde gıda türü şeyler satarak geçimini sağlayan Hâtib b. Ebi Beltaa'nın öldüğü vakit ticâretten kazandığından dört bin dinar ve dirhem, bir ev ve başka mallar bıraktığı rivayet edilir.²⁶⁴ Medine'ye Mısır'dan ilk buğdayı getiren kişi Hz. Ömerdir.²⁶⁵ Rasûlullah(sav), zahirecileri sıkı bir takibe almış ve ölçüsüz, tartısız, hileli satış yapanları şiddetli bir şekilde uyarmış, özellikle tahıl karaborsacılarını lanetlemiştir.²⁶⁶

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Beyrut (ty), VII,87.

²⁶¹ Kettâni, II,287.

²⁶² Kettâni, II,330.

²⁶³ Buhari, Cuma 38.

²⁶⁴ İbn Sa'd, III,114-115.

²⁶⁵ Suyûtî, s.152.

²⁶⁶ Müslim, Buyû' 34; İbn Mâce, Ticâret 35.

13. Güzel Sanatlar/Ressamlık

Rasûlullah(sav) zamanında resim yapmak dahil geçimini el sanatlarıyla sağlayan kimseler bulunurdu.²⁶⁷

14. Hacamatı

Hz. Peygamber zamanında ücretle kan aldıran hacamatılar bulunurdu. *Ebu Hind*,²⁶⁸ *Ebu Taybe*,²⁶⁹ *Hirâş b. Malik*,²⁷⁰ *Ebu Rahime*²⁷¹ ve *Sâlim el-Haccac*²⁷² hacamatılık yapan kimselerdi.

15. Hamallık

Hz. Peygamber devrinde pazarlarda sırtında yk taşıyarak geçimini sağlayanlara rastlanırdı ki, bunlardan biri Eb Ukayl idi.²⁷³ Bu sahâbî iki sa' hurma karılığında odun taşıyıp bir sa'ını aile geçimine bırakırdı.²⁷⁴

16. Hastabakıcılık/Hemşirelik

Rasûlullah(sav) devrinde savaşlarda veya gerekli durumlarda yaralı bakımı ve tedavisini sürdüren bayanlar mevcuttu. Bunlardan bilineni, Rubeyyi' bint Muavviz b. Afra²⁷⁵ ve mm Ziyad el-Eřcaiyye²⁷⁶ idi.

17. Hayvan Satışı

Rasûlullah(sav) zamanında geçimini hayvancılıkla sağlayanlar olduğu gibi, bu işi anlık kazanç amacıyla seyrek yapanlara da rastlanırdı. Ticâretle çok ili dışlı olmamasına rağmen bazen kârlı alışverişlerde bulunan Hz. Ali, bir rivayete göre birinden 140 dirheme satın aldığı deveyi 200 dirheme satarak anlık kâr elde etmişti.²⁷⁷ Hadis rivayetleriyle tanınan Ebu Hureyre de dünyevî geçimini besicilik ve hayvan satışıyla sağlar ve bundan iyi gelir elde ederdi. Kendisine malını

²⁶⁷ Buhari, Buyû' 104.

²⁶⁸ Kettâni, II,326.

²⁶⁹ Buhari, Buyû' 39.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *sdu'l-Gâbe*, I,394.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *sdu'l-Gâbe*, V,192.

²⁷² Kettâni, II,326.

²⁷³ İbnü'l-Esîr, *sdu'l-Gâbe*, V,257.

²⁷⁴ el-Heysemî, VII,32-33.

²⁷⁵ Buhari, Cihâd 68.

²⁷⁶ Eb Dâvûd, Cihâd 68.

²⁷⁷ en-Nedvî, III,311.

nereden elde ettiği sorulunca O; "Yavrulayan (çoğalan) hayvanlar ve deveran eden ticâretler."²⁷⁸ karşılığını verirdi.

18. Hurma Satışı

Medine'de hurma çok olup altmış çeşit hurma üretilirdi. Onun için Medine'de özel olarak hurmacılar çarşısı bulunurdu.²⁷⁹ Sahâbilerden *Nebhan* adındaki birinin hurma sattığı ve bu yüzden ona *Temmâr* dendiği zikredilir.²⁸⁰ *Simah el-Kelkavi* veya *Simeveyh* denen şahıs da Müslüman olmadan önce Medine'ye buğday getirip karşılığında hurma alarak ticâretini yapardı.²⁸¹

19. İlaç Satışı

Hız. Peygamber döneminde Ebu Musa el-Eş'arî ilaç üretim ve satıcılığıyla tanınıyordu. Hatta İbn Mes'ûd'la aralarında geçen bir konu yüzünden İbn Mes'ûd ona, "Sen ancak tedavi edicisin" demekle²⁸² onun ilaç satışında ne derece ileri gittiğini gösterir

20. Karz Satışı

Rasûlullah (sav) zamanında *Said el-Karz* diye tanınan sahâbî, daha önce yaptığı diğer alışverişlerden zarar edince Hz. Peygamber(sav) 'in tavsiyesi üzerine karz* ticâreti yapmaya başladı. İyi kâr ettiği için de çarşıda karz satmaya devam etti.²⁸³

21. Kabir Kazıcılığı

Ölüler için kabir kazma işini Mekke'de Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın, Medine'de ise Ebu Talha Zeyd b. Sehl'in²⁸⁴ yaptığına dâir rivayetler mevcutsa da bunu para karşılığı yapıp yapmadıklarına dâir açık bir bilgiye rastlayamadık.

²⁷⁸ . Kettâni, II,260.

²⁷⁹ . Semhûdî, II,756.

²⁸⁰ . Kettâni, II,281.

²⁸¹ . İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, II,498.

²⁸² . Kettâni, II,270.

* . Karz: Palamut yaprağına benzeyen bir yaprak olup Selem ağacı adı verilen bitkinin yapraklarıdır.

²⁸³ . İbn Abdilber Abdullah b. Muhammed, *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Buhâri,

Kahire (ty), II,54.

²⁸⁴ . Kettâni, II,380.

22. Kasap

Medine'de bir sokağa kendi adını veren *Halid b. Useyd*²⁸⁵ kasaplık mesleğini icrâ edenlerdendi. Bunun haricinde *Zübeyr, Amr b. As ve Âmir b. Kureyz* Rasûlullah(sav) zamanında kasaplık işiyle uğraşıyorlardı.²⁸⁶

23. Kebapçı

Bir kısım rivayetlerde *Ebu Rafi'in* kebabçılık işiyle uğraştığı ve Hz. Peygamber'e kebab yaptığı belirtilir.²⁸⁷

24. Kuaförlük

Rasûlullah(sav) döneminde berberlik yapan erkek sahâbîler vardı. Bunlardan yukarıda hacamatçı olarak zikredilen *Hraş b. Ümeyye*²⁸⁸ ve *Ma'mer b. Nadle*²⁸⁹ aynı zamanda Hz. Peygamber(sav)'i de tıraş ediyorlardı.

Kuaförlük kadınların da icra ettiği mesleklerden idi. Hz. Hatice'nin Ümmü Züfer adında bir kuaförü vardı.²⁹⁰ Hz. Safiye'nin saçlarını düzenleyen Ümmü Süleym,²⁹¹ Hz. Osman'ın kızkardeşi Amine bint Affan,²⁹² Şehbere bint Safvan ve Ümmü Ri'le²⁹³ bayan kuaförlüğü yaparak para kazanıyorlardı.

25. Kuyumculuk

Medine çarşısında kuyumculuk yapanlar bulunuyordu. Bunlardan tanınanı yukarıda kebabçılık yaptığından da bahsettiğimiz *Ebu Râfi'dir*. Hz. Ali'nin; "*düğün yemeği için İzhiri kuyumculara sattım.*"²⁹⁴ gibi çoğul ifade kullanması ve Ezrak b. Ukbe'nin kuyumculuk işiyle iştiğal ettiğine dâir rivayetten²⁹⁵ Hz. Peygamber dönemi Medine çarşılarında kuyumculuk yapıldığını anlıyoruz.

²⁸⁵. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, II,76.

²⁸⁶. Kettâni, II,327.

²⁸⁷. Kettâni, II,330.

²⁸⁸. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, I,394.

²⁸⁹. Kettâni, II,394.

²⁹⁰. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, V,584.

²⁹¹. İbn Sa'd, VIII,122.

²⁹². Kettâni, II,333.

²⁹³. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, V,582.

²⁹⁴. Buhari, *Buyû'* 28.

²⁹⁵. Kettâni, II,300.

26. Taş ve Lahit Yontuculuğu

Mezarlar için lahit yapılan bu dönemde bu mesleği Zeyd yürütürdü.²⁹⁶ Taş yontma işini ise Sa'd b. Ebi Vakkas yapardı.²⁹⁷

27. Madenci

Rasûlullah(sav) zamanında nereden olduğu belirtilmemekle birlikte altın madeni çıkartıldığı ve bir seferinde Ebu Huseyn es-Selemi'nin Hz. Peygamber'e madenden getirdiği altını takdim ettiği zikredilir.²⁹⁸

28. Manifaturacılık

Kumaş ve elbise satmak, Rasûlullah tarafından teşvik edilen bir ticâretti. Merfu bir hadiste Rasûlullah (sav); "*Allah eğer Cennet ehline ticâret izni vermiş olsaydı bez veya güzel koku ticâreti yaparlardı.*"²⁹⁹ buyurmuştur. Rasûlullah(sav) zamanında kumaş işiyle uğraşan pek çok sahâbî vardı. Bunlardan en önemlisi Hz. Osman'dı. Manifaturacılıktan başka bir işle uğraşmayan Hz. Osman'ın büyük servetini bu ticâretten elde ettiği bize ulaşan rivayetlerden anlaşılmaktadır.

*Talha b. Ubeydullah'ın da iyi bir kumaş tüccarı olduğu ve günde bin dinara yakın gelir sağladığı kaydedilir.*³⁰⁰ Ashab'tan elbise işiyle uğraşanlardan biri de *Süveyd b. Kays el-Abdi'*dir. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in kendisinden pantolon satın aldığı sahâbî budur.³⁰¹ *Abdurahman b. Avf da kumaş ticâretiyle uğraşan sahâbîlerdendi.*³⁰²

Rasûlullah(sav)'ın Medine'sinde kurulan pazarın bir bölümü manifaturacılara ayrılırdı. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber(sav)'in pazara gidip oradan elbisecilerin bulunduğu bölüme geçerek yukarıda adı zikredilen Sahâbiden dört dirhem karşılığında pantolon satın aldığından³⁰³ bahsedilir.

²⁹⁶ Kettâni, II,380.

²⁹⁷ Kettâni, II,379.

²⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, VII,75.

²⁹⁹ Suyûtî, Celaleddin Abdurahman Ebûbekr, *Câmiul-Ehâdis*, (yy-ty), IV,31 (Hadis no:17564); Kenzu'l-Ummal, V,378 (Hadis no:9349).

³⁰⁰ İbn Sa'd, III,221.

³⁰¹ Kallek, II,470.

³⁰² Kettâni, II,264.

³⁰³ Kallek, II,470.

29. Marangozluk

Rasûlullah(sav) zamanında uğraşılan işlerden biriydi. Kaynaklarda Medine'de marangozluk yapanların bulunduğu, hatta Rasûlullah(sav)'ın minberini o sırada Medine'de bulunan yedi marangozun yaptığı zikredilmişse de onların adı veya Medine yerlisi olup olmadıkları belirtilmemiştir. *Ebu Râfi'in* ahşaptan kadeh yapıp onları zezem hücrelerinde yonttuğu³⁰⁴ rivayet edilir.

30. Müzisyenlik/Çalgıcılık

Bu mesleği genelde Habeşliler icra ederdi ve bunu çoğunlukla def³⁰⁵ veya mızmar³⁰⁶ denen müzik eşliğinde şarkılar söyleyip oyunlar oynayarak gerçekleştirirdi.

31. Nakışçılık

Her ne kadar Rasûlullah(sav)'ın yüzüğünü nakşettiğini belirten rivayetlerin metruk olduğu bazı alimlerce söylene de , Hz. Peygamber(sav) 'in hükümdarlara yazdırdığı mektuplarla diğer belgeleri mühürlemek için "Kerim" adını yüzüğüne naksettirmesine dâir hadisler, ayrıca birçok sahâbî'nin yüzüğünün nakışlı olması, Medine'de nakış işinin yapıldığı ve orada nakış yapanların var olduğunu gösterir. Rasûlullah(sav)'ın kendisine hediye edilen bir yüzüğü Âkil'e vererek İhlâs ve Mu'avvizeteyn surelerini naksettirdiğine dâir rivayetler³⁰⁷ mevcuttur.

32. Odun Satışı

Hiz. Peygamber(sav), fakirliğinden şikayet eden Ensar'dan bir sahâbîye balta alıp odun kesmesini ve satmasını emretmişti. O şahıs da odunculuk yaparak pazarda satıp maişetini kazanmaya devam etmişti.³⁰⁸

33. Parfümeri

Hiz. Peygamber dönemi çarşılarında alım-satımı yapılan şeylerden biri itriyat (güzel koku, misk vs.) malzemesiydi. Hiz. Peygamber(sav) tarafından yapılması

³⁰⁴. İbn Hişâm, I,646.

³⁰⁵. Müslim, İydeyn 20.

³⁰⁶. Buhari, İydeyn 2.

³⁰⁷. Kettâni, II,292.

³⁰⁸. Tirmizî, Buyû' 10; İbn Mâce, Ticâret 25.

teşvik edilen bir ticâret eşyasıydı.³⁰⁹ Hz. Ömer, "Eğer tüccar olsaydım güzel kokuya hiçbir şeyi tercih etmezdim. Ondan kâr etmesem bile kokusu bana kâr kalırdı."³¹⁰ diyerek bu ticâreti yapanları takdir ederdi.

Arapların güzel kokuya olan hassasiyeti onların uzak yerlerden bu malzemeyi getirip satışını yapmalarına sebep oluyordu. *Esmâ bint Muharribe'nin* oğlu tarafından Yemen'den gönderilen güzel kokuları Medine'de sattığı,³¹¹ ayrıca *Havle bint Tueyf ve Muleyle Ümmü Saib'in* de Medine'de güzel koku satıcılığı yaparak para kazandıkları³¹² kaydedilir.

34. Pazar Tartıcılığı

Tartıcılık başlı başına bir meslekti. Her çarşı ve pazarda halkın en az bir tartıcısı bulunurdu. Üzerinde alışveriş konusu olan mal, bir ücret karşılığında tartıcı tarafından tartılırdı. Bu tartı ücretini Rasûlullah(sav) 'ın emrine binaen daima satıcı verirdi.³¹³ Hz. Peygamber tartıcılık işinin üzerinde titizlikle dururdu. Câhiliyye adeti gereğince Mekke halkı tartıyla, Medine halkı ise ölçüyle alışveriş yapardı. Rasûlullah(sav) ölçü ve tartıyı birlikte yapmamalarını tenbih ederdi.³¹⁴ Hz. Peygamber'in pantolon satın aldıktan sonra onu tartıcıya vererek, "Tart ve fazla koy" diye tenbihlediği de³¹⁵ gelen rivayetler arasındadır.

35. Sarraflık

Rasûlullah(sav) dönemi çarşılarında icra edilen mesleklerden birisi de para alım-satımıydı. Zira o gün tedavülde olan (dinar, dirhem, ukkiye, nişş, vafi gibi) paraların karşılığını bulup alım-satımını yapma ihtiyacı vardı.

Rasûlullah(sav) zamanında çarşılarda sarraflığın kimler tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte, Berâ b. Azib adlı sahâbînin bu işi nasıl yapacağı hakkında

³⁰⁹. Suyûtî, V,378 (Hadis no:17564); en-Nedvî, IV,31 (Hadis no:9349).

³¹⁰. Kettâni, II,265.

³¹¹. Kettâni, II,271.

³¹². İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, VIII,75-76.

³¹³. Buhari, *Buyû'* 51; en-Nedvî, IV,141 (Hadis no :9907).

³¹⁴. Kettâni, II,266.

³¹⁵. Kallek, III,470.

bazen sorular sorduğu, Rasûlullah'ın da vadeli olmamak şartıyla parayı peşin alıp satmasında bir mahzurun bulunmadığını buyurduğu³¹⁶ rivayet edilir.

36. Silah Yapımcılığı

Kaynaklarımızda câhiliyye devrinde Habbab b. Eret'in kılıç yaptığı zikredilmekteyse³¹⁷ de bu sanatını İslâmî dönemde devam ettirip ettirmediğine dâir rivayetlere rastlanmaz.

Mızrak imalat ve satışı yapan Nevfel b. Hâris b. Abdulmuttalib'in Bedir'de kurtuluş fidyesi olarak bin adet, İslam'a girdikten sonra Huneyn'de de yardım olarak üç bin adet mızrak hibe ettiği nakledilir.³¹⁸

37. Simsarlık

Hz. Peygamber döneminde çarşılarda köylünün malına satışta aracılık yapanlar bulunuyor ve bunlara dellal deniliyordu. Rasûlullah(sav) daha sonra çarşı ve pazara mal getirenleri karşılayıp onların adına satış yapılmasını yasaklamış ve kendilerine simsar denilen topluluğa tüccarlar diye seslenerek³¹⁹ onları aracılık değil, ticâret yapmaya teşvik etmiştir.

38. Su ve Yük Taşıyıcılığı

Pazarlarda görülen bir diğer iş ise su ve yük hamallığıydı. *Ebu Âkil*, sırtında su taşıyarak para kazanıyordu.³²⁰ sahâbîlerden biri tasadduk edecek bir şey bulamayınca pazara gider, yük taşır ve bir müddet getirip Rasûlullah(sav)'a verirdi. *İbn Mesud'a* göre, o gün bir dirhemi olmayan bu kimseler daha sonra yüz binlik servete ulaştılar.³²¹

³¹⁶. Zebîdî, *Buyû'* VI,357 (Hadis no:963); İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, *Buyû'* 8; Döndüren, Hamdi, *İslâmda Fâiz, Kredi ve Enflasyon İlişkileri*, İstanbul 1987, s.184-185.

³¹⁷. Kettâni, II,379.

³¹⁸. İbn Sa'd, IV,44-45; İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, V,396; İbn Abdilber, III,437-538.

³¹⁹. İbn Mâce, *Ticâret* 3.

³²⁰. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, V,257.

³²¹. Buhari, *Zekat* 10.

39. Sütannelik

Araplarda yaygın olan sütanne tutma işi Hz. Peygamber zamanında da sürmekteydi. Rasûlullah(sav) oğlu İbrahim'i ücret karşılığı Ümmü Bürde bint Münzir b. Zeyd'e emzirmesi için vermişti.³²²

40. Süs Eşyası Satıcılığı

Selman-i Farisi hurma yaprağından çeşitli eşyalar yapar, onları pazarda satıp geçimini sağlardı.³²³

41. Süt Satıcılığı

Rasûlullah(sav) zamanında satışı yapılan ürünlerden birisi de süttü. *Mikdam b. Ma'dikerb* hayvanlarından elde ettiği sütü cariyesi vasıtasıyla satar, cariyesi de kazandığı parayı Mikdam'a verirdi.³²⁴

42. Şeker ve Yağ Satışı

Medine çarşılarında yağ ve şeker satışının yapıldığı ve bunların Medine dışından, genellikle de Şam'dan getirildiği rivayet edilir.³²⁵ Muhtemelen şeker ve yağ satışı müstakil bir iş olmayıp başka işlerle birlikte yürütülürdü.

43. Terzilik

Hz. Peygamber dönemi çarşılarının en rağbet gören işlerinden birisiydi. Rasûlullah(sav)'ın; "*Salih erkeklerin işi terziliktir.*"³²⁶ hadisindeki teşvik edicilikten olacak ki, o dönemde pek çok terzi bulunmaktaydı. Bunlardan Rasûlullah (sav)'ın Kabe anahtarını kendisine geri verdiği *Osman b. Talha* Mekke şehrinin terzilerinden, *İsa b. Ebi İsa* ise Medine şehrinin terzilerinden idi.³²⁷ Hz. Aişe'ye göre, terziliğe teşvik eden Rasûlullah(sav)'ın kendisi de çoğu zaman terzilikle uğraşmıştı.³²⁸

³²² İbn Abdilber, IV,436.

³²³ İbn Abdilber, II,58.

³²⁴ Kettâni, II,299.

³²⁵ Kettâni, II,270,375.

³²⁶ En-Nedvi, IV,31 (Hadis no:9347).

³²⁷ Kettâni, II,288.

³²⁸ İbn Sa'd, I,366.

44. Ticâret

Hicret öncesi Medine'sinde Yahudiler ticâret, Araplar ise çoğunlukla ziraat işiyle uğraşırlardı. Medine'nin hicret sonrası görünümüne göz attığımızda ise; Ensâr'ın yine arazilerini işletmekle meşgul olduklarını, Muhacir sahâbîlerin de pazarlarda alışveriş ve ticâret görevini daha iyi sürdürdüklerini görürüz.³²⁹ İslâm öncesi Mekke döneminden beri ticârete alışık olan bu sahâbîlerden; kara ve deniz ticâreti ile pazarlarda alış-veriş sayesinde büyük servet elde edenleri bile vardı.

Bunlardan Câhiliyye dönemi Mekke ticâretinde söz sahibi ve yine Mekke'nin en büyük kapitalistlerinden³³⁰ biri de olduğu belirtilen Abdurahman b. Avf ticâretten çok hoşlanan ve rızkını ticârette arayan bir sahâbîydi. Hicretten sonra Muhacirlerin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla Rasûlullah'ın yaptığı kardeşleştirme sonucunda Abdurahman b. Avf'la kardeş olan Sa'd b. Rebi' ona malının yarısını ve eşlerinden birisini boşamak suretiyle vermeyi teklif etmişse de Abdurahman b. Avf'ın bu teklifi ondan sorduğu ilk şey; Medine'de ticâret yapabileceği bir pazarın olup olmadığı yönündeydi. Pazarı gördükten sonra her sabah erkenden alışveriş yapmaya başlamış, kısa zamanda evlenip büyük bir servete kavuşmuştu.³³¹ İbn Abdilber'in naklettiğine göre ölmeden önce boşadığı hanımıyla hisse olarak sekizde birin üçte biri (bir rivayete göre dörtte biri) üzerinden 83.000 dirhem karşılığında musalaha yapmıştı.³³² Abdurahman b. Avf'ın canlı hayvan zengini olduğunu da nakleden kaynaklar, onun öldükten sonra 1.000 deve, 3.000 koyun ve 100 at civarında miras bıraktığını kaydederler.³³³

Başka bir rivayete göre, önce malının yarısı olan 4.000 dinar tasadduk etti. Ardından 40.000 dinar tasadduk etti. Sonra 500 at verdi. Ardından 1.500 deve verdi. Bütün bu malını ticâretten kazanmaktaydı.³³⁴

Ticâret dahil her işinde dürüst davranmasından dolayı "Sıddîk" lakabıyla tanınan Hz. Ebubekir'in İslâm'a girmeden önce İran, Suriye ve Yemen

³²⁹ Buhari, Buyû' 1.

³³⁰ Kallek, III,416.

³³¹ Zebidî, VI,341 (Hadis no:958).

³³² İbn Abdilber, II,847; İbn Abdilber, Abdurahman b. Avf'ın 1000 deve, 3000 koyun, 100 at miras bıraktığını da kaydeder.

³³³ İbn Abdilber, II,847.

³³⁴ İbnü'l-Esir, Üsdu'l-Gâbe, III,483; Kettâni, III,220.

pazarlarının kervan ticâretine iştirak ettiği³³⁵ Rasûlullah(sav)'a nübüvvet geldiği sıralarda elinde ticâretten kazandığı 40.000 dirhem veya dinarı olduğundan bahsedilir.³³⁶ Hz. Ebubekir'i İslâm'dan sonra Rasûlullah'a olan sıkı bağlılığı ve sevgisi bile şehir dışına çıkan kervan ticâretinden alıkoymamış ve Müslüman olduktan sonra da ticâret yapmak amacıyla Busra'ya gitmişti.³³⁷ Hz. Peygamber'in Hatice ile anlaşmalı gittiği ve yol üzerinde Busra'ya girip Busra çarşısını dolaştığı seferde Hz. Ebubekir'in de bulunduğu zikredilir.³³⁸ Hz. Ebubekir'in halife olduğu sıralarda ailesinin geçimini sağlamak maksadıyla sık sık pazara erken vakitlerde çıkıp elindeki malı sattığı³³⁹ ve bu alışverişten elde ettiği kârın çoğunu tasadduk ettiğinden, hatta Tebük seferi öncesi 4.000 dirhemlik malını Allah yolunda cihâd için gözünü kırpmadan bağışladığından bahsedilir.³⁴⁰

Uzak yerlere düzenlenen ticârî seferlere iştirak etmesiyle tanınmış diğer bir sahâbî de Ebu'l-Mi'lak el-Ensari olup³⁴¹ bu ticâreti bazen kendisinin bazen de bir başkasının malıyla yapardı.

Hem kervan ticâreti, hem de mudârebe ortaklığı yapan üçüncü halife Osman b. Affân'ın ticâretle olan iştigâli İslâm öncesine dayanıyordu. Müslüman olmazdan önceki bu uğraşısını İslâmî dönemde de sürdüren Hz. Osman elindeki malını kraz (mudârebe) vermek suretiyle³⁴² kâr elde etmeye çalışırdı. Hatta İslâm'da yapılan ilk kraz akdinin Hırka'nın mevlası Yakub'un Osman (r.a) ile yaptığı akit olduğu rivayet edilir. Yakub pazara sokulmayınca Hz. Osman ona bir sırt çantası külçe gümüş vermiş ve "*sana biri karışsa mal Osman'ındır.*" diye söylemesini tenbih etmişti. Yakub da öyle yaptı ve dönüşte Hz. Osman'a iki çantayla geldi. Birinde sermaye diğerinde de kâr vardı.³⁴³ Hz Osman'ın İslâm'dan sonra da devam eden ticâretinden elde ettiği kazancı çoğu zaman tasadduk ettiği, hatta bazen orduyu

³³⁵ . Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.144.

³³⁶ . İbn Asâkir, *Muhtasar Tarîhu'd-Dımeşk*, thk. Sükeyne eş-Şihâbi, Dımeşk 1989, XIII,49-50; Suyûtî, s.39.

³³⁷ . Kettâni, II,257.

³³⁸ . Köksal, II,151.

³³⁹ . İbn Asâkir, XIII,103; İbn Sa'd, III,184.

³⁴⁰ . Kandehevî, II,425-426.

³⁴¹ . İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, VI,301.

³⁴² . İbn Sa'd, III,60.

³⁴³ . İbn Sa'd, III,60.

techiz edecek seviyede bağışlarda bulunduğu,³⁴⁴ Tebük seferi sırasında 950 deve, 50 at ve 1.000 dinar bağışladığı³⁴⁵ gelen rivayetler arasındadır

Câhiliyye dönemi Mekke site devletinde kabileler arası savaş ve ihtilaflarda meseleyi halletmek üzere yetkili kılınan ve bir bakıma dışişleri bakanlığı görevini yürüten Ömer b. el-Hattâb, o dönemde İran, Suriye ve Yemen pazarlarına ticârî amaçla gitmiş,³⁴⁶ Müslüman olduktan sonra bile alışveriş ve ticâretine devam etmişti. Allah yolunda cihattan sonra en kıymetli şeyin rızkını çıkarmak için ticâret yapmakta³⁴⁷ olduğuna inanan Hz. Ömer hicret sonrası Medine'de ticâretle en çok uğraşanlardan birisiydi. Nitekim bir seferinde Ebu Musa el-Eş'ari ile yaptığı sohbette kendisine haberinin olmadığı bir hadis delil getirilince o *"Rasûlullahın uygulaması bana gizli mi kaldı? Pazarlarda Safka (alışveriş) beni meşgul etti."*³⁴⁸ demesinden Medine'de ticâretle çokça uğraştığını anlamaktayız.

Kendisine Simeveyh de denen Simah el-Kalkavî adındaki sahâbî, müslüman olmadan önce, Medine'ye buğday getirip karşılığında hurma alarak ticâret yapardı.³⁴⁹

Ticâretten nasibinin bol olduğu ve iyi gelirler elde ettiğinden bahsedilen Zübeyr b. Avvâm'a ticârette bu noktaya nasıl eriştiği sorulduğunda O: *"Ayıplı malı hiç satın almadım. Bir kâr da gözetmedim. Allah dilediğine bereket nasip eder"* cevabını verirdi. Zübeyr'in (r.a) bin tane mukâtab kölesi olduğu³⁵⁰ ve bunlardan elde ettiği kazancı her gün meclisinde tasadduk edip bir dirhem bırakmadığı³⁵¹ rivayet edilir.

Câhiliyye dönemi Mekke'sinde kervan ticâretinin başta gelen isimlerinden biri olan Hz. Hatice'nin bu sebeple zengin olduğu bilinmektedir. Şam taraflarına ticârî kervanlarını yollayan Hz. Hatice'nin³⁵² kervanı bazen Kureys'in kervan sayısına eşit olurdu. Adamlar tutup mudarebeyle mal verirdi. Nübüvvet öncesinde

³⁴⁴. Kandehlevî, II,425-426.

³⁴⁵. eş-Şerif, s.393.

³⁴⁶. Çağatay, *Câhiliyye Çağı*, s.144.

³⁴⁷. En-Nedvî, IV,123 (Hadis no:9857).

³⁴⁸. Kettâni, II,257; Bu hadisin benzeri için bkz. Zebîdî, *Buyû'* 49227.

³⁴⁹. İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, II,498.

³⁵⁰. İbn Abdilber, II,16-17; Kandehlevî, II,213.

³⁵¹. Kettâni, III,220.

³⁵². Kehhâle, I,326; İbn İshâk, *Siyer*, Yay.Haz. Muhammed Hamidullah, Akabe yay., İstanbul 1991, s.133.

Rasûlullah'ı Busra'ya kervanların başında yollamış ve bu seferden iki kat fazla kâr sağlamıştı.³⁵³ Akıllı ticâret yapmayı bilen Hz. Hatice, Rasûlullah ile olan bu ticârî ilişkisinden çokça kâr edeceğini tahmin etmiş olmalıydı ki Hz. Peygamber'e diğerlerine verilen ücretin iki katını teklif etmişti.³⁵⁴

İkinci halife Ömer b. Hattab'ın oğulları Abdullah ve Ubeydullah b. Ömer de ticâretle uğraşırlardı. Hadis kitaplarının "İnfak" bâbında Abdullah b. Ömer'in bazen tek celsede 30.000 dirhem infak ettiğine bakılırsa bunlar ticâretten iyi kârlar elde ediyorlardı.³⁵⁵ Bir rivayete göre Ebu Musa el-Eş'ari onlara beytülmaldan bir mal verince onunla ticârî bir mal satın almış ve Medine'de satıp iyi bir kâr sağlamışlardı. İslâm'da yapılan ilk müdârebe akdinin bu ikisinin yaptığı akid olabileceği söylenmiştir.³⁵⁶

Kaynaklarda ticâretle uğraştığından bahsedilen Munkız b. Amr el-Ensâri'nin ise bu görevi başarıyla yerine getirdiği söylenemez. Zira torunu İbn Hibban'ın rivayetine göre dedesi Munkız b. Amr başına bir illet arız olup, aklî dengesi bozulduğu ve dili tutulduğu halde ticâreti hiç bırakmıyor ama hep aldanyordu. Hz. Peygamber ona: "*Satış yaptığın zaman aldatma yok dersin ve üç gün muhayyerlik hakkına sahipsin*" buyurdu.³⁵⁷ Kaynaklar Munkız b. Amr'ın bu şartı uygulayarak bir süre ticârete devam ettiğini zikretmekteyseler de bu uğraşısından herhangi bir kâr elde edip etmediği yolunda bir bilgi vermezler.

Bunların haricinde Ammar b. Yasir'in mevlası olan Said b. Azîz, birara elindeki mal varlığının azlığından Rasûlullah'a şikayette bulunmuş, Rasûlullah da ona ticâret yapmasını emretmişti. O da pazara çıkıp karz* ticâreti yapmaya başlamış iyi kâr edince de bu ticârete uzun zaman devam etmişti.

Bunların yanısıra *Kayle Ümmü Beni Enmâr adındaki* hanım sahâbînin de Hz. Peygamber zamanında ticârî faaliyetlerde bulunduğu rivayet edilir.³⁵⁸

³⁵³ İbn İshâk, s.125-133; İbn Hişâm, I,250; İbn Sa'd, VIII,16; İbn Hibbân, s.58-60.

³⁵⁴ İbn Hişâm, I,191; İbn Sa'd, I,109; Taberî, II,196.

³⁵⁵ Heysemî, IX,347.

³⁵⁶ Mâlik b. Enes, *Muvattâ*, Beyrut (ty), Kraz I.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Bulûğu'l-Meram*, III,68 (Hadis no:692); Zebîdî bu sahâbînin isminin Habban b. Munkız olabileceği hususundaki görüşleri ortaya koyar.

* Karz: Palamut yaprağına benzeyen bir yaprak olup Selem ağacı adı verilen bir bitkinin yapraklarıdır.

³⁵⁸ İbn Sa'd, VIII,311-312; Kehhâle, V,326.

Saîd b. Zeyd ve Talhâ b. Ubeydullâh Bahru's-Şâm denen Akdeniz'de deniz ticâreti yapan sahâbîlerdendir.³⁵⁹

Ticâret ve sanat işleriyle iştigal eden sahâbîler bununla sınırlı değildi. Bunların bir çoğuna erişemediğimizi belirtmekle birlikte kadın sahâbîlerden Esmâ bint Muharrib'e'nin Yemende bulunan oğlunun güzel koku malzemelerini Medine'ye satılması için gönderdiği³⁶⁰ ve sahâbî olduğu hakkında bir bilgiye rastlamadığımız Muğîre b. Şu'be'nin hizmetçisinin nakışçılık yaptığına dair rivayetler de mevcuttur

Hiz. Peygamber(sav) dönemi çarşı ve pazarlarında bunun haricinde *Semra bint Nuheyk el-Esedîyye* gibi çarşılarda denetleyicilik vazifesi yapan kadın sahâbîlere rastlandığı gibi, bazı rivayetlerde ismi verilmemekle birlikte Medine'deki Kaynûka çarşısında alış verişte bulunan hanım sahâbîlerden de söz edilmektedir.

Şu ana kadar incelemeye çalıştığımız tüccâr kadın sahâbîlerin ticârî faaliyetleriyle ilgili bir noktaya temas etmekte fayda görüyoruz.

Her şeyden önce İslâm dini kadının Rabbi'ne karşı sorumluluklarından, âilesi ve çevresine karşı sorumluluklarına kadar pek çok şeyi düzenlemiş ve en önemlisi de kadını câhiliyedeki çirkef ve zilletten çıkarıp onu "ayaklarının altında Cennet'in bulunduğu" bir kul durumuna getirmiştir.

Bu meyanda İslâm dini kadına ibadetlerini bile kendi mescidi saydığı evinde yapma serbestisi vermenin yanında, âile geçimi ve bunun zor şartlarından doğan yükü de kadının sırtına yüklemeyerek ona hem dîni hem dünyevî pek çok rahatlıklar sağlamıştır. Tabi ki bundan İslâm dininin kadınlar için belirlemiş olduğu bu çizgiyi bir rahatlık yerine, bir zorunluluk saymak gibi bir anlam çıkartılabileceği söylenemez.

İslâm dininin kadına kendi evini mescit addetmesini, kadına mescidi yasak ettiği, aile geçimini erkeğe yüklemesinden kadına çalışma yasağı getirdiği anlamı çıkartılamaz. Zira Hiz. Peygamber dönemindeki kadınların çoğu ilim öğrenmeye de ticâret yapmaya da vakit ayırmışlardır. Bizzat Hiz. Peygamber'in kendisi ileride

³⁵⁹. Kettâni, II,273, II,315.

³⁶⁰. Kettâni, II,271.

değineceğimiz “İhtisab Müessesesi” konusunda belirtildiği üzere bazı bayanları zabıta(muhtesip) olarak pazarlarda görevlendirmiştir.

4) Pazarlarda Kullanılan Sayı ve Hesap işlemleri ile Ölçü ve Para Birimi

Hz. Peygamber dönemi Pazar ve panayurlarında ölçü ve para birimleri hakkında bilgi edinebilmek için İslâm devletinin iki büyük ve önemli şehri olan Mekke ve Medine'deki çarşılarda kullanılan ölçü ve para birimlerini ayrı ayrı incelemek kanaatimizce daha faydalı olacaktır.

a. Mekke'de Para Birimi, Sayı ve Hesap İşlemleri ile Uzunluk, Sıvı ve Ağırlık Ölçüleri

Tedâvüldeki para, dinar ve dirhemdi. Dinar altından, dirhem ise gümüştendi. Bu para Şam, Irak ve Mısır'da kullanılmakta iken Mekke halkı tarafından da kabul görmüştü.³⁶¹

Burada dikkat çeken bir husus, altın ve gümüş madeninden yoksun olmayan Arap Yarımadası'nda³⁶² para basma girişiminin olmamasıydı.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde geçen yüz, bin, yüz bin veya küsürat nev'inden; yarım, üç çeyrek, çeyrek, beşte bir, sekizde bir vb.³⁶³ sayı ve hesaplama ilgili ifadelerden anlaşılıyor ki; Mekke ehli sayılar ve onların küsüratlarını çok iyi bilmekte, dolayısıyla pazarlarda da bunu kullanmaktaydılar.

Mekke'de Kur'an'da geçen kıntar ve zıra³⁶⁴ haricinde ölçüler kullanılmakta ise de bunların sabit ölçüler olmayıp değişken olduklarını yine Kur'an'ın ifadesinden anlamaktayız.³⁶⁵

Zülkeffeteyn bilinmesine rağmen tartı olarak Sa' kullanılırdı. Bunun haricinde müdd vardı ki; sa'ın dörtte birine eşitti.³⁶⁶ rıtl da bir tartı olup 1 sa', yaklaşık 5,35 rıtl ile eşdeğerdi. Tartı birimi olarak kullanılan bir diğer ölçü ukkiye idi ki; bunun yarısı değerindekine nişş adı verilirdi. 1 ukkiye 24 dirhem ağırlığa

³⁶¹ . eş-Şerif, s.234-235.

³⁶² . eş-Şerif, s.325.

³⁶³ . Bkz. Bakara, 2/226-227,234,259,261; Âli İmrân, 3/124-125; Nisâ, 4/3,11-12; Enfâl, 8/11,14,65; Kehf, 18/22; Saffât, 37/147; Meâric, 70/4.

³⁶⁴ . Âli İmran, 3/14-75.

³⁶⁵ . En'am, 6/152; İsrâ, 17/35; Rahman, 55/9; Mutaffifûn, 83/1,3.

³⁶⁶ . Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,986; Müdd için ayrıca bkz. Zebîdî, VI,444-445.

sahipti³⁶⁷ ve bununla altın, gümüş vb. madenler tartılırdı. Miskal ise 1,74 dirhem ağırlığındaydı.³⁶⁸

b. Medine’de Ölçü, Tartı ve Para Birimi

Medinede’de Rum ve Farslar’a ait altın dinar ile gümüş dirhem kullanılmakta idi. Bunların üzerinde Araplar’a ait hiçbir iz yoktu. Dinarın üzerinde kralın resmi ve kimin zamanında basılmışsa onun ismi yazılı olduğundan çoğu zaman dinar için Herakliyye adını kullanırlardı. Aynı şekilde üzerinde Fars kralının resmi ve farsça yazılı ismi bulunan gümüş paraya da dirhem adını vermekteydiler.³⁶⁹

Medine’nin ekonomisi çoğunlukla ziraata dayalı olduğundan daha çok ölçüler kullanılırdı. Onun içindir ki Hz. Peygamber, “Tartı Mekke ehlinin tartısı, ölçü ise Medine ehlinin ölçüsüdür”³⁷⁰ buyurulmuştur.

Medine’de tartılar çeşitliydi. Bunlardan müdd vardı ki bu; normal bir adamın dört avuç miktarı kaldırdığı ağırlığa eşdeğerti. Sa’ ise 4 müdd civarında olup³⁷¹ 5 rıtil ederdi. Ferak ise 17.75 rıtil ağırlığındaydı. Vask ise bir beygirin yükü ağırlığı olup 60 sa’ veya 320 rıtil ederdi.³⁷²

Medine’deki ölçüler ise; dirhem, miskal, danik, kırat, nuvat, rıtil ve kıntardı. Bunlardan 1 dirhem 8 danik; 7 miskal 8 danik; 1 ukkiye 12 dirhem;³⁷³ 1 nişş 0,5 ukkiye; altından yapılmış nuvat ise hurma ölçüsü olan nuvatla eşdeğerti. Kıntar ise 100 rıtil ederdi.³⁷⁴

Kumaş ve benzeri eşyaların ölçülmesinde ise arşın ve karış, sıvı şeylerin alım satımında yarım sa’lık ağırlıkta olan gistler kullanılırdı.³⁷⁵

Bu konuyu şöyle özetlemek mümkündür. Hz. Peygamber döneminde piyasalarda tedavül eden paralara baktığımız zaman Mekke, Medine ve Tâif’te özel olarak basılmış paralar bulunmadığını görürüz. Hz. Peygamber döneminde mahalli

³⁶⁷ Bazı kaynaklarda 1 ukkiyenin 40 dirhem olduğu zikredilir. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,986.

³⁶⁸ eş-Şerif, s.236-237.

³⁶⁹ eş-Şerif, s.397-398.

³⁷⁰ Ebû Dâvûd, Buyû’ 8; Neseî, Buyû’ 54, Zekât 44.

³⁷¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,986; Müdd için ayrıca bkz. Zebîdî, VI,444-445.

³⁷² eş-Şerif, s.398.

³⁷³ Bazı kaynaklarda 1 ukkiyenin 40 dirhem olduğu zikredilir. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,986.

³⁷⁴ eş-Şerif, s.398.

³⁷⁵ Hamidullah, *Medîne*, I,151.

bir para birimine rastlanmaz. Rasûlullah (sav) döneminde yeni devlete âit bir para meydana getirme girişimine de rastlanmamaktadır. Kanaatimizce Hz Peygamber dönemi pazarlarında sıkça başvurulan değiş-tokuş(takas) usûlünün ihtiyaçlarını karşılamaya büyük ölçüde yetmesinden dolayı para basma girişiminde bulunulmamış olabilir.

Ancak bir sonraki konuda ele alacağımız piyasa fiyatlarıyla ilgili rivayetleri incelediğimiz zaman gerek Mekke, gerekse Medine pazarlarında komşu devletlerin (İran ve Bizans) paralarının itibar görmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan gümüş olanlarına dirhem, altın olanlarına da dinar adı veriliyordu. Dirhem üzerinde Kisra'nın resmi ve Farsça adı yazar dinarın üzerinde ise Bizans kralının resmi ve Bizans dilinde kralın ismi yazılı olurdu. Bu dönemde kullanılan dinarlar Herakliyye ve Kayser'in bastırdığı dinarlardı. Bir dinar on dirhem değerinde olup bazen de değişebiliyordu. Çünkü o dönemde dirhemnin ağırlığı üzerinde bazı değişiklikler yapılabiliyor; dolayısıyla dirhemnin değeri de düşme veya artma gösterebiliyordu.

Ukkiye ve nişş'in yanı sıra bazı bakır paraların varlığından söz edilmekte ise de fils, kırat ve danik denilen bu paraların dinar veya dirhem karşısındaki tam değeri hakkında elimize kesin bir malumat geçmemiştir. Ama o dönemde sekiz danik değerindeki es-Sevdatü'l-Vâfiye ile dört danik değerindeki et-Taberiyetu'l-Utûk adında iki çeşit dirheme rastlanırdı.

Bunlardan ilkinin diğerinden daha kıymetli olması muhtemelen, madeni paraların yenisinin eski ve kullanılmış olanına göre daha kıymetli olmasından ya da farklı zamanlarda darbedilen paraların maden ağırlığının çeşitlilik göstermesinden veya madenin saflık derecesinden kaynaklanıyordu.

5. Hz. Peygamber Dönemine Âit Piyasa Fiyatlarından Örnekler

Hz. Peygamber dönemi piyasa fiyatlarına geçmeden önce şunu belirtmekte yarar görüyoruz. Elimize geçen rivayetlerden tesbit edebildiğimiz değerler (ukkiye, dinar, dirhem veya takas usûlü) ne ise onu olduğu gibi vermeye çalışacağız. Aksi halde Mekke ve Medine'deki para birim değeri arasındaki farklar bizi doğru bilgiye ulaşma noktasında yanıltabilir. Ayrıca Hadis ve İslâm Tarihi kaynaklarına baktığımız zaman bu konudaki malzemenin azlığı veya rivayetler arasındaki farklılıklar ile o dönem pazarlarında vuku bulan takas alışverişleri,

pazar fiyatları hakkındaki bilgimizin sınırlı kalmasına sebep olmaktadır. Yine de Rasûlullah (sav) dönemi çarşı ve pazarlarında görülen fiyatlar hakkında ufak bir fikir edinebilmemiz için tesbit edebildiğimiz bir kısım malların piyasadaki değerlerini alfabetik sırayla vermeye çalışacağız.

1. Günlük Mutfak Masrafı: Ebu Ukayl veya başka bir sahabînin 2 sa' hurma karşılığında odun taşıyıp 1 sa'ını aile geçimine bırakmalarına dâir rivayetten³⁷⁶ orta halli bir ailenin günlük ev harcamasının 1 sa' hurmayla eşdeğerde olduğunu gösterir.

2. At: Resulluh(sav) Sekb adını verdiği atını bir bedeviden 10 ukkiyeye (400 dirhem) satın almıştır.³⁷⁷

3. Balta: Rasûlullah'ın yanına dilenmek için gelen birinin eşyalarını 2 dirheme satıp, 1 dirhemi ile çalışması için kendisine balta almış olduğuna dâir rivayet³⁷⁸ bize balta fiyatlarının en azından 1 dirhem olabileceğini gösterir.

4. Çul+Su Kabı: Yukarıdaki rivayetten³⁷⁹ dilencinin satılan (üzerinde uyuduğu) çulu ile (su içtiği) kasesi iki dirhem değerinde idi.

5. Deve: Rasûlullah'ın Câbir'e âit bitap ve yorgun düşmüş deveyi bir ukkiye karşılığında satın almak istemesi,³⁸⁰ yine hicret esnasında Hz. Ebubekir'in iki deveyi 800 dirheme satın alması³⁸¹ ayrıca Hz. Ali'nin bir seferinde 140 dirheme aldığı deveyi 200 dirheme satması³⁸² ile ilgili rivayetler; bize o dönemde deve fiyatlarının (cins, yaş vb. durumlara göre) 1 ukkiye(40 dirhem) ile 400 dirhem³⁸³ arasında değiştiğini gösterir

6. Elbise: İki parçadan oluşan bir elbise 40 dirhemdi.³⁸⁴

7. Gerdanlık: 9 ile 12 dinar³⁸⁵ arasındaydı.

³⁷⁶ . el-Heysemî, VII,32-33.

³⁷⁷ . Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,989.

³⁷⁸ . İbn Mâce, Ticâret 25; Tirmizî, Buyû' 10.

³⁷⁹ . İbn Mâce, Ticâret 25; Tirmizî, Buyû' 10.

³⁸⁰ . Zebîdî, VI,400 (Hadis no:976); İbn Hacer, *Bulâğu'l-Merâm*, III,12 (Hadis no:650).

³⁸¹ . İbn Sa'd, I,228.

³⁸² . en-Nedvî, III,311.

³⁸³ . Bir dirhem; dinarın onda biridir.

³⁸⁴ . Hamidullah, *Vesâiku's-Siyâsiyye*, s.244, No:94.

³⁸⁵ . Ebû Dâvûd, Buyû' 13.

8. **Gümüş Su Kabı (Altın Sırmalı):** 1000 dirhem³⁸⁶ civarındaydı.

9. **Hacamat Ücreti:** Rasûlullah (sav) Ebu Taybe'ye yaptırdığı hacamat karşılığında bir sa' hurma vermişti.³⁸⁷ Hz. Peygamber ayrıca Ebu Rahime'ye yaptırdığı hacamat karşılığında 1 dirhem vermişti.³⁸⁸

10. **İpek Kaftan:** 2000 ile 8000 dirhem³⁸⁹ arasında değişiyordu

11. **Kadife Deve Palanı:** 4 dirhem³⁹⁰ ediyordu.

12. **Kalkan:** Kalkan fiyatları 3 ile 5 Dirhem arasında değişiyordu. En basit bir kalkan 3 dirhem idi.³⁹¹

13. **Koyun:** Rasûlullah(sav) bir seferinde Urvetü'l-Bâriki'ye bir dinar verip kendisi için bir koyun satın almasını istemiş; Urve de bir dinara iki tane koyun alıp daha sonra bunlardan bir tanesini yine bir dinara satıp Hz. Peygamber'in yanına bir adet koyun ve bir dinarla geri dönmüştü.³⁹² Bu rivayet bize o dönem koyun fiyatlarının 0,5 ile 1 dinar arasında değişebildiğini gösterir.

14. **Kolye:** 2 dirhem³⁹³ değerindeydi.

15. **Köle:** Yaş, kabiliyet ve özellikleri değişebilen kölelerin fiyatları 200 ile 800 dirhem³⁹⁴ Arasındaydı. Bir rivayete göre Hâkim b. Hizam, Ukaz panayırından Zeyd'i; halası Hatice için 400 dirheme satın almıştı.³⁹⁵

16. **Pazarda Hamallık Ücreti:** Bir müd hurma³⁹⁶ ediyordu.

17. **Pantolon veya Şalvar:** 4 dirhem³⁹⁷ ediyordu.

18. **Semer:** 13 Dirhem³⁹⁸ tutuyordu.

³⁸⁶ Tirmizî, Tefsir 6.

³⁸⁷ Buhari, Buyû' 39.

³⁸⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, V,192.

³⁸⁹ Müslim, Libâs 16.

³⁹⁰ İbn Mâce, Menâsik 4.

³⁹¹ Tirmizî, Hudûd 16.

³⁹² Tirmizî, Buyû' 34.

³⁹³ İbn Mâce, Cihâd 34.

³⁹⁴ Müslim, Eymân 58; Neseî, Zekât 60.

³⁹⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdu'l-Gâbe*, II,281 ; İbn Sa'd, III,40-41.

³⁹⁶ Buhari, Zekât 10.

³⁹⁷ Kallek, III,471.

³⁹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II,989.

19. *Sığır*: 40 ile 60 dinar arasında değişirdi.³⁹⁹

20. *Su Taşıma Ücreti*: 2 sa' hurmaya idi.⁴⁰⁰

21. *1 Kırba Su*: Bir müd hurma⁴⁰¹ veya 1 dirhem⁴⁰² civarındaydı.

22. *1 Su kaynağı (kuyusu)*: Hz. Osman'ın satın aldığı Rume kuyusu 35.000 dirhemdi.⁴⁰³

23. *Ticârî Sefer Ücreti*: Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e her ticârî sefer başına bir genç ve yiğit deve vermesi,⁴⁰⁴ bazen şartlara göre bunun iki veya dört deveye kadar çıkartmasına⁴⁰⁵ bakarak bu ücretlendirmenin bir ile dört deve arasında değiştiğini söyleyebiliriz.

Şurası muhakkak ki, zikredilen bu değerler bolluk veya kıtlık yıllarına göre de bir değişiklik göstermiş olabilir. Hemen belirtelim ki Hz. Peygamber döneminde zaman zaman çeşitli sebeplere bağlı olarak başta erzak olmak üzere birçok eşyada kıtlık baş gösterdiğini; bunun ardından fiyatlarda suni bir artma meydana geldiğini unutmamak gerekir.

Ticârî emtiada zaman zaman baş gösteren bu fahiş fiyatlar yüzünden olacak ki, bazen sahâbîler Rasûlullah(sav)'a başvurup; fiyatlara bir düzenleme, daha doğrusu sınırlama getirmesini isterlerdi. Hz. Peygamber ise yine diğerleri gibi sahâbî olan satıcıların ahlakını çok iyi bildiği için bunlara karışıp fiyatlarına bir sınır koymak istemiyordu. Zira temel ihtiyaç maddesinin az ve ithalatın mecbûriyet halini aldığı bu dönemde fiyatlara gereksiz yere müdâhele edip ithalatçı veya satıcıları zor durumda bırakmayı düşünmüyordu. Bu gibi durumlarda satıcılara zulüm olur endişesiyle narhtan kaçınmakla isabetli ekonomik politika uygulayan Rasûlullah, fiyatların arz ve talep dengesinden dolayı yükseldiğini biliyor ve müdâhele etmesini isteyen sahâbîlere "*el-musair huvellah*"⁴⁰⁶ (Fiyatlara sınır koyan ve onu belirleyen -narh koyucu- Allah'tır.) diyerek olayı kendi seyrine bırakmaları hususunda dikkatlerini çekiyordu.

³⁹⁹ İbn Mâce, Diyât 6.

⁴⁰⁰ İbn Abdirabbih, IV,131; İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, V,257.

⁴⁰¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II,239.

⁴⁰² Zebidî, VIII,241.

⁴⁰³ İbnü'l-Esîr, *Üsdu'l-Gâbe*, II,239.

⁴⁰⁴ İbn Kesîr, II,295.

⁴⁰⁵ Kallek, III,471.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, *Bulûğu'l-Merâm*, III,50.

III. BÖLÜM

CÂHİLİYYE DÖNEMİ İLE HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ TİCÂRÎ FAALİYETLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

A. Her İki Dönemin Karşılaştırılması

Bundan önceki ilk bölümde câhiliyye dönemi ticâreti, panayırlar ve alışveriş sistemiyle ilgili malumat vermeye çalıştık. İkinci bölümü ise Hz. Peygamber(sav) dönemi ticârî hayatına ayırarak, Hz. Peygamber(sav)'in tâcir kişiliği, o dönemde çarşı ve pazarlar, meslekler, zenaatlar ve bunları icra eden sahâbiler, ölçü ve para birimi ile o döneme âit piyasa fiyatları üzerinde durmaya çalıştık.

Hz. Peygamber dönemi hakkında malumat verirken o dönemde görülen ticârî hareketliliğe kısaca değinmemize rağmen, tekrar teşkil etmemesi açısından, Kur'an ve Sünnet ışığında şekillenmiş alışveriş ve ticâret hukukuna yer vermedik. Zira bu konu başlığı altında her iki dönem için yapacağımız karşılaştırma, Hz. Peygamber(sav) dönemi alışveriş sistemi hakkındaki bilgiyi de ihtiva edecektir.

1. Alışveriş Hukuku

Câhiliyye Dönemi Araplar'ında pek çok alışveriş şekline, ticârî ortaklık, borçlanma ve rehin işlemlerine rastlanırdı. Bazen bir bölgede tek bir alışveriş şekli veya ortaklığı mevcutken, bazen de tek bir bölgede birden çok uygulamaya rastlanırdı.

Hz. Peygamber(sav), câhiliyyeye âit bu alışveriş hukukunu ele alarak, bunlardan bir kısmını lağvedip ortadan kaldırırken, diğer bir kısmını da bazı kayıt ve şartlara bağlayarak serbest bırakmış; bunun haricinde yeni prensipler ortaya koymuştur.

Câhiliyye döneminde uygulanan ve Hz. Peygamber(sav) tarafından ortadan kaldırılan veya islah edilerek benimsenen uygulamalar şunlardı:

a. Elde Olmayan Malların Satışı

Câhiliyye döneminde annesi bile mevcut olmayan bir devenin satışı (hablu'l-habele), kişinin üzerinde tasarruf sahibi olmadığı; suda yüzen balık, ovada, bayırda vahşileşmiş halde dolaşan at vb. hayvanlar ile kaçak bir kölenin satışı yapılırdı.

Bazen, zirâi ürünler ve gıda maddeleri, satın alınan yerden başka yere nakledilmeden bir başkasına ölçü ve tartısız satılırdı.

Hız. Peygamber(sav), mevcut olmayan bir malın veyahut teslim alınmayan malın satışı şeklinde gerçekleşen bu tür uygulamanın yapılmaması yönünde yasaklar getirmiştir.⁴⁰⁷

b. Bey'ul-Hasat (Çakıl Taşıyla Satış)

Câhiliyye Arapları arasında taş ile alışveriş yapmanın bir çok şekli vardı. Genelde fiyatın önceden tespit edilmesi şartıyla yapılan bey'u'l-hasat satışında "Atacağın taşın isabet edeceği koyun senin olacak.", "Taşı ne kadar uzağa fırlatabilirsen o kadar arazi senin olacak.", "Şu taşı at. Hangi elbisenin üzerine düşerse o kadar paraya senindir." dendiği gibi, bazen alıcı eline bir avuç taş alarak, "Avucumda kaç tane taş çıkarsa satılık maldan o kadarı benimdir." şeklinde bir anlaşmaya varılırdı.

Bazen de alıcı veya satıcı eline bir taş alarak, "taşın yere düşmesiyle satışın kesinlik kazanacağım" kabul ederlerdi.

Hız. Peygamber(sav), satılacak malda belirsizlik bulunan bu tür anlaşmayı men etmiştir.⁴⁰⁸

c. Muhâkele ve Muhâdara Satışı

Baştağında duran ekinin ne kadar ürün vereceği belli olmamasına rağmen satışının yapılması ve ağaçlarda yetişen meyvenin olgunlaşmadan satılması câhiliyye döneminde görülen uygulamalardandı. Ekinin veya ağaçların bir

⁴⁰⁷. Buhârî, Buyû' 54; Müslim, Buyû' 30-35-36; Ebû Dâvûd, Buyû' 34-39-40-41.

⁴⁰⁸. İbn Mâce, Ticâret 23; Tirmîzî, Buyû' 17.

hastalığa tutulup meyve ve diğer ürünlerin bozulması halinde alıcının mağdur duruma düştüğü bu alışveriş çeşidini Hz. Peygamber(sav) yasaklamıştır.⁴⁰⁹

d. Müzâbene Satışı

Yaş mamullerin kuru mamul karşılığında kile ile alışverişinin yapılması uygulamasını, Hz. Peygamber(sav) dengi dengine olmadığı gerekçesiyle ortadan kaldırdı.⁴¹⁰

e. Telakki'r-Rûkbân:

Arap Yarımadası'nın çoğunda özellikle Mekke ve Medine'de sıkça rastlanan köylü veya ihrâcâtçıyı pazar öncesi yolda karşılama ve: "*Malına rağbet yok, piyasa düşük*" deyip malını kendisinden çok ucuz fiyata alma işini Hz. Peygamber men etmiş,⁴¹¹ dolayısıyla şehre dışarıdan mal getiren üreticiyi veya ihrâcâtçıyı bu sayede koruma altına almıştır.

f. Mülânese Satışı

Satın alınacak mala eliyle temas etmek suretiyle gerçekleşen bu alışverişte alıcı, satın alacağı emtiaya eliyle temas ederek alacağını ifade ederdi.

Bazen iki kişi karşılıklı olarak birbirlerinin elbiselerine bakmadan ellerini dokundurur; "*Elbisemi senin elbisen karşılığında satıyorum.*" der ve bu alışveriş şekli iki tarafça da kabul görürdü.

Hz Peygamber(sav), aldatılma ihtimalini göz önünde bulundurarak bu uygulamayı da yasaklamıştır.⁴¹²

g. Neceş (Hileli Arttırma, Sırar) Satışı

Gizlice sözbirliği etme, anlaşma anlamlarına gelen neceşte hileli arttırmaya gidilirdi. Bir pazarlık esnasında satıcı ile anlaşmalı kişi veya kişiler sanki alıcıymış gibi devreye girerek gerçek müşterinin verdiğiinden daha yüksek bir fiyat vermek suretiyle onu yanıltır ve o malı başkasına kaptırmak istemeyen ilk teklif sahibini

⁴⁰⁹. Aynî, XI,266; Ateş, II,271.

⁴¹⁰. İbn Mâce, Ticâret 23; Tirmîzi, Buyû' 17.

⁴¹¹. İbn Mâce, Ticâret 16; Tirmîzi, Buyû' 12; Müslim, Buyû' 17.

⁴¹². Buhârî, Buyû' 63; Tirmîzi, Buyû' 69.

ister istemez daha yüksek bir meblağ ödemek zorunda bırakırlardı. Satıcının elde ettiği kâr daha sonra üçüncü kişilerle paylaşılırdı.

Satıcıyla anlaşmalı kişinin hileli arttırmayla alıcıyı mağdur ettiği bu muamele de yasaklandı.⁴¹³

h. Yeminli Satış

Câhiliyye dönemi alışverişlerinde sıkça rastlanan bir uygulama da yeminli satış uygulaması idi. Bu ise çarşıya malını getiren satıcının, malını daha pahalıya satabilmesi için daha çok yalan yere yeminler etmek şeklinde gerçekleşirdi.

Malı olduğundan farklı göstermek için yalan yere yemin etmek ise satıcının kaçınılmaz huyu idi.

Yalanın her türlüünü yasaklayan Hz. Peygamber(sav), buna da müsaade etmemiştir.⁴¹⁴ Câhiliyye dönemi pazarlarının bir kısmında yalan yere yemin etmenin hoş karşılanmadığını ve bunu engellemek için bazı hareketler yapıldığını da görmekteyiz. Alıcının aldatıldığı durumlarda yalan yere yemin edilmemesi için göğüsten çıkartılan homurtulu sese hamhama adı verilirdi.⁴¹⁵ Halbuki alışverişleri içerisinde her türlü hile ve yalana rastlanan Câhiliye Arapları'nda böyle bir uygulamanın oluşu ilginçtir.

i. İhtikâr

Karaborsacılık olayı câhiliyye dönemi tüccarlarının uygulamalarından biri idi.

Câhiliyye devrinde herhangi bir ticârî emtianın pahalılaşmasını beklemek gayesiyle stoklayıp piyasaya sürmemek şeklinde uygulanan bu yöntem, fiyatların sun'î bir biçimde yükselmesine sebep olurdu. Az emekle kolay kazancın sağlandığı, karaborsa denilen bu olayı yapanlar Hz. Peygamber(sav) tarafından lanetlik,⁴¹⁶ günahkâr,⁴¹⁷ cehennemlik⁴¹⁸ gibi ağır sözler sarf edilmek suretiyle Müslümanlar bundan men edilmiştir.

⁴¹³. Müslim, Buyû' 11-12; Ebû Dâvûd, Buyû' 44; İbn Mâce, Ticâret 14; Tirmizî, Buyû' 65; Nesefî, Buyû' 17-19.

⁴¹⁴. Müslim, Buyû' 47; Ebû Dâvûd, Buyû' 51; İbn Mâce, Ticâret 30; Nesefî, Buyû' 3,8.

⁴¹⁵. Âlûsî, 265.

⁴¹⁶. İbn Mâce, Ticâret 6.

Hz. Peygamber(sav), karaborsacılık ihtimalini ortadan kaldırmak için şehirlinin köylü adına satış yapmasını⁴¹⁹ ve köylüyü şehir dışında karşılayıp malını pazara sokmadan satın almasını⁴²⁰ da yasaklamıştır.

j. Çok Şarh Satışlar

Câhiliyye Arapları bazen yapılan satışın içerisine iki veya daha fazla şart ileri sürerlerdi ki Hz. Peygamber(sav) bunu da kabul etmemiştir.⁴²¹

k. Selem veya Selef Satışı

Ürün bedelinin peşin, ürünün ise ileri bir tarihte veresiye verilmesi uygulamasına Mekke ve Medine dahil Arap Yarımadası'nın bir çok yerinde rastlanırdı. Hz. Peygamber(sav), bu tür anlaşmalara şahit olmuş ve "malın ölçü ve teslim zamanı belli olmak kaydıyla"⁴²² küçük değişikliklerle devam ettirmiştir.

l. Satışa Müdâhele

Câhiliyye Arapları'nda satıcıyla anlaşmalı olarak alıcının aldatıldığı neceş satışının yanı sıra bitmiş veya halen yapılmakta olan alışverişin arasına girerek satıcıyı kendi lehine çevirme işine de rastlanırdı ki bu uygulamayı Hz. Peygamber(sav) benimsememiştir.⁴²³

m. Miktarı Belirsiz Satış

Malların alım-satımında bazen, miktarı belli olmayan mallar, miktarı belli olan bir başka mal ile değiştirilirdi. Hz. Peygamber(sav), bu gibi hususlarda dâima ölçünün belli olması ve ölçüye riayet edilmesini tenbih etmiştir.⁴²⁴

n. Şehirlinin Köylü Adına Satış Yapması

Câhiliyyede yer alan yöntemlerden biri de üretici veya ithalatçının pazara getirdiği malları onların adına ama stokladıktan sonra satan kimseler bulunuyordu.

⁴¹⁷ . İbn Mâce, Ticâret 6; Tirmizî, Buyû' 40; Zebidî, VI,449.

⁴¹⁸ . el-Münzirî, V,5489.

⁴¹⁹ . Buhârî, Buyû' 58,64; Müslim, Buyû' 20,21; Ebû Dâvûd, Buyû' 45; İbn Mâce, Ticâret 15.

⁴²⁰ . Buhârî, Buyû' 72; Müslim, Buyû' 17; Ebû Dâvûd, Buyû' 43; İbn Mâce, Ticâret 16; Tirmizî, Buyû' 12; Neseî, Buyû' 18,57.

⁴²¹ . Ebû Dâvûd, Buyû' 34,61,63.

⁴²² . Buhârî, Selem 2; Tirmizî, Buyû' 70.

⁴²³ . Müslim, Buyû' 9,11.

⁴²⁴ . Tirmizî, Buyû' 23.

Bu tür uygulamada hem malının ucuza gittiğini gören üretici hem de simsar denen bu şahıslardan pahalı mal almak zorunda kalan halk zarar görüyordu. Hz. Peygamber bu konuda şehirlinin kardeşi veya babası bile olsa köylü adına satış yapmasını yasakladı. O ayrıca pazarlarda bu türden simsarların bulunmasını istemediğini, onlara simsar değil tüccar diye hitap ederek imâen belirtiyordu.⁴²⁵

o. Muhâbere Satışı

Kendine âit araziyi, getireceği malın bir kısmı karşılığı bir başkasına kiraya verme uygulaması; İslâm'dan sonra, anlaşmaya sadık kalınması ve miktarın belli olması şartıyla devam ettirilmiştir.⁴²⁶

p. İstisnâlı Satış

Satıcının malını başkasına satarken, malın bilinmeyen bir kısmını satıştan hariç tutması⁴²⁷ işlemidir ki İslâm, "bir arazi veya malın üzerindeki taşınamayan veya sökülemeyen eşyalar o araziye alana âittir." Kaidesiyle bunu kabul etmemiştir.

r. Haram Malların Satışı

Kur'an ve Sünnette⁴²⁸ kullanılması ve yenmesi haram olan leş, içki, domuz eti, kan ve putların câhiliyye devrinde yapılan satışı yasaklanmıştır.

s. Vadeli Satış, Borçlanma ve Rehin

Câhiliyye döneminde parasız kalan birisinin ihtiyacını tedarik etmek için başkasından borçlanması veya çarşı ve pazarlarda alacağı malı, parası olmadığından borca satın alması sıkça görülürdü. Bu borçlanma, bazı uygulamaları da beraberinde getirirdi. Zira borca alınan mal veya paranın ödeme şekli ve zamanı, beraberinde fâiz işlemini veya borçluyu satma vb. işlemleri de getiriyordu. Bunun haricinde borçluya güvenin az olması durumunda borcu garanti altına almak maksadıyla borçlu, aldığı mal veya para karşılığında alacaklıya herhangi kıymetli bir şeyini rehin bırakmak zorunda kalırdı. En çok Medine Yahudileri'nin

⁴²⁵ Müslim, Buyû' 20,21,22; İbn Mâce, Ticâret 15.

⁴²⁶ Ateş, II,270.

⁴²⁷ Ateş, II,270-271.

⁴²⁸ Buhârî, Buyû' 112; İbn Mâce, Ticâret 11; Tirmîzi, Buyû' 60.

Araplar için uyguladığı⁴²⁹ bu yöntemde, borç ödenmediği takdirde rehin bırakılan şey, sahibine geri iade edilmez ve alacaklının olurdu.

Borçlanma neticesinde ortaya çıkan bir diğer sorun da, borçlunun ödemediği borcu karşılığında köle gibi satılmasıydı. Roma hukukunda rastlanan borçlunun satılması olayı, câhiliyye Araplarının da uyguladığı bir metot idi. İslâm, borç karşılığı bırakılan rehinin, bu şekilde mülke geçirilmesini ve borçlunun borcu karşılığında köle gibi satılmasını yasaklamıştır.⁴³⁰

t. Fâiz İşlemleri

Câhiliyye dönemi alışverişlerinde belki de alışkanlık haline gelmiş en büyük uygulama; fâizle alışveriş uygulamasıydı. Rivayetlere göre Câhiliyye Arapları fâizin türlü türlü şekillerini biliyorlardı. Borca mal veya para almış bir kimsenin, borcunu ödemesi için aylık veya yıllık fâizler hesaplanırdı. Ana mal bâki kalmak kaydıyla, borcunu zamanında ödeyemeyene, alacaklı, alacağını arttırıp vadeyi uzatırdı. Borç alınan mal veya paranın belirli ödeme mevsimleri olurdu. Herhangi bir panayırda borçla yapılan alışverişte borç, ertesi yıl aynı yerde düzenlenecek panayıra belli oranda fâizle sarkıtılırdı. Yılıni devredip vadesi dolan mal veya para için borçluya, “*borcunu ödemesi veya arttırması hususunda*” teklif yapılır; borcunu ödeyememesi durumunda diğer bir seneye fâizi arttırılarak devredilirdi.

Câhiliyye döneminde Sakif kabilesinden Beni Amr ile Mahzum oğullarından Beni Muğîre arasında fâizli alışveriş yapılırdı.⁴³¹ Halid b. Velid, Hz. Osman ve Hz. Abbas, fâizli alışveriş yapanlar arasındaydı.⁴³²

Hz. Peygamber(sav), ülkenin dört tarafına gönderdiği genelgelere, fâizle ilgili maddeler koymayı ihmal etmemiş, Veda Haccı’nda fâiz yasağı üzerinde önemle durmuştu.⁴³³ O ayrıca, her şeyin misli misline, tartısı tartısına, ölçüsü ölçüsüne alınıp satılmasını tenbih edip,⁴³⁴ gerekirse riba yasağına uymayanlara savaş bile açılmasını emrederek,⁴³⁵ bu konudaki kat’i tavrını ortaya koymuştur.

⁴²⁹ . Büyük İslam Târihi, I,159.

⁴³⁰ . Karaman, III,31.

⁴³¹ . Aynı, XI,201; Ateş, II,272.

⁴³² . Ateş, II,272.

⁴³³ . Ebû Dâûd, Buyû’ 5, Menâsik 56; Kallek, III,428.

⁴³⁴ . Buhârî, Buyû’ 74,75,76,77,78; Tirmizî, Buyû’ 23.

⁴³⁵ . Bakara 2/276-279; Taberî, Câmiu ’l-Beyân, III,66; Hamidullah, *Vesâiku ’s-Siyâsiyye*, s.286.

u. Ticârî Ortaklık ve Anlaşmalar

Nübüvvet öncesinde ticârî faaliyetlere katılan Hz. Peygamber(sav)'in kendisi de bazı ticârî ortaklık ve anlaşmalarda bulunmuştur. Bunların arasından Hz. Hatice ile kurmuş olduğu mudârebe veya kraz akdi olarak bilinen ve sermayenin bir taraftan, emek ve ticâretin de diğer taraftan olup, elde edilen kârın taraflar arasında belli miktarda paylaşılması kuralına dayanan anlaşmayı Hz. Peygamber(sav) islah ederek benimsemiştir.⁴³⁶ Yine nübüvvet öncesinde Beni Mahzum'dan Said b. Ebi Saib ile muhtemelen hem emek, hem de sermayeye dayanan bir ortaklık kuran Hz. Peygamber(sav)'in nübüvvet sonrası karşılaştığı ortağından ve ortaklıklarından övgüyle söz etmiş olması⁴³⁷ böyle bir ortaklığı Müslümanlar için de kabul ettiğini gösterir.

Câhiliyye Arapları'nın kendi aralarında yaptıkları anlaşmalara tam olarak uymadıkları söylenemese de, Hz. Peygamber(sav); "*Müslümanlar, rıza gösterdikleri şartları uygulamak mecburiyetindedir.*"⁴³⁸ diyerek, akit yapılmasına rağmen buna uymayanları, söz vermesine rağmen sözünde durmayan münafıklara benzeterek, Müslümanları bundan sakındırmıştır.

2. Ticârî Faaliyetler

Câhiliyye dönemi ile Hz. Peygamber dönemi arasında ticârî hareketlilik ve faaliyetler açısından bir karşılaştırma yapacak olursak, câhiliyye döneminde ticârî hareketliliğin fazla olmasına rağmen, düzensiz ve dağınık olduğunu görürüz. Câhiliyye döneminde pazar yerleri sayıca fazla, fakat pazar ve panayırlar arasındaki irtibat az idi. Her şehir ve panayırın kendine has güvenlik sorunu, alışveriş kuralları mevcuttu. Halbuki iyi bir tâcirlik özelliği bulunan Hz. Peygamber, hicret sonrası Medine'de kurduğu alışveriş merkezlerinin hepsinde İslâm ekonomik kurallarının yerleşmesine dikkat ediyordu.

Şu bir gerçek ki; Hz. Peygamber(sav)'in Medine'deki iktisadi hayatını incelediğimiz zaman onu sadece bir pazar kurucu olarak görmemiz mümkün değildir. O aynı zamanda Medine'de rağbet gören, tüccarların alışık oldukları ve iyi satış yaptıkları yerleri terk edip kendi kurduğu pazarlara yönelmelerini sağlayan şartları da ortaya koymuştu. Bu şartlardan şüphesiz en dikkat çeken ve

⁴³⁶. İbn Sa'd, I,111-113.

⁴³⁷. İbn Mâce, Ticâret, 63; Ebû Dâvûd, Edeb 17; İbn Hambel, II,425; Mahmud Şâkir, I,197.

mühim olanı, İslâm pazarında hiçbir verginin alınmayacağı idi. Çünkü daha önce adı geçen panayır ve pazarların çoğunda haraç, öşür ve benzeri vergilere rastlanırdı. Ukaz'daki sistemi çok iyi bilen Hz. Peygamber buradaki vergisiz pazar usulünün önemini anlamış ve bunu Medine'deki pazarlara da uygulamak istemişti. Hz. Peygamber'in edinmiş olduğu bu tecrübe (vergilerin kaldırılması olayı) tüccarların kârının artmasına ve tüketicinin ucuza mal temin etmesi yüzünden eski pazarlara olan rağbetin azalıp, yeni pazarlara kaymasını sağlamıştı. Dolayısıyla yoğun bir faaliyete sahne olan Beni Kaynûka pazarına karşı iyi bir avantaj sağlamış oluyordu.

Mekke'nin fethinden sonra Ukaz panayırının da devam etmesini sağlayan Hz. Peygamber, hac farızasını yerine getirmek için gelecek olan Müslümanlar'ın bu pazar sayesinde çevre ekonomisine iyi bir gelir getireceğini göz ardı etmemiştir.

Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bir diğer kural ise, pazarlarda sabit köşeler edinilmemesi yönünde idi. Çünkü pazarın iyi işlemesi ve pazara olan rağbet, tüccarların buralarda çadırlar kurmak suretiyle sabit yerler kurma yoluna başvurmalarına sebep olurdu. Hatta bir seferinde bu yasağa rağmen çadır kuran birinin çadırını yaktırması⁴³⁹ onun bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur.

Câhiliyye döneminde pek dikkat edilmeyen ticârî ahlak üzerinde de duran Hz. Peygamber(sav), bu konuda da bir dizi kurallar ortaya koymuştur. Özellikle ticârî faaliyetlerde maddî ve manevî değerlerin dengede tutulmasını bildiren Hz. Peygamber(sav), bir yandan, *"Rızkın onda dokuzu ticârettedir."* buyururken bir yandan da, *"Altına ve gümüşe kul olan sürünsün."*⁴⁴⁰ diyerek dünya ve dünya malına aşırı ihtirastan çevresindekileri sakındırmıştır. Ona göre bir şey üretip satmakta bile şahsi çıkarlardan ziyade Allah rızası gözetilmelidir. *"Allah bir şeyin kullanımını haram kılmışsa ondan edinilen kazanç da haramdır."*⁴⁴¹ prensibinden hareketle câhiliyye döneminde satışı yapılan her türlü (leş, domuz, put vs.) malın satışı da yapılmamalıdır. Çarşı ve pazarlarda topluma zarar veren ve insanlık şerefiyle bağdaşmayan fâizcilik, ihtikâr ve kaçakçılık kazanç vasıtası olmamalıdır.

⁴³⁸. Buhârî, İcârâ 14.

⁴³⁹. Semhûdî, II, 754.

⁴⁴⁰. Buhârî, Cihâd 70.

⁴⁴¹. Ebû Dâvûd, Buyû' 63,64.

İşçi-işveren arasındaki ilişkilere de düzenleme getiren Hz. Peygamber(sav), işverenin işçiye teri kurumadan ücretini vermesi gerektiğini,⁴⁴² işçinin de kabul ettiği şartlara uymasından hareketle⁴⁴³ işverenine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini belirtmiştir.

Tâcirlerin muamelelerinde dürüstlükten sapmamalarını isteyen Hz. Peygamber(sav), aldatan tâcirlerin günahkâr,⁴⁴⁴ dürüst tâcirlerin ise âhirette Peygamber, siddik ve şehitlerle beraber olacağını⁴⁴⁵ söyleyerek pazar yerlerinde saygı, güven ve emniyet unsurunun hâkim olmasını sağlamıştır.

Câhiliyye dönemi ticârî faaliyetlerinde bir başı bozukluk görülmesine rağmen Hz. Peygamber(sav)'in ticâret hayatı, iş sahibi, işçi esnaf, tüketici, müstahsil ve şirketler hakkında bir çok prensip getirmesi neticesinde tüm çarşı, pazar ve panayırlarında İslâm ekonomisi kurallarının hâkim olduğu düzenli alışveriş merkezleri oluşmuştur.

B. Hz. Peygamberin Getirdiği Yenilikler

Hz. Peygamber bir yandan Medine'de Müslümanların rahat bir şekilde alışveriş yapacakları pazar yerleri belirlerken, diğer yandan kurulan çarşı ve pazarlarda İslâm ahkâmının hâkim olmasına dikkat ediyordu. Bu konuda zaman zaman nazil olan ayetlerin ışığında hareket edilirken bazen de vahiy olmaksızın, Hz. Peygamber(sav)'in, bazı uygulamalara karşı çıktığı veya onlardan bazılarını benimsediği görülürdü.

Bu konu başlığı altında çarşı ve pazarlardaki fiyatlara müdâhele (narh) ile çarşı ve pazar kontrolünün yapıldığı ihtisab müessesesini, Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu yenilikler olarak ele alacağız. Hz. Peygamber(sav)'in câhiliyye döneminde uygulanmakta olan bazı alışveriş şekillerini yasaklaması da şüphesiz bir yeniliktir. Fakat bir önceki konu; câhiliyye dönemi ile Hz. Peygamber dönemi arasında bir karşılaştırma niteliğinde olduğu için, yasaklanmış veya ıslah edilerek benimsenmiş alışveriş şekillerini orada vermeye çalışmıştık. Bunun haricinde işçi-

⁴⁴². İbn Mâce, Rühûn 4.

⁴⁴³. Buhârî, İcârâ 14.

⁴⁴⁴. Tirmizî, Buyû' 9.

⁴⁴⁵. Tirmizî, Buyû' 4; İbn Mâce, Ticâret 1.

işveren arasındaki ilişkiler ve ticârî ortaklıklarla ilgili yeni düzenlemeler getirdiğinden de söz etmiştik. Dolayısıyla bu başlık altında, dikkat çekici yeni uygulamalar olarak Narh ve İhtisab konusunu inceleyeceğiz.

1. Narh

Arz-talep arasında dengenin bozularak, arzın yetersiz, talebin ise fazla olması sonucunda meydana gelen ve tüketiciyi mağdur eden sun'î fiyat artışlarına devlet tarafından müdahale edilerek, tüketim maddeleri, mal ve hizmetlerinin fiyatlarında bir düzenleme yapmak suretiyle piyasanın tespit edilen fiyat üzerine hareket etmesini sağlamaya narh denir.⁴⁴⁶

Hz. Peygamber dönemi piyasa fiyatlarına değinirken belirttiğimiz gibi o dönemde zaman zaman çeşitli sebeplere bağlı olarak başta erzak olmak üzere, birçok eşyada kıtlık baş gösterir; bunun ardından fiyatlarda sun'î bir artma meydana gelirdi.

Ticârî emtiada zaman zaman baş gösteren bu fahiş fiyatlar yüzünden olacak ki bazen sahâbiler Rasûlullah(sav)'a başvurup, fiyatlara bir düzenleme, daha doğrusu bir sınırlama getirmesini isterlerdi. Hz. Peygamber ise yine diğerleri gibi sahâbî olan satıcıların ahlakını çok iyi bildiği için bunlara karşılık fiyatlarına bir sınır koymak istemiyordu. Zira temel ihtiyaç maddesinin az ve ithalatın mecburiyet halini aldığı böyle bir dönemde fiyatlara gereksiz yere müdahale edip ithalatçı veya satıcıları zor durumda bırakmak istemiyordu. Bu gibi durumlarda satıcılara zulüm olur endişesiyle narhtan kaçınmakla isabetli ekonomik politika uygulayan Rasûlullah(sav), fiyatların arz ve talep dengesinden dolayı yükseldiğini biliyor ve müdahale etmesini isteyenlere "*el-Musair huvellah*"⁴⁴⁷ (Fiyatlara sınır koyan ve onu belirleyen -narh koyucu- Allah'tır.) diyerek olayı kendi seyrine bırakmaları hususunda dikkatlerini çekiyordu.

Şüphesiz Hz. Peygamber'in fiyatlara müdahale etmemesinin bazı nedenleri vardı. Her şeyden önce, "*Ey iman edenler! Aranızda karşılıklı rızaya dayanan ticâret olması hâli müstesna, mallarınızı bâtil ile aranızda yemeyin.*"⁴⁴⁸ "*Bizi aldatan bizden değildir.*" ve "*Karaborsacı lanetlenmiş, dışarıdan mal getiren*

⁴⁴⁶ Arslan, *Tüketicinin Korunması*, V,173.

⁴⁴⁷ İbn Hacer, III,50.

⁴⁴⁸ Nisâ 4/29.

tüccar ise rızıklandırılmıştır."⁴⁴⁹ prensiplerini çok iyi kavramış olan sahâbînin, arz-talep dengesinin bozulup, talep lehine döndüğü zamanlarda, karaborsacılık yapmaktan kaçınacağı gerçeğini çok iyi tahmin eden Hz. Peygamber(sav), ticâretin dış pazara bağlı olduğunu ve yerli üretimin ihtiyacı karşılayamadığını biliyor, bu yüzden tüccarın önünü kesmek istemiyordu.

Tüketicinin istismarı ile karaborsacılığın söz konusu olmadığı Hz. Peygamber(sav) dönemindeki yüksek fiyat artışlarının, savaş dönemine dek geldiği yönündeki bilgiler de göz ardı edilmemelidir. Unutulmaması gereken önemli bir husus da; Hz. Peygamber döneminde ticârî kâr oranı üzerinde herhangi bir sınırlamanın olmadığıdır. Hz. Peygamber(sav), bir seferinde, Hâkim b. Huzâi veya Urvetu'l-Bârîki'ye bir dinar vererek,⁴⁵⁰ ondan (kurbanlık) bir koyun satın almasını istemişti. Adı geçen sahâbî, pazara giderek bir dinara istenilen koyunu satın almış, hemen ardından aynı koyunu iki dinara satarak, benzer özelliklerde başka bir koyunu alıp Rasûlullah(sav)'ın yanına hem bir koyun, hem de bir dinarla geri dönmüştü. Hz. Peygamber(sav) bu duruma tepki göstermemiş ve ticâretinde muvaffak olması için dua etmiştir. Dolayısıyla iki misli kârı hoş gören Hz. Peygamber, çeşitli nedenlerle yükselen fiyatlara müdâheleden de kaçınmıştır.

2. İhtisab Müessesesi (Ticârî Denetim Mekanizması)

İyi şeyleri emretmek, kötü işlerden sakındırmak manasına gelen hisbenin teşkilatlı hale gelmesinde Kur'an-ı Kerim'in; "*Sizden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğü nehyeden bir topluluk bulunsun.*" ayetinin payı büyüktür.

Hz. Peygamber, kendisine pazarlardaki fiyatlara bir sınırlama getirilmesi yönünde gelen taleplere karşı fiyatlara müdâhele etmekten kaçınmış ve satıcıyı fiyat tesbiti vb. hususlarda her ne kadar serbest bırakmışsa da, devletin kontrol gücünü azaltmanın bir düzensizliğe, kargaşaya sebep olacağını da düşünerek ölçü, tartı aletlerinin düzenlenmesi, muâmelâtta hukuka riyeti temin eden ve bugünkü manada zabitanın görevini tam anlamıyla yapan hisbe uygulamasını başlatarak günümüz belediyeçilik hizmetinin ilk örneğini vermiştir.

⁴⁴⁹. İbn Mâce, Ticâret 6.

⁴⁵⁰. Ebû Dâvûd, Buyû' 28; İbn Mâce, Sadâkât 7.

a. İhtisab Müessesesinin Başlıca Görevleri

Dini emirlerin uygulanmasını sağlamak görevini yürüten ihtisab müessesesinin çarşı ve pazarları ve buralarda uygulanan alışveriş sistemini kontrol etmekle ilgili başlıca görevleri şunlardır:

1) *Pazar Düzeninin Sağlanması*: Hz. Peygamber(sav), Medine’de pazar yerleri kurarken; “*Buraların daraltılmayacağı, sabit köşeler edinilmeyeceği ve verginin alınmayacağı yönünde*” tenbihlerde bulunmuştur. Bu konu üzerinde hassasiyetle duran Hz. Peygamber(sav), bir seferinde sabit köşeler edinilmemesi kuralına uymayan birinin çadırını yaktırmış⁴⁵¹ ve sık sık yaptırdığı denetimlerle, bu gibi olaylara meydan vermemiştir.

2) *Fiyat Kontrolü*: Gereksiz yere fiyatlara müdahaleden kaçınan Hz. Peygamber(sav), alıcılara, “*fiyat kızıştırmamaları(neces)*”,⁴⁵² “*birinin satışı bitmeden diğerinin satışa müdâhele etmemesini*”⁴⁵³ emretmiş ve bu gibi işlemlere müdâhele yetkisini muhtesiplere vermiştir.

3) *Kalite Kontrolü*: Çürümüş ve bozuk malların satışını yasaklayan⁴⁵⁴ Hz. Peygamber(sav)’in, “*Kişinin malında bir kusur olması halinde satmasının helal olmayacağı*”⁴⁵⁵ hadisinden hareketle, muhtesipler, insanların kalitesiz mal satışı yapmalarına engel olmaya çalışmaktaydılar.

4) *Ölçü Ve Tartı Kontrolü*: Muhtesipler; “*İnsanlardan alırken ölçüp tarttuklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttuklarında noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun.*”⁴⁵⁶ ayet-i kerimesiyle, “*Bizi aldatan bizden değildir.*”⁴⁵⁷ hadisi gereğince, pazar yerinde; “*Mekke ehlinin tartısı ile Medine ehlinin ölçeğinin kullanılması*”⁴⁵⁸ hususunda kontrollerde bulunmuşlardır.

Muhtesiplerin yukarıda saydığımız görevlerinin yanı sıra Hz. Peygamber(sav)’ce yasaklanmış; “*haram malların satışı*”, “*telakki’r-rükbân*”,

⁴⁵¹. Semhûdî, II,754.

⁴⁵². Müslim, Buyû’ 11,12; İbn Mâce, Ticâret 14; Ebû Dâvûd, Buyû’ 44; Tirmizî, Buyû’ 65; Neseî, Buyû’ 17-19.

⁴⁵³. Buhârî, Buyû’ 58,64.

⁴⁵⁴. Müslim, Mûsâkât 3; Ebû Dâvûd, Buyû’ 60; Neseî, Buyû’ 30.

⁴⁵⁵. Buhârî, Buyû’ 19.

⁴⁵⁶. Mutaffîfün 83/1-6.

⁴⁵⁷. Müslim, İmân 43; İbn Mâce, Ticâret 36; Tirmizî, Buyû’ 74.

⁴⁵⁸. Ebû Dâvûd, Buyû’ 8; İbn Mâce, Ticâret 36, Zekât 44.

“haksız rekabet”, “karaborsacılık”, “simsarlık” vb. ticâretin yapılmasını engellemek yönünde de görevleri bulunurdu.⁴⁵⁹

b. Hz. Peygamber Dönemi Muhtesipleri

Daha önceden belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber, kurulan çarşıların denetimini bizzat kendisi sağlar ve daha çok bunun için pazarlara uğrardı. Dolayısıyla hile ve oyunbazlıkları önleyen, ortaya çıkan ihtilafları çözen bu ihtisab teşkilatının ilk ve önemli muhtesibi şüphesiz Hz. Peygamber(sav)’in kendisidir. Hz. Peygamber’in sık sık pazara gelerek tüccarlara nasihatlar bulduğuna dair rivayetler,⁴⁶⁰ satışı yasaklanmış mallar hakkında uyardığına dair rivayetler,⁴⁶¹ bir buğday satıcısının çuvalına elini daldırıp altından ıslak buğday çıktığını görünce satıcıyı sert bir şekilde uyardığını bildiren rivayet,⁴⁶² ayrıca ölçü ve tartı hakkındaki sözleri⁴⁶³ bu görevi ilk yapan kişinin Rasûlullah(sav) olduğunu ortaya koyar. Hz. Peygamber, ayrıca kendisine yapılan şikayetleri dinler ve üreticiyle esnafı da mağdur etmeyecek şekilde ihtilafları çözerdi.

Hz. Peygamber bu işi bizzat kendisi yaptığı gibi bir kısım sahâbiyi de bu işler için görevlendirirdi. Bunlardan, Mekke pazarı muhtesibi olarak: Sa’d b. Âs’a,⁴⁶⁴ Medine pazarı muhtesibi olarak, Ömer b. Hattab⁴⁶⁵ ve Abdullah b. Sa’d’a⁴⁶⁶ görev vermişti.

⁴⁵⁹ Muhtesiplerin görev alanlarıyla ilgili daha geniş bilgi edinmek için bkz. Ferrâ Ebi Ya’lâ Muhammed b. Huseyn, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, Tsh. Muhammed Fahiy, Beyrut (ty), s.285-306; Mâverdi, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, Beyrut (ty), s.299-303.

⁴⁶⁰ Tirmizî, Ticâret 4; İbn Mâce, Buyû’ 36.

⁴⁶¹ Ebû Dâvûd, Buyû’ 63,64.

⁴⁶² Tirmizî, Ticâret 74; İbn Mâce, Buyû’ 36.

⁴⁶³ Ebû Dâvûd, Buyû’ 8; Neseî, Buyû’ 54, Zekât 44.

⁴⁶⁴ İbn Abdilber, s.555; Kettânî, II,285-287; Attar, Fahrettin, *İslamda Adliye Teşkilatı*, DiB yay., Ankara (ty), s.171.

⁴⁶⁵ Kettânî, II,287.

⁴⁶⁶ Kallek, III,454.

Medine pazarlarında ayrıca; Semra bint Nuhayk el-Esedîye,⁴⁶⁷ ve Şifa bint Abdullah⁴⁶⁸ gibi kadınlar da muhtesib olarak görev alıyorlardı.

Rasûlullah(sav), Mekke ve Medine çarşı ve pazarları için özel görevliler tahsis etmesinin yanı sıra, tayin ettiği vali ve emirlere pazarlarda uygulayacakları esasları tenbih ediyor; onları İslâm'dan sonra da devam eden panayırlardan mesul tutuyordu. “İyiliği emredin ve kötülükten sakındırın” ayeti gereğince fahri ve geçici olarak pazarlarda iyiliği emreden, kötülükten nehyeden ve halkı uyaran görevliler ve ortaya çıkan ihtilaflarda birbirini uyaran sahâbîler bulunurdu.

⁴⁶⁷. İbn Abdilber, s.261; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 990.

⁴⁶⁸. Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Baylan mat., Ankara 1975, s.41; Kettânî, II,286.

SONUÇ

Bu çalışmamızda M.S. V. yy'dan başlayarak Hz. Peygamber'in İslâmı tebliğine kadar geçen süre ile sınırlandırılan ve kendisine mutlak câhiliye de denen câhiliye döneminden Hz. Peygamber'in vefatına kadar geçen süre içerisindeki ticârî hayat üzerinde durmaya çalıştık.

Pek çok kaynakta câhiliyye Arapları'nın asıl mesleğinin ticâret olduğundan ve onların ticâret sayesinde iktisadi refaha kavuştuklarından bahsedilmiş; aynı şekilde İslâm Peygamberinin vahiy öncesi ve sonrası ticârî faaliyetlerde bulunduğu değinilmişse de bu çalışmaların asıl amacı o dönemin ticârî hayatını derinlemesine incelemek olmadığı için bu konuda yüzeysel kalan İslâm öncesi Araplar'ın ticârî örf, adet ve ahlakları, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyşlilerin ticâretteki yeri, ticâretin gelişmesi ve Mekke çevresinde yoğunlaşması için yaptıkları girişimler ile bu doğrultuda teşekkül ettirdikleri müesseseler hakkında pek çok bilgiyi derinlemesine inceleme imkânı bulduk.

Câhiliyye dönemi ticârî hayatı oldukça hareketli olmasına rağmen gücünün güçsüzü ezdiği, gücü yetenin diğerini aldattığı, yol güvenliğinin az olduğu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Her ne kadar hılfu'l-fudûl vb. müesseseler ve düzenlenen panayırlarla ticârî hayat idâme ettirilmeye çalışılmışsa da, alışveriş hukuku, can güvenliği ve benzeri hususlarda geneli kapsayan sağlam bir düzenlemeye gidilmediğinden, ticârî hayata hâkim olan şey; başıbozukluk olmuştur.

Buna rağmen İslâm Peygamberi'nin yetiştiği yerler olan Mekke ve çevresindeki Araplar ticârette maharetli olup, ticâret sayesinde diğer devletlerle ciddi ilişkiler kurmuşlardı.

Hz. Peygamber'in ticâret ahlakını anlamak ve yeni kurulan İslâm devletindeki ticârî sistemi, sahâbîlerin ticâret yapma isteğini, İslâm devletinin başkenti Medine'de kurulan pazarları, kullanılan ölçü ve para birimi ile o dönemin piyasa fiyatlarını irdelediğimiz çalışmamızda; elçiliğini yaptığı dinin görüş ve hukukuna uygun bir devlet yapısını kendi zamanında gerçekleştirdiğine şahit

olduğumuz Hz. Peygamber(sav), bir devlet için gerekli olan bütün müesseselerin temellerini bir bir kendi eliyle yerleştirmiş ve bu müesseselerin bir çoğu günümüze kadar aynı anlayış ve aynı temellerle teşkilatlanıp genişleyerek devam etmiştir.

Câhiliyye dönemi ticâretiyle, Hz. Peygamber dönemi ticârî hayatını karşılaştırdığımızda ilk bakışta göze çarpan köklü ekonomik yenilikler olduğunu görürüz. Daha çok Medine’de kurulan çarşı ve pazarlarda hayata geçirilen bu yenilikler *“pazar yerlerinin durumu, alışveriş hukuku, vergi sistemi, pazar denetimi ve satışı yapılan mallarla ilgili”* ön plana çıkmışlardır.

Daha önce Arap çarşı ve pazarlarında görülmemiş bir uygulamayı başlatan Hz. Peygamber(sav), pazar yerlerinin mülk edinilemeyeceği ve buralarda sabit köşeler tutulamayacağı kuralını getirmiştir. Öyle ki; evlerin avlu kesimleri ve sokak aralarında bulunan çarşılardan ayrı olarak kurulan pazar yerlerinde çadır kurup oraları sahiplenilenlerin çadırlarını kaldırtarak bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştur.

Câhiliyye devrinde uygulanan birçok alışveriş şeklini yasaklayan ve bir kısmını bazı değişikliklerle benimseyen Hz. Peygamber(sav), vergi sisteminde ise yeni bir çığır açarak iç gümrük vergisi olarak da tanımlanan panayır ve pazarlarda istihsal edilen vergileri kaldırmış ve halkın bu vergisiz pazarlara yönelmelerini sağlayarak başta Yahudi pazarları olmak üzere hâlihazırda bulunan birçok pazarı ekonomik yönden zayıflatarak İslâm devletini iktisadi noktada rahatlatmıştır.

Tüketiciyi korumak ve pazar düzenini sağlamakla görevli hisbe teşkilatını kurarak gerek kendisi, gerekse görevlendirdiği sahâbîler vasıtasıyla çarşı ve pazarların düzen ve intizam içerisinde işlemlerini sağlamıştır.

Çarşı ve pazarlarda uyulması gereken kurallar, satılması yasak olan mallar vb. pek çok konuda bir takım kurallar koyan Hz. Peygamber(sav), maddi ve manevi değerlerin dengede tutulduğu sağlam bir ticârî düzen kurmak sûretiyle İslam devletini çok kısa bir sürede sağlam ekonomik temeller üzerine oturtmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hambel (241/855), Müsned*, Thk.Abdullah Muhammed Derviş, (yy) 1991.
- Ahmed Cevdet Paşa (1895), Kısas-ı Enbiyâ*, Meydan gzt.mat.(yy) 1993.
- Ahmed Emin (1945), Fecrû'l-İslâm*, Kahire 1964.
- Ahmed Ramazan, Ahmed Muhammed, Hadarâtu'd-Devleti'l-Arabiyye fi Ahdir'-Rasûl ve Hulefâi'r-Râsîdîn ve Devleti'l-Emeviyye*, (yy) 1967.
- Algül Hüseyin, İslâm Tarihi*, Gonca yay., İstanbul 1986.
- "Asr-ı Saâdette İdari Hayat"* Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- el-Alûcî, el-Mevâsim el-Edebiyye inde'l-Arab*, Bağdat 1965.
- Âlûsî, es-Seyyid Mahmud Şükri (1342/1924), Bulûğü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut (ty).
- Arendonk, C. Van, "Hilf"*, MEB İslâm Ansiklopedisi, Ankara 1945.
- Aslan Hüseyin, "Asr-ı Saâdette Tüketicinin Korunması"* Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- Ateş, Ali Osman, "Asr-ı Saâdette Dinler ve Gelenekler"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- Attar, Fahrettin, "Asr-ı Saâdette Adliye Teşkilatı,"* Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- İslâmda Adliye Teşkilatı*, Dib yay., Ankara (ty).
- Aydüz, Davut, İslâm İktisadında Narh*, Işık yay., İzmir 1994.
- el-Aynî, Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed (855/1451), Umdetu'l-Kârî Şerh Sahîhu'l-Buhârî*, (yy-ty).
- el-A'zamî (1936), Meâlimu't-Turasi'l-Arabi ve'l-İslâmi*, (yy-ty).
- Baykan, Sezer, Toplum Farklılaşmaları ve Din*, İ.Ü Edebiyat Fak. yay., İstanbul 1981.
- Buhârî, Ebu Abdullah, Muhammed b. İsmail (250/870), Sahîh*, Şerh ve thk. Kasım eş-Şumâi er-Rufâi, Beyrut 1987.
- Câbirî, Muhammed Âbid, İslam'da Siyasal Akıl*, Çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi yay., İstanbul 1997

- Çağatay, Neşet (2000), "*Hz. Muhammed'in Soy, Çocukluğu ve Gençliği*", A.Ü. İlahiyat Fak. dergisi, Ankara 1960.
- İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Câhiliyye Çağı*, A.Ü. Basımevi Ankara 1963.
- Sorularla İslam Dini ve İslam Tarihi*, Gündoğan yay., Ankara 1997.
- "*Hz. Muhammed'in Soy, Çocukluğu ve Gençliği*", A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi , Ankara 1960.
- Çağrı, Mustafa, "*Asr-ı Saâdette Oluşan İslâm Ahlakı*", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte Muhtasarı Terceme ve Şerhi*, Akçağ yay. İstanbul 1986.
- Cubran Mesud, *er-Râid*, Beyrut (ty).
- Diyârbekrî, Huseyn b. Muhammed b. Hasan (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfûsi'n-Nefs*, Beyrut (ty).
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* , İlmî müş:Hakkı Dursun Yıldız, Çağ yay. İstanbul 1986.
- Döndüren, Hamdi, *İslâmda Fâiz, Kredi ve Enflasyon İlişkileri*, İs.Ar.Vakfi yay., İstanbul 1987.
- Ebu Dâvud, Süleymân b. Eş'as (275/889), *Sünen* , İstanbul (ty).
- el-Efgânî, Saîd, *Esvâku'l-Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâmi*, (yy) 1960.
- el-Endülûsî, Yahyâ b. Amr, *en-Nazar ve'l-Ahkâm fî Cemâi Ahvâli's-Sûk*, Thk. Hasan, Husni Abdulvahhab, Tunus 1975.
- el-Ensârî, Abdulküddûs, *et-Târîh el-Mufasssal li'l-Ka'beti'l-Müşerrefeti Kable'l-İslâm*, (yy) H.1406.
- Erkal, Mehmet, "*Asr-ı Saadette Vergi*", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd (250/864), *Ahbâru Mekke*, Beyrut 1978.
- Fahr er-Razi (606/1210), *Tefsirü'l-Kebir*, Beyrut (ty) .
- Ferra, Ebi Ya'la Muhammed b. Huseyn (458/1066), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Tsh. Muhammed Hamid el-Fahiy, Beyrut (ty).
- Günaltay, Şemseddin (1961), *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara okulu yay., Ankara 1997.
- el-Hamevi, Ya'kut b. Abdullah (626/1229), *Mu'cemü'l-Bıldan*, Dar-ı sadr, Beyrut (ty).

- Hamidullah Muhammed , İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeti li Ahdi'n-Nebevi ve Hilâfeti'r- Raşide*, Kahire 1956.
- "Asr-ı Saâdet Öncesi Medine Toplumunu"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- Hasan İbrahim Hasan, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, Çev.Komisyon, Kayıhan yay. İstanbul 1987.
- Hayd, W, Tarihu't-Ticâreti fi's-Şarki'l-Ednâ fil-Asri'l-Vustâ*, Tkdm. İzzeddin Fevdeh, Mısır 1985.
- el-Heysemi, Nureddin Ali b. Ebi Bekr (807/1405), Mecmaü'z-Zevâid Ve Menbau'l-Fevâid*, Beyrut (ty).
- İbn Hibbân, Ebu Hâtım Muhammed (354/965), es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâri'l-Hülefâi*, Beyrut (ty).
- İbn Sa'd (230/845), et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut(ty).
- İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed (328/940), Ikdu'l-Ferîd*, thk.Said el-Uryan, (yy-ty).
- İbn Abdilber, Abdullah b. Muhammed (463/1071), el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Buhâri, Kahire (ty).
- İbn Asâkîr, Muhtasar Tarihu'd-Dimeşk*, thk. Sükeyne eş-Şihâbi, Dimeşk 1989.
- İbn Habîb, Ebu Ca'fer Muhammed, Kitâbu'l-Muhabber*, Tsh. İlse lichtenstadter, Beyrut H.1361.
- İbn Hacer el-Askalânî (852/1448), Bulûğu'l-Meram min Edilleti'l-Ahkâm*, Terc. ve şerh: Ahmet Davudoğlu, İstanbul 1967.
- Fethu'l-Bâri*, thk. Mühibbiddin el-Hudeyb, Kahire (ty).
- İbn Hallikan (681/1282), Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâu'z-Zamân*, Beyrut (ty).
- İbn Hişâm (218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Çev. Hasan Ege, Kahraman yay., İstanbul 1994.
- İbn İshâk (151/768), Siyer*, Yay.Haz. Muhammed Hamidullah, Akabe yay., İstanbul 1991.
- İbn Kayyûm el-Cevzî (751/1350), Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Beyrut (ty).
- İbn Kesir (774/1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Târih*, (yy-ty).

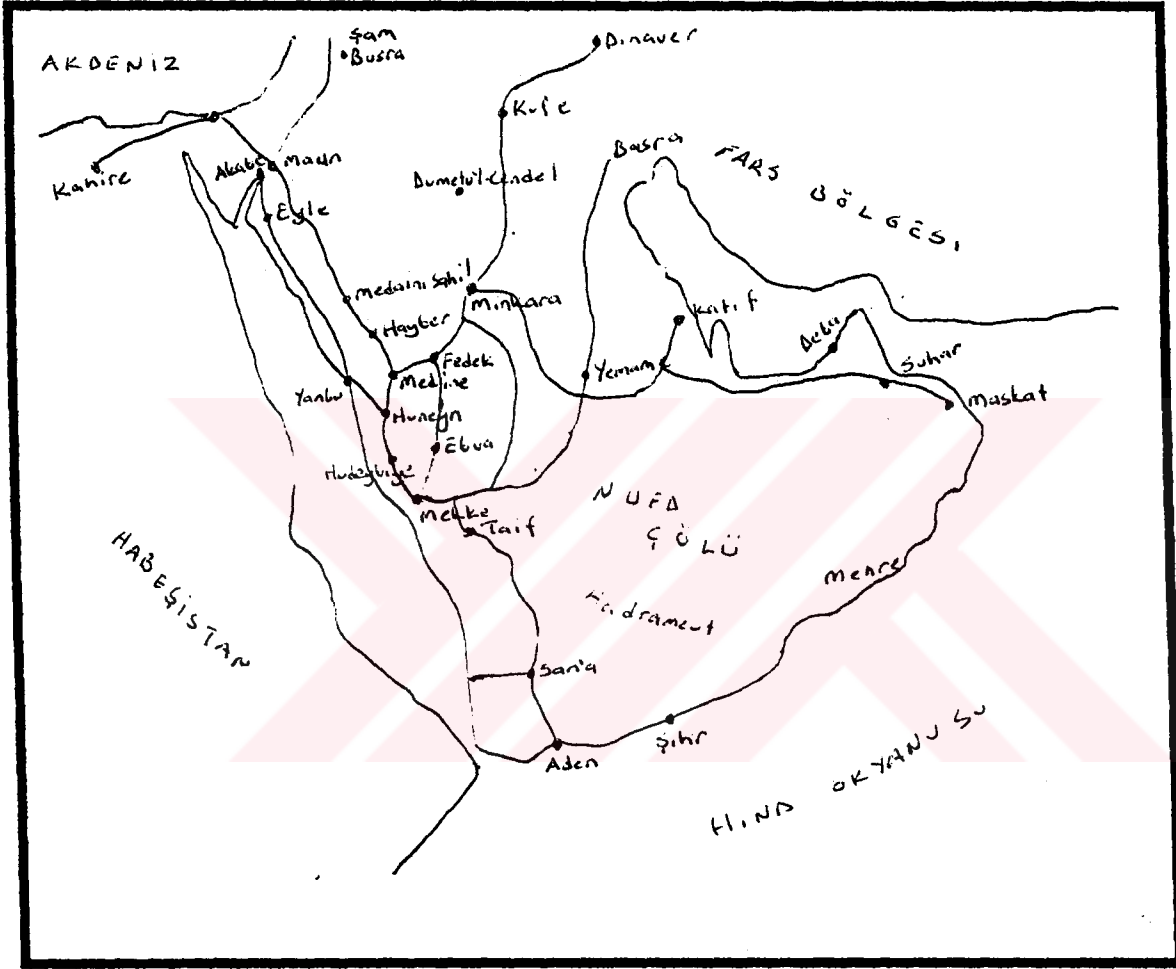
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (273/887), Sünen, thk. Muhammed Feva ve Abdülbaki, Beyrut (ty) .*
- İbn Mansûr, Şerh Edebi'l-Kitâb, Kahire H.1350.*
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Muhammed b. Mükkerrem el-Ensâri (711/1311), Lisânü'l-Arab, Kahire (ty).*
- İbn Şebbe, Ebu Zeyd, Amr b. Şebbe en-Nümeysi el-Basri (262/876), Kitab Tarihu'l-Medîneti'l-Münevvereti (Ahbâru'l-Medîne el-Munevvere), Nşr. Habib Mahmud Ahmed, Thk. Fehim Muhammed Şeltut, (yy) H.1393.*
- İbnü'l-Esîr(630/1233), el-Kâmil fi't-Târih Tercemesi, Çev. M. Beşir Eryarsoy vd., Bahar yay., Ankara 1985.*
- Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, Beyrut (ty).*
- İbrâhim Halebî, Tercüme-i Siyer-i Halebî, Os.Çev. Ahmed Asım, (yy) H.1247.*
- İmam-ı Rabbani, Ahmet Faruk-i Serhendi, Ashâb-ı Kiram, İstanbul 1966.*
- el-İsbehani, Ebu'l-Ferec, Kitâbü'l-Eğâni , thk. İbrahim el-Ebyari, (yy) 1970.*
- İtbin Difye, Süleyman İbrahim, Muhammed Resullulah, Arapçaya terc.Abdulhalim Mahmud , Kahire 1958.*
- el-Kalkaşandi, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali (794/1418), Subhu'l-A'şâ fi Sinâati'l-İnşâ, Kahire (ty).*
- el-Kandehlevi, Muhammed Yusuf, Hayâtu's-Sahâbe, Beyrut (ty).*
- Kallek, Cengiz, "Asr-ı Saâdette Devlet ve Piyasa İlişkisi", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan Yay., İstanbul 1994.*
- Kapar, M. Ali, "Asr-ı Saâdette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.*
- Karaman, Hayrettin, "Asr-ı Saâdette İslâm Hukukunun Oluşumu", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan Yay., İstanbul 1994.*
- Kavakçı, Yusuf Ziya, Hisbe Teşkilatı, Bir İslâm Hukuk ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi, Baylan Mat., Ankara 1975.*
- Kehhale, Ömer Rıza, A'lâmü'n-Nisâ fi Âlemi'l-Arabi ve'l-İslâmi, Beyrut 1977.*
- Kettâni, Muhammed Abdülhay, et-Terâtibü'l-İdariyye (Hz. Peygamber Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar), Çev. Ahmet Özel, İz Yay., İstanbul 1991.*
- Kinderman, H., "Sûk", MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1955.*
- Kitabu Mecmuatün mine't-Tefasir, Beyrut(ty).*
- Köksal, Mustafa Asım, İslâm Tarihi Hz. Muhammed'in Ataları, Mekke Devri, Şamil Yay., İstanbul 1987.*

- Kökten, Akif, "Asr-ı Saâdette Suffa Ashabi", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.*
- Mahmud Esad, İslâm Tarihi, İstanbul 1983.*
- Mahmud Şakir, Hz. Adem'den Günüme İslâm Tarihi, Çev. Ferit Aydın, Kahraman yay., İstanbul 1985.*
- Mâlik b. Enes (180/795), Muvattâ, Beyrut (ty).*
- Mâverdi (450/1058), el-Ahkâmu's-Sultâniyye, Beyrut (ty).*
- el-Mecani'l-Hadise, Beyrut 1946.*
- Mecelletü'l-Ezher, "Müctemeâtühüm el-Edebiyye" c.8, sa.4, Kahire.*
- Mecelletü'l-Mecmai'l-fıkhî'l-İslâm, 6/2, Mekke 1990.*
- Muhammed b. Abdülvahhab, Muhtasar Sîretü'r-Rasûl, Güven mat., Ankara 1977.*
- el-Münzirî, Abdülkavi, et-Terğîb ve't-Terhîb, Beyrut (ty).*
- Müslim (261/875), Sahîh, İstanbul (ty).*
- en-Nedvi, Aladdin Aliyye'l-Müttaki b. Hüsameddin, Kenzû'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'âl, Beyrut 1985.*
- en-Neseî (282/915), Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle (Hadislerin Işığında Günlük Hayat), Thk. Faruk Hammâdi, Çev. Mehmet Maden, Madve yay., İstanbul 1996.*
- Nüveyri (733/1332), Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb, Beyrut 1946.*
- Önkâl, Ahmet, "Asr-ı Saâdette İslâma Davet Metodu", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.*
- Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi yay., İstanbul 1980.*
- Plessner, M., "Suk", MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1955.*
- er-Râzi, Ebu Bekr b. Abdülkadir, Muhtâru's-Sıhah, Kahire 1962.*
- er-Reşid, Nasır b. Sa'd, Sûk-u Ukâz fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâmi (Tarihühü ve Neş'etühü ve Mevkiuhu), Kahire 1977.*
- es-Sâlim, Târîhu'd-Düveli'l-Arab, (yy-ty).*
- Savaş Rıza, "Asr-ı Saâdette Kadın ve Aile Hayatı", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.*
- es-Semhudi, Ali b. Ahmed (911/1505), Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut (ty).*
- Sırma, İhsan Süreyya, "Asr-ı Saâdet Öncesinde Mekke Toplumu", Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.*

- es-Suyuti, Cemaleddin Abdurrahman Ebubekr (911/1505), Târihü'l-Hülefâ*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır 1952 .
- Camîu'l-Ehadis** , (yy-ty).
- Şemsettin Sami, Kamûs-u A'lâm*, Mihran mat., İstanbul H.131.
- eş-Şerîf, Ahmed İbrahim, el-Mekke ve'l-Medîne fi Ahdi'r-Rasûl*, (yy) 1965.
- Taberi, Ebi Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), Târîhü'r-Rüsûl ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire (ty).
- Câmiü'l-Beyân an Te'vil Ayi'l-Kur'n**, Kahire (ty).
- Tahir el-Mevlevi, Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri*, Sad. Abdullah Sert, Bahar yay., Ankara 1980.
- Tevfik Birr, Târîhu'l-Arabî'l-Kadîm*, (yy-ty).
- el-Vekîl, Muhammed es-Seyyid, Yesrib Kable'l-İslâm*, (yy) 1986.
- Weir, T. H., "Dâru'n-Nedve"* MEB İslâm Ansiklopedisi, Ankara 1945.
- Yeniçeri, Celal, "Asr-ı Saâdetde Devlet Bütçesi"*, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- "Asr-ı Saâdetde Hz. Peygamber'in ve Ailesinin Geçimi"**, Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdetde İslâm, Beyan yay., İstanbul 1995.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kûb (292/905), Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut (ty).
- Yüksel, Ahmet Turan, İslamın ilk Döneminde Ticâri Hayat*, Beyan Yay., İstanbul 1999.
- ez-Zâvi, Ahmed Tahir el-Tirablusi, Tertibü'l-Kâmusü'l-Muhît alâ Tarîkatî Misbâhi'l-Münîr ve Esâsi'l-Belâğa*, Kahire 1959.
- ez-Zebîdî, Ahmed b. Abdullatif, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Müt. Kamil Miras, DİB yay., Ankara 1993.
- el-Kâmus el-Müsemmâ Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus liz-Zemahşeri**, (yy-ty).
- ez-Zehbî (757/1347), Kitâbu'l-İbar fî Haber Men Gabar*, Thk. Fuâd Sayyîd, Küveyt 1984.
- ez-Züheylî, Vehbe, İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Risale yay., 1990.

TABLO VE HARİTALAR

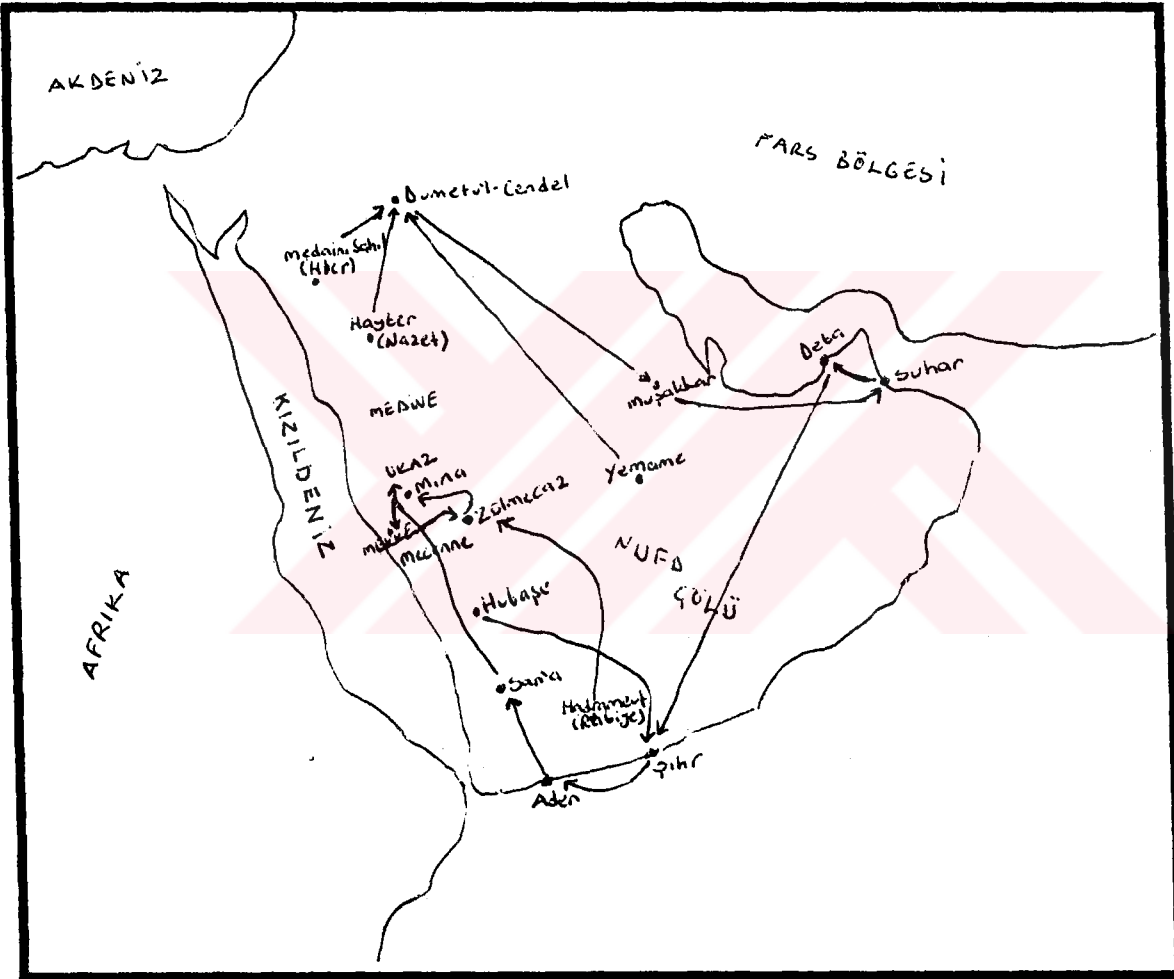
1. Arabistan Ticâret Yolları Haritası *

* Ticaret yolları ile ilgili rivayetler esas alınarak hazırlanmıştır.

TC YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSYON MERKEZİ

1. Arabistan'da Kurulan Panayırlar *

* Panayırlarla ilgili rivayetler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

3. Ticârî Panayırlar Tablosu

No	İSMİ	MEVKİİ	AY	GÜN	Muha fiz kıtası	VERGİ	ÖZELLİKLERİ
1	Nazet, Nutah	Hayber	Muharrem	10-30	?		Hicr ile birlikte açılır ve kapanır.
2	Hicr	Yemame					Nazet ile birlikte açılır ve kapanır.
3	Dumetul- Cendel	Suriye sınırı	Rebiul-evvel	1-30	Var		Satış çakıl taşıyla yapılır.
4	Muşakkar	Bahreyn'de, Şimdiki el-Aksa	Cemadiyel-ahir	1-30	Var	Var	Satış Mülamese ve homurdanma ile Uluslararası nitelikte.
5	Suhar	Uman	Recep	20-25	?	Var	Satış çakıl taşıyla yapılır.
6	Hubaşe (Curaş)	Yemen yolunda, Mekke'ye yakın		?(üç gün)	?	?	?
7	Deba	Uman'da deniz kıyısı		30-?	?	Var	Uluslararası nitelikte. Satış pazarlıkla.
8	Şıhr	Mehre(Aden ile Uman arası)	Şaban	1-15	Var	Yok	Satış çakıl taşıyla yapılır, Anberiyle meşhur
9	Aden	Aden	Ramazan	1-10	Yok	Var	Doğu ve Güneyden tüccarlar gelir
10	San'a	Yemen		10-30	?	Var	Satış Mülamese ile yapılır
11	Rabiye	Hadramut	Zil-ka'de	15-30	Var	?	Can ve mal güvenliği yok
12	Ukaz	Taif yakınlarında		1-20	Yok	Yok	Uluslararası nitelik. Pazarlık ve müzayedeli satış. Kültürel faaliyetler.
13	Mecenne	Mekke civarı		20-30	?	?	Hac mevsiminde kurulur.
14	Zül-Mecaz	Ukaz ve Mekke arasında	Zil-hicce	1-7	Yok	Yok	Genelde hacılar iştirak eder.
15	Mina	Mekke yakınında		9-11	?	?	?

